

Bedřich Smetana

DENÍKY
DIARIES

· I ·

(1840–1847)

K vydání připravili

Edited by

Olga Mojžíšová

Tomáš Bernhardt

NÁRODNÍ
MUZEUM

Dem ²⁴Augsten werden nimmst in
unserm Gult!

Smolana P. 11.
Sjnlarewo Kudiog.

Smetaniana

Bedřich Smetana

DENÍKY · DIARIES

· I ·

(1840–1847)

K vydání připravili
Edited by

Olga Mojžíšová
Tomáš Bernhardt

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2019–2023/22.II.a, 00023272).

This work was financially supported by Ministry of Culture of the Czech Republic (DKRVO 2019–2023/22.II.a, 00023272).

Publikace vznikla ve spolupráci
se Západočeským muzeem v Plzni.

The publication was prepared in cooperation
with the Museum of West Bohemia in Pilsen.

Vědecký redaktor · Scholarly editor:
PhDr. Václav Petrbok, Ph.D.

Recenzenti · Reviewed by:
Prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.
PhDr. Jitka Ludvová, CSc.

© Národní muzeum, 2022

© Západočeské muzeum v Plzni, příspěvková organizace, 2022

Edited and commented by © Olga Mojžíšová, Tomáš Bernhardt, 2022

Introductory studies by © Olga Mojžíšová, Tomáš Bernhardt, Lenka Vodrážková, 2022

English translation by © Mark Andrew Newkirk, 2022

German translation by © Magdalena Havlová, Lenka Vodrážková (pp. 255–274), 2022

Czech translation of the diary texts by © Magdalena Havlová, 2022

Cover & Typo © Tomáš Rataj, 2022

ISBN 978-80-7036-724-7 (print)

ISBN 978-80-7036-725-4 (pdf)

OBSAH · CONTENTS

Úvod (<i>Olga Mojžíšová – Tomáš Bernhardt</i>)	7
Deníky Bedřicha Smetany. Dosavadní stav jejich využití a edičního zpracování (<i>Olga Mojžíšová</i>)	11
Plzeň doby Smetanovy (<i>Tomáš Bernhardt</i>)	31
Bedřich Smetana a jeho studentský deník (<i>Olga Mojžíšová</i>)	50
Německý jazyk ve studentském deníku Bedřicha Smetany (<i>Lenka Vodrážková</i>)	65
Ediční zásady (<i>Olga Mojžíšová – Tomáš Bernhardt</i>)	82
Introduction (<i>Olga Mojžíšová – Tomáš Bernhardt</i>)	87
Bedřich Smetana's Diaries. The Present Status of Their Use and Editorial Treatment (<i>Olga Mojžíšová</i>)	92
Pilsen in Smetana's Day (<i>Tomáš Bernhardt</i>)	116
Bedřich Smetana and His Student Diary (<i>Olga Mojžíšová</i>)	139
The German Language in Bedřich Smetana's Student Diary (<i>Lenka Vodrážková</i>)	157
Editorial Principles (<i>Olga Mojžíšová – Tomáš Bernhardt</i>)	176
Zur Einleitung (<i>Olga Mojžíšová – Tomáš Bernhardt</i>)	181
Bedřich Smetana: Tagebücher. Der bisherige Stand ihrer Nutzung und editorischer Aufarbeitung (<i>Olga Mojžíšová</i>)	186
Pilsen in Smetanas Zeit (<i>Tomáš Bernhardt</i>)	212
Bedřich Smetana und sein studentisches Tagebuch (<i>Olga Mojžíšová</i>)	236
Deutsch im Studententagebuch von Bedřich Smetana (<i>Lenka Vodrážková</i>)	255
Editionsrichtlinien (<i>Olga Mojžíšová – Tomáš Bernhardt</i>)	275
Nerozepsané dobové zkratky v editovaných textech Period abbreviations that are not written out in the edited texts Nicht ausgeschriebene zeitübliche Abkürzungen in den editierten Texten	281
Seznam zkratk · List of Abbreviations · Verzeichnis der Abkürzungen	282

BEDŘICH SMETANA: STUDENTSKÝ DENÍK • STUDENT DIARY . . .	285
DBS I (1840 – 12. 3. 1841)	287
DBS II (14. 3. – 31. 7. 1841)	337
DBS III (1. 8. 1841 – 31. 3. 1842)	389
DBS IV (1. 4. – 12. 6. 1842)	433
DBS V (13. 6. 1842 – 12. 2. 1843)	475
DBS VI (13. 2. – 9. 4. 1843)	513
DBS VII (20. 4. 1843 – 1847)	543
<i>Zápisky 1843–1845 • Notes 1843–1845</i>	587
Popis pramenů	601
Description of Sources	604
Prameny • Sources	608
Bibliografie • Bibliography	618
Seznam vyobrazení • List of Illustrations.	633
Rejstřík osob	639
Index of Persons	684
Rejstřík děl Bedřicha Smetany • Index of Works by Bedřich Smetana	731

ÚVOD

Olga Mojžíšová – Tomáš Bernhardt

Deníky Bedřicha Smetany představují rozsahem i výpovědní hodnotou unikátní prameny soubor. Vedle korespondence jsou hlavním autentickým zdrojem informací o jeho osobnosti, životě, tvorbě i době. Jejich výjimečnost spočívá jednak v tom, že záznamy v nich obsažené časově pokrývají téměř celý Smetanův život, jednak v šíři a různorodosti jejich informačního potenciálu. Kromě záznamů týkajících se Smetany samotného obsahují deníky cenné informace také z rodinného a společenského prostředí, v němž se v jednotlivých životních etapách pohyboval, a reflektují rovněž řadu událostí z tehdejšího hudebního a veřejného dění, kterých se aktivně účastnil, nebo je v různé intenzitě prožíval a vnímal jako více či méně zainteresovaný pozorovatel. Vypovídají také mnoho o Smetanovi jako člověku. Psal je spontánně, veden především svou osobní potřebou zachytit pro něho důležité či zajímavé události a fakta a vyjádřit vlastní prožitky, pocity a myšlenky. Poskytují proto velmi bezprostřední vhled do Smetanova soukromí, do intimity jeho citového života a mnohem výrazněji se do nich promítají také jeho povahové rysy, osobní názory, postoje a vztahy v soukromé, umělecké i veřejné sféře, které zde nemusel s ohledem na okolí a společenské konvence podrobovat prakticky žádné autocenzuře.

Česká odborná veřejnost si již od prvních desetiletí po Smetanově úmrtí uvědomovala význam písemných pramenů, zejména korespondence a deníků, pro hlubší poznání a pochopení Smetanovy osobnosti, jeho životních osudů, tvorby i jeho všestranného působení v hudebním a veřejném životě. Za jeden z hlavních úkolů proto považovala jejich zpřístupnění a vydání, což by umožnilo dosud neznámé informace z nich využít pro další smetanovský výzkum nejen v biografických, ale i v širších historicko-společenských souvislostech. Naplňování tohoto cíle však postupovalo jen velmi pomalu a absence kompletního vydání Smetanových písemností v kritické edici představuje dodnes jeden z hlavních dluhů české muzikologie skladatelů, jemuž byla již před více než sto lety přiznána role tvůrce národní hudby.

Smetanova korespondence byla na různé úrovni editorského zpracování průběžně zveřejňována již od osmdesátých let 19. století, časopisecky i knižně, jednotlivě i formou různých výborů. Její významná část se tak postupně stala zájemcům dostupnou. V současné době probíhají práce na souborné kritické edici, jejíž první dva svazky vyšly

v letech 2016 a 2020. Informace z dnes již přístupných deníků smetanovská literatura sice využívá a cituje, avšak vydány z nich dosud byly, samostatně či v rámci jiných publikací, pouze vybrané partie. Jejich celkový informační potenciál tak zatím zdaleka nebyl využit.

První ucelený přehled a poměrně podrobnou charakteristiku deníků podal v roce 1924 Zdeněk Nejedlý v úvodu ke své smetanovské monografii. Komplexně se Smetanovými deníky zabývala spoluautorka této publikace ve své disertaci *Deníky Bedřicha Smetany. Jejich pramenná hodnota a ediční problematika* (2013). Práce obsahuje jejich podrobnou charakteristiku a analýzu v kontextu jednotlivých etap Smetanova života, charakterizuje jejich postavení v rámci smetanovské pramenné základny a podává také podrobný historický přehled jejich postupného zpřístupňování a využívání včetně dosavadních pokusů o jejich ediční uchopení. Podrobně se také zabývá jednotlivými okruhy editorské problematiky Smetanových deníků z pohledu přípravy jejich kritického vydání podle současných edičních standardů. Některé kapitoly z této nepublikované disertace proto v upravené podobě posloužily jako východisko pro následující úvodní studie, další poznatky a závěry se promítly do řešení editorské problematiky, zejména do formulace edičních zásad.

Budoucí souborné kritické vydání by mělo obsahovat tři hlavní skupiny Smetanových deníků, které podchycují jasně vymezená období jeho života. První skupina zahrnuje sedm sešitů studentského deníku (1840–1847), druhá deníky a další záznamy z doby jeho působení ve Švédsku (1856–1862) a třetí zápisníky dokumentující období od návratu do vlasti až do konce Smetanova života (1862–1883). Každá z těchto skupin se vyznačuje stejným nebo jen částečně odlišným typem zápisníků, v nichž jsou i záznamy vedeny obdobným způsobem, jednotným jazykem a shodným biografickým a kulturně historickým kontextem. Součástí edice by mělo být i vydání zápisků Smetanovy první ženy Kateřiny, které vyplňují jedinou delší časovou mezeru mezi Smetanovými deníky (1849–1855).

Předkládaný první svazek této zamýšlené ediční řady obsahuje kritickou edici Smetanova studentského deníku. Zachycuje dobu jeho gymnaziálních studií v letech 1840–1843 a formou stručných retrospektiv i předchozí roky jeho dětství a mládí a následující období pobytu v Praze až do roku 1847, kdy ukončil své hudební vzdělání a stanul na počátku samostatné životní a umělecké dráhy. Vzhledem k absenci dalších významnějších pramenů včetně korespondence představuje studentský deník zásadní zdroj informací k tomuto období Smetanova života. Byl proto již od začátku 20. století předmětem zájmu badatelů, kteří z něho v rámci svých prací zaměřených na Smetanovo mládí a počátky jeho hudební dráhy intenzivně čerpali (podrobně viz následující studie).

Deníkové záznamy pochopitelně odrážejí především zájmy studenta Smetany. Proto patří k hlavním tématům hudba a tanec a s nimi spojené společenské kontakty, v některých obdobích dominují citová vzplanutí, jejichž prožívání z deníku občas vytěsnila vše ostatní. Smetana byl dobrý pozorovatel i obratný stylist a vládl poměrně bohatou škálou výrazových prostředků. Jeho zápisky tak nejsou jen strohým výčtem událostí či pouhou reflexí citových bouří v jeho nitru. S humornou nadsázkou a ironií dokázal popsat nepříjemné události, z jiných záznamů je cítit veselí bezstarostného studentské-

ho života, jinde se zaujetím popisuje navštívené pamětihodnosti nebo krásu přírodní scenérie.

Přínos deníku však zdaleka netkví jen v informacích o Smetanovi samotném. I když řada skutečností, např. stav města, tvářnost plzeňského venkova, události v měšťanské společnosti, vlastenecké aktivity jeho bratrance Josefa Františka Smetany aj., zůstala mimo Smetanovu pozornost, jsou jeho záznamy důležitým pohledem do života předbřeznové Plzně a s jistou extrapolací i dalších obdobných regionálních center. S tím souvisela koncentrace civilních a vojenských úřadů, přítomnost vojenské posádky a také vyšších vzdělávacích institucí. Poměrně početná skupina rodin úředníků a důstojníků, ať už aktivních, nebo na penzi, tak vytvářela vrstvu, která žila do značné míry vlastním společenským životem. Kontakty mezi ní a místní měšťanskou společností existovaly, ale nemusely být nijak výrazné.

Do této společenské vrstvy vplynul mladý Smetana zcela přirozeně, neboť z podobného prostředí pocházel a jeho životní styl mu byl blízký. Tato skutečnost byla dosud poněkud přehlížena, neboť i na Smetanu – studenta se přenášel spíše pohled na Smetanu – národního tvůrce. Právě v tomto období však bylo jeho zázemí blízké světu tzv. honorace, a to včetně častých změn působiště, které s sebou nesly slabé vazby k aktuálnímu místu pobytu, zato však širší rozhled a bohaté kontakty. Pro tuto společnost bylo také typické solidní vzdělání a kulturní zájmy a Smetanův hudební talent zde tedy mohl dojít ocenění.

Tohoto prostředí se týkají Smetanovy zápisky především. A je to svědectví důležité i pro Plzeň samotnou, neboť vrstva úřednické a důstojnické honorace jako celek unikala pro své malé sepětí se zdejší měšťanskou společností pozornosti místních historiků. A v tomto ohledu zůstal dosud málo využitý také informační potenciál Smetanova studentského deníku. Zdeněk Nejedlý si ho zřejmě byl do jisté míry vědom, zároveň však z hlediska své koncepce potřeboval akcentovat Smetanovy kontakty s měšťanskou Plzní. Nebyla to ovšem skutečnost typická pouze pro Plzeň. V míře dané rozsahem příslušných pasáží nabízí deník tento pohled i pro další místa – Nové Město nad Metují, Mladou Boleslav či Čechtice a jejich okolí.

Plné ocenění pohledu do prostředí místní honorace však v minulosti neztěžovalo jen určité předporozumění, s kterým někdy badatelé k tomuto prameni přistupovali. Vzhledem k šíři Smetanových kontaktů a tím i velké rozptýlenosti archivního materiálu představovala poměrně značnou komplikaci také dostupnost údajů o konkrétních osobách a událostech. Není divu, že tu došlo k řadě omylů, zkreslení, záměn, k špatnému čtení jmen apod. Dnes toto dohledávání původu jednotlivých osob, rodinných vazeb a sociálního prostředí značně ulehčila digitalizace matrik, ale také civilních a vojenských schematismů i další dobové literatury a pramenů a bylo proto možné tyto omyly a nepřesnosti uvést na pravou míru.

Kritické vydání sedmi sešitů Smetanova studentského deníku, který doplňují ještě drobné zápisky z let 1843–1845, přináší německé originály textů editované podle současných edičních standardů. Edice respektuje Smetanův text s jeho zvláštnostmi a odchylkami, podmíněnými individuálně i dobově, editorské zásahy se proto omezují na sporná či jinak problematická místa, která by mohla komplikovat jejich srozumitelnost. Při tvorbě edičních zásad byly zohledněny (v pozitivním i negativním smyslu) některé domácí a zahraniční edice písemných dokumentů (*Bedřich Smetana. Korespondence* –

viz *KBS I II; Božena Němcová. Korespondence; Karel Havlíček. Korespondence; Robert Schumann. Tagebücher; Richard Wagner. Sämtliche Briefe*) a také soubor doporučení (*Richtlinien-Empfehlungen*) shrnující zkušenosti z přípravy německých projektů souborných kritických edicí korespondence, případně dalších písemností významných hudebníků. K edici originálu je připojen český překlad, který by ji měl učinit dostupnou širšímu okruhu uživatelů. Poznámkový aparát je v české a anglické verzi. Úvodní studie v češtině, angličtině a němčině přináší podrobný přehled postupného zpřístupňování deníků a jejich využívání v odborné literatuře včetně dosavadních edičních pokusů, dále pohled na Plzeň doby Smetanovy – na podobu města a na jeho společnost, Smetanovu biografii v zrcadle jeho deníku, charakteristiku němčiny Smetanova deníku a ediční zásady. Rejstříky osob a děl Bedřicha Smetany mají podobu krátkých hesel obsahujících data a stručné charakteristiky jednotlivých subjektů vyskytujících se v úvodních studiích, editovaných textech a v poznámkovém aparátu.

Za pomoc při dohledávání údajů, za odborné rady a konzultace autoři děkují těmto institucím a kolegům a kolegyním: Archiv města Plzně (Kateřina Fantová, Štěpánka Pfliegerová, Adam Skála), Divadelní oddělení Národního muzea (Markéta Trávníčková), Historický ústav AV ČR, v. v. i. (Jitka Močičková), Klášter Plasy – Studijní depozi-tář mobiliárních fondů (Stanislava Beránková), Knihovna Národního muzea, Městské muzeum v Kralupech nad Vltavou (Jan Racek), Městské muzeum a galerie Mariánské Lázně (Jaromír Bartoš), Muzeum Benátecka (Monika Kolářová), Muzeum Mladoboleslavská (Sylva Městecká), Pivovarské muzeum v Plzni (Jana Domanická), Regionální muzeum Kladrubska, Státní oblastní archiv v Hradci Králové – archivní oddělení Zámorsk, Státní oblastní archiv v Plzni – pracoviště Klášter, Státní oblastní archiv v Praze (Jiří Smitka), Státní okresní archiv Cheb (Karel Halla), Státní okresní archiv Náchod (Jaroslav Čáp), Státní okresní archiv Pelhřimov (Zdeněk Martínek), Státní okresní archiv Rokycany (Hana Hrachová), Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze (Eva Uchalová), Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, v. v. i. (Magdalena Jacková), Vlastivědné muzeum dr. Hostaše v Klatovech (Jindra Hůrková), Západočeské muzeum v Plzni (Jan Balcar, Eva Figurová, Miroslav Hus, Michal Chmelenský, Adéla Šmausová), Josef Šebesta, Hana Tillmannová.

Náš dík patří také všem, kdo na přípravě a realizaci edice spolupracovali: Lenka Vodrážková (spolupráce na diplomatických prepisech a editaci německých textů), Václav Petrbock (vědecký redaktor), Mark Newkirk (anglické překlady), Magdalena Havlová (německé překlady a překlad deníku do češtiny). Za recenzování publikace patří náš dík Mileně Lenderové a Jitce Ludvové, která svými připomínkami v rámci lektorátu podstatně přispěla i k finální podobě českého překladu. Výslednou podobu publikace (grafické zpracování, návrh obálky, redakce, sazba) připravil Tomáš Rataj.

Praha – Plzeň, listopad 2022

DENÍKY BEDŘICHA SMETANY

Dosavadní stav jejich využití a edičního zpracování

Olga Mojžíšová

Hlasy volající po uceleném monografickém zhodnocení odkazu a významu Bedřicha Smetany pro českou hudbu se v českých hudebních kruzích objevily již ve druhé polovině osmdesátých a na počátku devadesátých let 19. století. Za nejpovolanějšího autora monografie byl všeobecně pokládán profesor estetiky a dějin hudby na pražské univerzitě Otakar Hostinský,¹ od sedmdesátých let 19. století jeden z hlavních Smetanových stoupenců. I když se Hostinský Smetanovi badatelsky věnoval, nepovažoval takový projekt za reálný. Podle něho nebylo možné v tak krátkém časovém odstupu po Smetanově úmrtí napsat jeho podrobný životopis a objektivně zhodnotit jeho působení a význam v českém hudebním životě včetně nezbytného širšího kulturního a společenského kontextu. Nepochybně si uvědomoval, že Smetanova doba zdaleka ještě nebyla minulostí, protože byla naživu řada jejích protagonistů, Smetanových přívrženců i odpůrců, a žila dosud také celá jeho rodina. Komplexní pohled na jeho život a na dění související s jeho aktivitami by se nemohl vyhnout některým záležitostem, jejichž publikování by bylo tehdy zcela nemožné. Druhý významný aspekt, jímž Hostinský podmiňoval vypracování Smetanovy monografie, byla dostatečně široká pramenná základna, jejíž mapování však bylo teprve na počátku. Proto považoval za nejdůležitější úkol shromážďovat a zpřístupňovat prameny a zprávy ke Smetanovu životu, dílu i době: „Vždyť dnes – a to je moje pevné přesvědčení – není ještě ani možno, ani na čas, vylicíti ve formě obsáhlé biografie Smetanovy celý běh života jeho a to, co nerozlučně s ním je spojeno: rozvoj hudebního umění v Čechách za více než padesát posledních let. Nyní prozatím nemůžeme činiti nic jiného než snažeti co možná nejhojnější materiál k dílu takovému.“²

¹ Viz HOSTINSKÝ 1901, s. II, 1941, s. XI–XII.

² Z Hostinského předmluvy k právě zahajovanému projektu postupného vydávání Smetanových dopisů v časopise *Dalibor* v letech 1885–1887 (HOSTINSKÝ 1885, s. 174). Ani po letech Hostin-

Pramenná základna

Pozůstalost Bedřicha Smetany zůstala po jeho smrti v roce 1884 ještě mnoho let v rodině a další dokumenty a památky, především většina Smetanou psané korespondence, byly roztroušeny ve vlastnictví jiných soukromých subjektů, v menší míře i některých institucí. Znalost pramenů tak zůstávala omezená na povědomí o jejich existenci a přístup k nim závisel na vstřícnosti jejich majitelů. Ochota poskytnout je ke studiu i k uveřejnění byla celkem velká, takže již od poloviny osmdesátých let 19. století začaly být v poměrně hojném počtu zveřejňovány dosud neznámé prameny, nebo alespoň informace o nich a také četné vzpomínky pamětníků. Z písemností byla hlavním předmětem zájmu korespondence, především Smetanou psané dopisy. Byly publikovány jednotlivě v hudebních i jiných časopisech, v menší míře v periodickém tisku a začaly se objevovat také knižně vydané výběry a edice vzájemné korespondence s některými osobnostmi.³ Vedle dopisů se zájem pochopitelně soustředil na Smetanova díla, zejména na ta, která ještě nebyla publikována. Péčí Umělecké besedy a Družstva ctitelů Smetanových byly vypracovány a vydány klavírní výtahy oper, u nichž nebyl k dispozici skladatelův klavírní výtah,⁴ a Umělecká beseda se ujala také vydání dosud neznámých skladeb ze Smetanovy pozůstalosti.⁵ Prvním pokusem o systematické zveřejňování pramenů a pramenných informací byl v devadesátých letech 19. století projekt hudebního spisovatele a publicisty Karla Teigehe *Príspevky k životopisu a umělecké činnosti Mistra Bedřicha Smetany*. Do svého předčasného skonu v roce 1896 však Teige stihl uveřejnit pouze komentovaný katalog Smetanových skladeb a výbor ze Smetanovy korespondence, které zůstaly po mnoho let i přes svůj omezený rozsah a řadu omylů a nepřesností v katalogu skladeb hojně využívanými pomůckami při práci smetanovských badatelů.⁶ Plánované výběry z deníků, kritických úvah a dalších pramenů již Teige nestihl realizovat.

V roce 1893 přišel ředitel Národního divadla František Adolf Šubert s prvním návrhem na zřízení Smetanova muzea, které by shromažďovalo památky dokumentující skladatelův život, dílo i dobu. Rodina byla již tehdy ochotna muzeu věnovat řadu památek, ale nebyl nalezen vhodný prostor pro jejich uložení a vystavení.⁷ Důležitým mezníkem v mapování smetanovské pramenné základny se stala velká Smetanova

výstava v roce 1917, na niž zapůjčila zcela nečekané množství originálních materiálů rodina i široká veřejnost a která po letech oživila také ideu Smetanova muzea.⁸ Přišel s ní v roce 1919 Sbor pro postavení pomníku Bedřichu Smetanovi v Praze (od roku 1931 Společnost Bedřicha Smetany). Tento spolek byl založen již v roce 1909 za účelem zbudovat v Praze Smetanovi pomník, ale v důsledku Smetanova rostoucího významu v období 1. světové války a vzniku samostatného československého státu svůj program podstatně rozšířil. Kromě původního záměru se jeho součástí stalo též souborné vydání Smetanova díla a písemných pramenů a zřízení Smetanova muzea. Cílem bylo vytvořit i „živoucí“ pomník, sloužící dalšímu pěstování Smetanova díla a šíření znalostí o jeho osobnosti a tvorbě. Od Smetanovy výstavy začal proto Sbor shromažďovat prameny dokumentující skladatelův život a dílo i dobu a další osudy jeho děl, které se měly stát základem sbírek budoucího muzea. To bylo oficiálně založeno v roce 1926. Sbor také zprostředkoval jednání mezi státem a Smetanovými dědici. V roce 1928 byla zakoupena skladatelova pozůstalost, kterou zástupci rodiny v letech 1929–1932 předali do muzea.⁹ O další materiály, jednotliviny i menší soubory, pak muzeum Smetanovu pozůstalost průběžně doplňovalo koupěmi a dary od soukromých majitelů včetně některých členů rozvětvené rodiny, z antikvariátů apod., řada smetanian byla získána jako součást jiných osobních pozůstalostí. Postupně tak vznikala rozsáhlá a stále úplnější smetanovský fond, obsahující různorodý pramenný materiál k životu a dílu Bedřicha Smetany.

V roce 1976 se Muzeum Bedřicha Smetany stalo součástí Národního muzea – spolu s Muzeem Antonína Dvořáka a hudebním oddělením Národního muzea bylo začleněno do jeho nově vytvořené složky, Muzea české hudby (dnes České muzeum hudby). Smetanovský fond se tak rozšířil ještě o smetaniana ze sbírek bývalého hudebního oddělení Národního muzea a v roce 1984 byl nově zpracován a uložen. Výsledný inventář fondu Bedřich Smetana se stal vlastně prvním tematicky uspořádaným katalogem originálních pramenů ke skladatelovu životu a dílu z muzejních sbírek.¹⁰ Od jeho dokončení se však podařilo získat řadu nových akvizic a další sbírkové předměty byly do fondu vyčleněny při revizích z ostatních muzejních sbírek. V soukromém majetku a ve vlastnictví jiných institucí u nás i v zahraničí se tak dnes nachází jen relativně malá část pramenů, převážně korespondence. Některé prameny, v minulosti prokazatelně existující nebo doložitelné, jsou dnes bohužel nezvěstné.¹¹ Nálezy z posledních let však dokazují, že i dlouho pohřešované materiály se mohou znovu objevit a výjimkou

ský toto své stanovisko nezměnil, viz HOSTINSKÝ 1901, s. II, 1941, s. XII: „[...] i dnes ještě, po patnácti letech, stejně považují velkou biografii, která by zajisté musila vyličiti zevrubně i to, co nerozlučně je spojeno s během života mistrova, totiž celý rozvoj hudebního umění českého za více než padesát let, za podnik předčasný, ba v tomto okamžiku téměř nemožný, a to z příčin rozmanitých.“

³ O vydávání Smetanovy korespondence podrobně viz MOJŽIŠOVÁ – POSPÍŠIL 2010a, s. 5–17; KBS I, s. *11–*27.

⁴ *Tajemství*. [...] *Klavírní výtah se zpěvy upravil K. Stecker*, Praha: Umělecká beseda, 1892; *Braniboři v Čechách*. [...] *Klavírní výtah s textem upravil Jindřich Káan z Albestů*, Praha: Umělecká beseda, [1900]; *Čertova stěna*. [...] *Klavírní výtah s textem upravil Jan Malát. Viola*. [...] *Klavírní výtah s textem upravil Jan Malát*, Praha: Umělecká beseda, 1903.

⁵ V letech 1903–1912 vyšlo 13 svazků edice *Z pozůstalých skladeb Bedřicha Smetany*, které obsahují výběr z klavírních skladeb ze čtyřicátých a padesátých let 19. století, Smetanovy rané písně a čtyřruční klavírní úpravu *Pražského karnevalu* od Romana Veselého.

⁶ TEIGE 1893; TEIGE 1896.

⁷ Viz *Dalibor* 16, 1894, č. 22–23, s. 175; ŠUBERT 1910, s. 362–363.

⁸ Iniciátorem a hlavním organizátorem akce byl Klub pensionovaných sólistů Národního divadla. Podrobný soupis exponátů včetně jejich tehdejší proveniencí viz NEJEDLÝ [1917].

⁹ Soupis převzatých materiálů viz WAISAR 1931–1932, s. 37–52. Řadu památek si však rodina nadále ponechala. Sbírkky byly prozatímně uloženy v Ústavu pro hudební vědu Karlovy univerzity, neboť samostatné sídlo v budově bývalé Staroměstské vodárně nedaleko Karlova mostu získalo muzeum až v roce 1936.

¹⁰ ČECHOVÁ – FOJTÍKOVÁ 1984. Je zde evidováno 2225 položek rozčleněných podle charakteru materiálů do deseti hlavních tematických oddílů.

¹¹ Stopa k jejich majitelům se v minulosti postupně vytratila, od některých zůstaly k dispozici alespoň staré fotokopie či opisy. Existenci nezvěstných pramenů dokládají také zmínky ve Smetanově korespondenci, denících a jiných autentických zdrojích nebo v literatuře.

nejsou ani objevy pramenů zcela neznámých, o nichž smetanovští badatelé dosud nevěděli.¹²

Nejvýznamnější a nejcennější částí smetanovského fondu Muzea Bedřicha Smetany jsou autografy téměř všech Smetanových skladeb; ve vlastnictví jiných institucí a soukromých subjektů se nalézá již jen zlomek z jejich celkového počtu. Nejrozsáhlejší soubor značné dokumentární hodnoty představuje Smetanova odeslaná i přijatá korespondence; mimo Smetanovo muzeum se nyní nachází necelá třetina z celkového množství dnes v originále dostupných korespondenčních sdělení. Třetí významný celek fondu tvoří nenotové rukopisy. Obsahuje Smetanovy deníky, písemnosti dokumentující některé jeho aktivity spojené pouze s určitými etapami jeho života¹³ a řadu drobných různorodých zápisků. Do muzea přišly tyto prameny se skladatelovou pozůstalostí v letech 1929–1932, jen několik méně důležitých jednotlivin bylo získáno později. Na rozdíl od předchozích dvou kolekcí jde o soubor v podstatě kompletní a je jen málo pravděpodobné, že by se mohly objevit další významné prameny tohoto charakteru.

Deníky a další zápisky deníkového charakteru pokrývají svým obsahem téměř celý Smetanův život až do roku 1883, pouze k letům 1848–1855 nejsou dnes žádné záznamy tohoto typu k dispozici. Rozčlenit je lze do tří skupin. V každé z nich existuje řada hlavních zápisníků, psaných průběžně v jednotlivých letech, kterou v různé míře doplňují další drobné prameny.

První skupinu tvoří sedm sešitů Smetanova studentského deníku z doby jeho gymnaziálních studií v Praze a zejména v Plzni (1840–1843). Stručně jsou zde zachyceny i následující roky, kdy studoval v Praze kompozici u Josepha Proksche a působil jako učitel hudby u hraběte Leopolda Thuna-Hohensteina (1843–1847), a v úvodní autobiografické retrospektivě také období 1824–1839. Deník doplňuje ještě malý zápisník s drobnými záznamy, většinou z let 1843–1845.¹⁴

Druhá skupina obsahuje deníky spojené se Smetanovým působením ve Švédsku. Kromě pětiletého pobytu v Göteborgu včetně prázdninových návratů do Čech (1856–1861) zachycují jeho koncertní cesty do Stockholmu (duben 1861) a do Německa a Nizozemska (podzim 1861), jeho situaci po návratu do vlasti od května 1861 a poslední pobyt v Göteborgu na jaře 1862. V letech 1857 a 1859 psal Smetana své záznamy do předtištěných švédských kalendářů, nejrozsáhlejší zápisník pokrývá období od ledna 1860 do listopadu 1861 a na něj bezprostředně navazuje poslední sešit s událostmi od prosince 1861 do května 1862. Pro rok 1858 není deník k dispozici. Deníky doplňují čtyři tištěné kapesní kalendáře s drobnými zkratkovitými poznámkami (1857, 1858, 1860, 1861) a několik zápisků k jednotlivým konkrétním událostem.

¹² Např. v roce 1983 se našly náčrty k *Mé vlasti* (viz SMOLKA 1986), v roce 1994 se objevila skica k *Pražskému karnevalu* (viz MOJŽÍŠOVÁ 2010). Neznámá či neznámá smetaniana, většinou dopisy, se vyskytují i v nabídkách antikvariátů a aukcí, především v zahraničí, viz MOJŽÍŠOVÁ 2019.

¹³ Jsou to např. rukopisy z doby Smetanova studia kompozice u Josepha Proksche, rukopisy související s jeho pedagogickou činností (především katalogy žáků jeho hudebních ústavů), s jeho působením ve funkci prvního kapelníka české opery Prozatímního divadla (repertoárové statistiky, záznamy o provozování a finančních výnosech jeho oper), koncepty novinových článků a kritik z doby jeho recenzentské činnosti.

¹⁴ Podrobné charakteristiky jednotlivých pramenů viz kapitola Bedřich Smetana a jeho studentský deník, s. 54–56 a popisy pramenů, s. 601–603.

Třetí a největší skupinu tvoří zápisníky dokumentující období od návratu z ciziny do konce Smetanova života (1862–1883). Po celou tuto dobu si Smetana záznamy psal do tištěných domácích kalendářů vydávaných různými nakladateli pro jednotlivé roky. Obsahovaly především zábavné a vzdělávací texty a různé praktické informace. V návaznosti na kalendáře pro jednotlivé měsíce v nich byly vyčleněny strany nebo rubriky pro měsíční zápisky a finanční záznamy. Na rozdíl od předešlých období do nich Smetana již nepsal pravidelně a příliš podrobně, někdy nezaznamenal ani podstatné události. Jejich výpovědní hodnota je tak v jednotlivých letech poměrně rozdílná. Podrobně a pravidelně si zde naopak evidoval své příjmy a výdaje, což v předchozích obdobích až na výjimky nenajdeme. Tento soubor, v němž chybí pouze ztracený zápisník z roku 1865, doplňuje ještě torzo deníku, který Smetana začal psát zpětně v roce 1875 a zachytil v něm, částečně na základě těchto kalendářových zápisníků a částečně po paměti, období od návratu ze Švédska v květnu 1862 do roku 1875.¹⁵

Každá tato skupina má řadu společných rysů: shodný jazyk (v prvních dvou skupinách němčina, ve třetí čeština), způsob, jakým si Smetana záznamy vedl, poměrně jednotná je i jejich vnější podoba a stejný nebo obdobný je v daném období i typ zápisníků. Intenzita, rozsah a forma záznamů se v jednotlivých obdobích, ale částečně i v jejich průběhu proměňovaly. Určujícími faktory byly především Smetanova osobní situace, později také rodinné poměry a okolnosti každodenního života, společenské dění a hudební život okolo něho, intenzita jeho aktivit a s nimi spojená míra pracovního a společenského vytížení a volného času, v posledních letech také jeho zdravotní stav.

Zpřístupňování Smetanových deníků

Již první generace smetanovských badatelů si uvědomovala mimořádnou výpovědní hodnotu Smetanových deníků a jejich důležitost pro hlubší poznání osobnosti jejich pisatele a okolností, které jeho život v jednotlivých etapách spoluutvářely. Pokud byly deníky v majetku rodiny, přístup k nim, nebo alespoň k části z nich, získali jen někteří badatelé – jednak ti, kteří s rodinou udržovali přátelské styky související ještě s jejich osobními kontakty se Smetanou, jiní kontakt navázali až v souvislosti se svými badatelskými a vydavatelskými záměry.

Byl to v první řadě Smetanův přítel, důvěrník a sekretář, hudební spisovatel a organizátor Josef Srb-Debrnov, který u sebe míval rukopisy, které mu Smetana zapůjčil nebo si je u něho uschoval. Za Smetanova života, a ještě několik let po jeho smrti, obstarával Srb agendu související s provozováním a vydáváním jeho děl (povolení k provozování, zápůjčky not, pořizování opisů, výběr tantiém atd.). I poté, co tyto záležitosti zcela převzal skladatelův zeť Josef Schwarz, Srb přátelské styky se Smetanovou rodinou po určitou dobu ještě udržoval.¹⁶ V devadesátých letech procházel Smetanovu pozůstalost

¹⁵ Tento deník psal česky jako pokračování do téhož sešitu, kde po návratu z Göteborgu v květnu 1862 ukončil poslední německy psaný deník.

¹⁶ Viz ČELEDÁ 1945, s. 115–116. Podle Čeledy se Srb podílel na této agendě za postupně rostoucí součinnosti Josefa Schwarze přibližně do roku 1892. Od léta 1895 jeho kontakty se Smetanovou rodinou ustaly.

Karel Teige v souvislosti s přípravou svých smetanovských pramenných prací¹⁷ a posléze do ní získal přístup i středoškolský profesor a hudební publicista Ladislav Dolanský, který Smetanu osobně poznal v osmdesátých letech v Umělecké besedě. Jako dlouholetý člen správního výboru a jednatel hudebního odboru byl od devadesátých let v kontaktu s jeho zetěm Josefem Schwarzem v souvislosti s vydáváním Smetanových děl Uměleckou besedou. Za tímto účelem mu Josef Schwarz zapůjčil neuspořádanou část Smetanových rukopisů, při jejichž třídění Dolanský objevil dosud neznámé skladby a zasadil se o jejich vydání.¹⁸

První práce, které uveřejnily různé obsáhlé pasáže ze Smetanových deníků a další informace o jejich obsahu, měly odborně popularizační charakter. Jejich autoři, ve svém občanském povolání působící mimo hudební sféru, byli však zároveň velmi aktivně zapojeni do tehdejšího hudebního života, většinou jako funkcionáři hudebních spolků a v oblasti publicistické. Badatelské činnosti se věnovali z vlastního nadšení a zájmu, vedeni především snahou vyplnit dosud prázdná místa ve Smetanově biografii. Sami neměli vědecké ambice, ale předpokládali, že výsledky jejich práce budou dále využity a vědecky zhodnoceny třeba v budoucí skladatelově monografii. Obdobně jako při zveřejňování Smetanovy korespondence, které probíhalo již od poloviny osmdesátých let 19. století, měla i tato první etapa pozvolného zpřístupňování Smetanových deníků především poskytnout nové informace z dosud nedostupných pramenů. Transkripční problematika se v této době příliš neřešila, české texty se přepisovaly podle soudobých pravopisných, mnohdy i gramatických pravidel, německé texty byly až na výjimky publikovány v českém překladu. Zatímco dopisy byly uveřejňovány celé a pouze občas byly některé partie vynechány, v případě deníků nikdy nešlo o jejich úplné vydání, ale jen o různé obsáhlé autentické pasáže kombinované s volným převyprávěním či komentářem dalšího obsahu deníku, nebo o vybrané citáty v rámci prací, pro něž se deníky staly jedním z hlavních pramenů.

Již v roce 1895 byl v časopise *Dalibor* uveřejněn stručný výběr ze Smetanových zápisů o *Prodané nevěstě*. Jednalo se jen o krátký článek v rubrice *Literatura* bez udání autora i bližší charakteristiky zdroje, z něhož byly výroky vyňaty.¹⁹ Obsahuje několik spíše nahodile vybraných a zcela volně přepsaných citátů ze Smetanových zápisů z let 1866–1882, proložených místy stručnými komentáři. Výběr je velmi omezený, řada důležitých záznamů chybí, některé jsou navíc interpretovány chybně.

Na počátku 20. století se objevily dvě větší práce, které přinesly poměrně obsáhlé soubory informací z deníků studentského a švédského období, jejichž rukopisy zapůjčili členové rodiny. Jako první uveřejnil Josef Srb-Debrnov v roce 1901 na žádost Mojmiry Urbánka v jeho časopise *Dalibor* na pokračování tři kapitoly s obsahem švédských

¹⁷ Viz pozn. 6. V edici Smetanových dopisů Teige cituje ve dvou podčarových poznámkách (s. 11 a 12) deník z roku 1857. Viz též BOLEŠKA 1898, který informuje o Teigeho záměru vydat blíže nespécifikovaný Smetanův deník (zřejmě z roku 1857) ve třetím dílu svých *Příspěvků k životopisu a umělecké činnosti Mistra Bedřicha Smetany* a o svém úmyslu připravit tento deník do tisku na základě podkladů z Teigeho pozůstalosti. O tom, že Teige objevil v rodině deník (rovněž bez bližšího určení) a zamýšlel jej vydat, viz též DOLANSKÝ 1903b.

¹⁸ NEJEDLÝ 1918, s. 184–191, 1949, s. 258–266. Viz též pozn. 5.

¹⁹ Zápisky Smetanovy o „Prodané nevěstě“, *Dalibor* 17, 1895, č. 39, s. 306.

deníků z let 1859–1861 (do Smetanova návratu ze Švédska do Čech v květnu 1861).²⁰ Následně tento výběr ještě rozšířil o dvě kapitoly a vydal jej knižně.²¹ Srb důsledně dodržuje časovou posloupnost záznamů a kromě rodinných záležitostí, především Smetanova vztahu s druhou manželkou Bettinou, zprostředkovává velmi podrobně celé obsahové spektrum deníků. Problematicnost jeho práce spočívá především v tom, že často vůbec není zřetelná hranice mezi autentickým Smetanovým textem a Srbovým převyprávěním.²² Text obsahuje také některá mylná tvrzení a v řadě případů nejednotná, zkomolená a chybná čtení švédských jmen.

V roce 1902 zapůjčil Smetanův zeť Josef Schwarz Ladislavu Dolanskému Smetanův studentský deník: „Dostal jsem svolení, abych z tohoto deníku sestavil a uveřejnil to, co by bylo důležité pro biografii a pro hudební vývoj mistrův. [...] Jak jsem litoval, že nemohl jsem využít toho, co tvoří největší a nejpodstatnější část zápisů – Smetanovy lásky ke Kateřině Kolářové!“²³ Dolanský k pramennému materiálu přistoupil jinak než Srb. Na základě Smetanových záznamů podal ve dvoudílné studii přehledný tematicky uspořádaný výklad Smetanova studentského období, který proložil na dokreslení jasně vyznačenými, ale jen krátkými citáty, pouze někdy však i s příslušným odkazem na datum zápisu. V úplnosti zde přetiskl Smetanův soupis skladeb z dubna 1841 obsažený ve druhém sešitu, Smetanovu úvodní stručnou autobiografii do roku 1840 a závěrečnou retrospektivu čtyřletého období po odchodu z Plzně z roku 1847, jimiž celý svůj výklad zárámoval.²⁴

Dalším badatelem, který získal přístup ke Smetanovým deníkům, byl Alois Hnilička, vlastní profesí právník, ale zároveň velmi pilný badatel a hudební spisovatel. Za studií v Praze (1878–1882) se s Bedřichem Smetanou seznámil na kvartetních produkcích u Josefa Srba, u něhož Smetana při svých návštěvách v Praze bydlel. Již od devadesátých let 19. století Hnilička pátral především po pramenných materiálech biografického charakteru a zaznamenával vzpomínky dosud žijících Smetanových současníků a členů rodiny. Podařilo se mu nashromáždit mnoho drobných, často cenných informací, které průběžně uveřejňoval v menších článcích i v obsáhlejších studiích. Svůj zájem soustředil zejména na dobu Smetanova mládí a na začátky jeho umělecké dráhy, neboť toto období, podle něho málo prozkoumané a nepřilíš propojené s pozdějšími etapami

²⁰ SRB 1901. Deníky Srb podle vlastních slov objevil u Bettiny Smetanové, k dispozici však neměl deník z roku 1857, o jehož existenci zjevně nevěděl (tento deník měl pravděpodobně k dispozici Teige, viz pozn. 17).

²¹ SRB 1902. První předaná kapitola zahrnuje druhou polovinu roku 1861 a končí Smetanovým návratem z koncertní cesty do Německa a Nizozemska do Prahy v prosinci 1861, do poslední kapitoly Srb shrnul druhou polovinu roku 1862 (Praha a poslední cesta do Göteborgu), již končí poslední „švédský“ deník. Z navazující české deníkové retrospektivy z roku 1875 připojil ještě výtah událostí až do uvedení *Prodané nevěsty* v roce 1866.

²² Srov. NEJEDLÝ 1924, s. 37: „Nemaje žádných vědomostí o kritické vydavatelské metodě, [...] vypsal z nich docela volně, co se mu zdálo býti důležitější, složil to jakž takž dohromady a vydal [...] Tím sice uveřejnil hlavní obsah denníků z těchto let, ale tak zmateně, že z jeho vydání vůbec nerozeznáme, co jsou slova Smetanova a co spojující text vydavatelův.“ BALTHASAR 1924, s. 103: „Nemaje nejmenších znalostí o kritické metodě vydávání pramenů, vydal denníky v nešťastné úpravě a tak, že nerozeznáme, co jest vyňato z denníků a co jest vysvětlující nebo spojující text vydavatelův.“

²³ NEJEDLÝ 1918, s. 184–185, 1949, s. 258.

²⁴ DOLANSKÝ 1903a.

Smetanova života, považoval za klíčové z hlediska skladatelova dalšího uměleckého vývoje. Po služebním přeložení do Prahy v roce 1900 navázal i on kontakt s Josefem Schwarzem: „V Praze jsem se během času blíže seznámil se zetěm mistrovým lesmistrem Švarcem, který jevil velký zájem o zmíněnou mou činnost a nabídl se, že je mně k dispozici, budu-li k svým dalším pracím o Smetanovi od něho nějakých zpráv neb dokladů potřebovati. Nabídl se, že vše, co má po mistru, mně zapůjčí, [...] Použil jsem tedy této nabídky a později, r. 1906 počal jsem otiskovati ve „Zvonu“ další své kapitoly smetanovské.“²⁵ V letech 1906–1909 publikoval Hnilička v časopise *Zvon* čtyři studie týkající se Smetanova mládí, uměleckých začátků a jeho působení ve Švédsku, jimiž navázal na své předchozí práce.²⁶ Ve dvou z nich přímo cituje (v českém překladu a bez konkrétních odkazů) ze studentského deníku, „[...] jichž originál nám přístupný učiněn byl ochotou p. lesmistra Josefa Schwarze, zetě mistrova.“²⁷ V případě švédských deníků však podle odkazů v poznámkovém aparátu čerpal pouze ze Srbovy publikace. Završení Hniličkova bádání o Smetanově mládí a studentských letech do roku 1847 představuje série 26 fejetonů, které uveřejnil anonymně v letech 1915–1916 v pražském německy vydávaném deníku *Union* pod titulem *Friedrich Smetana's Jugendjahre*.²⁸ Jeho snahou bylo podat zde na základě dosud nashromážděných podkladů „ve správném světle“ pokud možno úplný obraz tohoto úseku Smetanova života. Hlavním zdrojem informací mu byl vedle vzpomínek Smetanových současníků především jeho studentský deník, z něhož tu publikoval, tentokrát v německém originálu, dosud nejobsáhlejší a většinou neuveřejněné partie. Ve fejetonech o Smetanově dětství a mládí (I–IV) a o jeho odchodu z domova a pobytu v Praze 1843–1847 (XX–XXIV) se Hnilička opírá především o vzpomínky členů rodiny, samotného Smetany a o další dobová svědectví a prameny.²⁹ Fejetony V–XIX vycházejí pouze ze studentského deníku – čísla VIII–XIII obsahují téměř výlučně citace Smetanových záznamů, od čísla XIV však jejich množství a rozsah klesá a převahy nabývají Hniličkovy vlastní texty. Nejrozsáhlejší partie uveřejnil Hnilička především z prvních dvou sešitů Smetanova deníku (V–XIV), ze sedmého sešitu čerpají fejetony XVII–XIX a zejména XXV–XXVI, z ostatních sešitů je citováno již jen sporadicky (XIV–XVI), šestý sešit není využit vůbec. Zveřejněné texty se týkají především Smetanových hudebních a společenských aktivit, události osobního charakteru většinou Hnilička vysvětluje vlastními komentáři. Pokud na jejich dokreslení cituje, tak partie s faktografickým jádrem, nikoliv z pasáží odrážejících Sme-

²⁵ HNILIČKA 1935, s. 37–38.

²⁶ HNILIČKA 1906; HNILIČKA 1907a; HNILIČKA 1907b; HNILIČKA 1909. Této sérii ve *Zvonu* předcházely mj. další články ve *Světozoru* a ve *Zvonu*: HNILIČKA 1897/98a; HNILIČKA 1897/98b; HNILIČKA 1904. Později Hnilička většinu těchto studií spolu s několika dalšími vydal knižně (HNILIČKA 1924).

²⁷ HNILIČKA 1906, s. 631 (poznámka pod čarou).

²⁸ HNILIČKA 1915/16.

²⁹ Hnilička se ještě setkal s některými Smetanovými sourozenci (bratr Karel Smetana, sestra Barbora Pokorná) i s dalšími příbuznými, Karla Thun-Hohenstein mu kromě svých vzpomínek poskytla písemné podklady od své tety Alžběty Kaunitz, roz. Thun-Hohenstein. Smetanovy vzpomínky na studentská léta v Praze a Plzni čerpal z fejetonu uveřejněného Janem Nerudou v cyklu „Divadelní táčky“ (NERUDA 1881), mylně však uvádí, že tyto vzpomínky zaznamenal tehdejší posluchač, který je do táček poslal.

tanovy bezprostřední citové prožitky. Obsáhlý výtah z Hniličkových fejetonů včetně citací deníkových záznamů shrnul a vydal v českém překladu Jan Löwenbach.³⁰

Kromě studentského deníku měl Hnilička k dispozici i zápisky v kalendářích z let 1862–1881 a 1883. V jeho studiích k pozdějším obdobím Smetanova působení se však odkazy či přímé citace z nich prakticky nevyskytují. Ve srovnání se studentským deníkem využil jejich informační potenciál v menší míře, možná i proto, že měl již v těchto případech k dispozici dostatek jiných zdrojů (korespondence, dobový tisk apod.). V roce 1913 otiskla *Hudební revue* Hniličkovy fotografie tří kreseb ze záhlaví Smetanových zápisků z roku 1871,³¹ v roce 1918 publikoval ve *Zvonu* Smetanovy záznamy o slavnosti položení základního kamene k Národnímu divadlu a zároveň podal celkový přehled Smetanových deníků a zápisníků včetně jejich dosavadních zveřejnění.³² K souhrnné charakteristice všech Smetanových deníků se vrátil ještě ve třicátých letech, kdy se také s ohledem na dostatečný časový odstup vyslovil pro zveřejnění kalendářových záznamů.³³ Hnilička však uveřejnil i zavádějící informace o osudu některých deníků: existence studentského deníku byla údajně známa jen Srbovi a Teigemu, nikoliv rodině, a teprve po Srbově smrti přešly sešity do majetku Josefa Schwarze;³⁴ po vypuknutí duševní choroby začal prý Smetana pálit své zápisky v kalendářích, proto mu je rodina odňala a uschovala, avšak některé, zejména z roku 1882, byly zničeny.³⁵ Hniličkovy opisy studentského deníku a Smetanových zápisků v kalendářích z let 1862–1881 a 1883 se dochovaly. Pocházejí pravděpodobně z doby jeho intenzivních smetanovských studií v prvních desetiletích po roce 1900.³⁶

I když uvedené práce ještě nemohly zprostředkovat kompletní obsah Smetanových deníků a uveřejnily z nich jen vybrané pasáže, rozšířily tehdy významně dosavadní znalosti příslušných období Smetanova života. Tyto nové poznatky pak využili autoři dalších prací o Smetanovi. Platí to zejména o Srbově publikaci, která zůstala nadlouho

³⁰ LÖWENBACH 1915 (obsah prvních 4 fejetonů); LÖWENBACH 1916/17.

³¹ Domácí zápisky Smetanovy, *Hudební revue* 6, 1913, č. 7, s. 424 (příloha 26).

³² HNILIČKA 1918.

³³ HNILIČKA 1932. Švédské deníky tu ale charakterizuje jen na základě Srbova spisku.

³⁴ HNILIČKA 1907a, s. 117 (poznámka pod čarou). Jeho údaj však neodpovídal realitě, neboť Srb zemřel v roce 1904, ale Schwarz tyto deníky již v roce 1902 půjčil Dolanskému. V knižním vydání studie (HNILIČKA 1924, s. 33–47) tato informace již není.

³⁵ HNILIČKA 1918, s. 473. Absenci zápisků z roku 1882 zmiňuje i NEJEDLÝ 1924, s. 35. Ani on je v době svých pramenných rešerší k dispozici neměl. Kalendář však zničen nebyl, dochoval se v pozůstalosti Josefa Srba. Informaci o jeho existenci a obsáhlé výňatky ze Smetanových záznamů uveřejnil až v roce 1924 Václav Fleischmann (FLEISCHMANN 1924). Se Srbem se dobře znal již od poloviny osmdesátých let a ke kalendáři se dostal po Srbově smrti v rodině jeho bratra, statkáře Františka Srba v Debrně. Srbova rodina pak musela kalendář vydat Smetanovým dědicům, viz ČELEDA 1945, s. 107. Tuto skutečnost Hnilička zmínil v roce 1932 (viz pozn. 33) a nepřímě tak korigoval své dřívější tvrzení.

³⁶ Je to 6 a 13 sešitků malého formátu ve fialových deskách, chybí pouze opis kalendáře z roku 1882, který tehdy nebyl k dispozici. Studentský deník byl opsán v roce 1906 (viz torzo pozůstalosti Aloise Hniličky, NM-ČMH – hudebněhistorické oddělení) – na konci některých sešitů je uvedena lokace a datace: Raudnitz VII. 06 (sešit 1), Chr[udim] 21. 7. 06 (sešit 6), Karol. 20. VIII. 06 (sešit 7). Opisy zápisků v kalendářích (NM-MBS, d 2/2011) datovány nejsou, nicméně musely být pořízeny před rokem 1918 vzhledem k absenci opisu zápisníku z roku 1882, o jehož ztrátě v tomto roce Hnilička psal (viz pozn. 32). Smetanovy texty Hnilička upravoval podle tehdejšího pravopisu a v kalendářích vynechal záznamy o příjmech a vydáních – zaznamenal z nich jen konečné sumarizace a některé dílčí příjmové údaje.

jediným zdrojem informací ze švédských deníků.³⁷ Čerpal z ní ve svých studiích Alois Hnilička, v monografii o Smetanovi na ni odkazuje Karel Hoffmeister³⁸ a využil ji také Arnošt Kraus ve své práci o Smetanově působení v Göteborgu.³⁹ Ze Srbovy publikace a z Hniličkových fejetonů v *Union* čerpal informace a citáty pro svou německou monografii o Smetanovi Ernst Rychnowsky.⁴⁰ Na Srba, Dolanského i na Hniličkovy studie se odvolává také Vladimír Helfert ve své knize věnované počátkům Smetanova tvůrčího vývoje.⁴¹

Dalším badatelem, který ke Smetanovým deníkům získal přístup, byl Zdeněk Nejedlý. V souvislosti s přípravami své monografie o Smetanovi podnikl rozsáhlý průzkum pramenné základny a měl tehdy o smetanovských pramenech zřejmě nejúplnější přehled. Jako uznávanému smetanovskému odborníkovi mu skladatelova rodina umožnila přístup k celé pozůstalosti. Dokumenty a informace shromažďoval Nejedlý také z dalších soukromých zdrojů a z různých institucí po celých Čechách, z dobového i současného tisku a z literatury. Obsáhlost jeho pramenných rešerší dokládají dochované podklady k monografii: opisy prakticky veškeré tenkrát dostupné Smetanovy odeslané a přijaté korespondence i četné korespondence jeho současníků, opisy dalších dokumentů a různých souvisejících materiálů, výpisy z deníků, vzpomínky pamětníků, rozsáhlé rešerše z dalších pramenů, z tisku a z literatury, týkající se nejen samotného Smetany ale i širokých dobových a historických souvislostí.⁴²

O tom, že měl Nejedlý k dispozici všechny Smetanovy deníky a zápisníky a podrobně je znal, svědčí i úvodní kapitola prvního svazku jeho monografie, věnovaná hlavním skupinám pramenů a literatury. V ní podal obsáhlou a výstižnou charakteristiku všech typů Smetanových deníků z hlediska jejich obsahu i vnější formy a v kontextu příslušné Smetanovy životní periody, přičemž neopomenul ani kalendária a drobné zápisníky.⁴³

Krátce po převratu v roce 1918 uveřejnil Nejedlý, nepochybně narychlo a zcela účelově jako bezprostřední reakci na vznik československého státu, Smetanovy politické záznamy z let 1868–1873. Týkají se období intenzivních státoprávních bojů, v jejichž atmosféře vznikala *Libuše* a krystalizovala idea *Mé vlasti*.⁴⁴ Jsou seřazeny chronologicky po jednotlivých letech, ale bez konkrétních dat, jimiž je má označeny Smetana. Texty jsou jazykově upraveny, jsou bez jakýchkoliv poznámek a komentářů a bez udání jejich zdroje. Teprve o několik měsíců později a na jiném místě otiskl Nejedlý k těmto zá-

³⁷ Bezprostředně po jejím vydání o ní poměrně obsáhle referoval Jaroslav Goll. Ve zhuštěné podobě z ní převyprávěl vybrané epizody a vyslovil se pro kompletní vydání těchto deníků v originálním jazyce (GOLL 1902).

³⁸ HOFFMEISTER 1915.

³⁹ KRAUS 1906; KRAUS 1925.

⁴⁰ RYCHNOWSKY 1924. V případě citátů z německy psaných švédských deníků se však paradoxně musely přeložit zpět do němčiny jejich české překlady ze Srbovy publikace, což znamenalo určité posuny oproti Smetanovu originálnímu textu.

⁴¹ HELFERT 1924, 1953, 1956 (německy).

⁴² MÚA AV ČR, fond Zdeněk Nejedlý, III rukopisy (podklady ke Smetanově monografii), kart. 18–24. Nejkompletnější rešerše se zachovaly ze studentského deníku a ze zápisníku z let 1843–1845, které souvisejí s dokončenou částí monografie; ze švédských deníků jsou tu jen úryvky k několika vybraným tématům, a ze zápisníků v kalendářích od šedesátých let tu nejsou výpisky žádné.

⁴³ NEJEDLÝ 1924, s. 32–37. K dispozici tehdy neměl pouze kalendář z roku 1882 (viz pozn. 35).

⁴⁴ NEJEDLÝ 1918.

piskům značně tendenční výklad, poplatný momentální náladě doby, a vyvodil z nich pouze Smetanovo protivídeňské a domněle republikánské smýšlení.⁴⁵

Z plánované několiksvazkové monografie Nejedlý dokončil a vydal pouze monumentální torzo o době Smetanova mládí a gymnaziálních studií do roku 1843, které se mu vzhledem k obširně pojednanému kontextu a rozsáhlým genealogickým partiím o předcích a příbuzných Bedřicha Smetany rozrostlo do čtyř objemných svazků.⁴⁶ Využil tak pouze studentský deník, s jehož záznamy pracoval částečně ve třetím a zejména ve čtvrtém svazku.

V první části třetího svazku věnované krátkému období Smetanova studia v Praze (*Praha 1839–1840*) není vzhledem ke stručnosti deníkových záznamů z této doby odkazů a přímých citací příliš mnoho; vyskytují se především v poslední kapitole tohoto oddílu (VIII. *Ve víru*). Ve druhém díle třetího svazku (*Na českém venkově*), zejména v kapitolách o životě v Růžkových Lhoticích (X) a o Smetanových pobytech v Novém Městě nad Metují (XIII), pak Nejedlý z deníku využil prakticky vše, co s tímto tématem souviselo. Cituje z něho převážně v podčarových poznámkách na doložení svých tvrzení v hlavním textu a vždy v německém originále. Citáty v hlavním textu jsou však zásadně v českém překladu. Smetanovy záznamy od ledna do září 1840 o jeho pobytu v Praze a následujících prázdninách v Novém Městě nad Metují a v Růžkových Lhoticích přetiskl Nejedlý v německém originále také vcelku v přílohách třetího svazku.⁴⁷

Ve čtvrtém svazku věnovaném Smetanovu tříletému pobytu v Plzni představuje studentský deník stěžejní pramen Nejedlého výkladu. Míra jeho využití je dána tematickým zaměřením jednotlivých částí, ale v kapitolách, jejichž těžištěm je přímo Smetanova osobnost a jeho aktivity, je výklad založen převážně na deníkových záznamech.⁴⁸ A kapitola X o peripetiích Smetanovy lásky ke Kateřině Kolářové v posledním roce plzeňského pobytu, koncipovaná jako kronika jejich vzájemného vztahu, se opírá primárně o rozsáhlé partie z deníku.

Ve srovnání s předchozími badateli Nejedlý Smetanův studentský deník vytěžil nejdůkladněji a pro jednotlivé kapitoly z něho použil prakticky všechny relevantní informace.⁴⁹ Deník se mu stává pramenem, jehož prostřednictvím vykládá a interpretuje Smetanovu osobnost i širší kontext hudebního a společenského života sledovaného období. Poměrně obširné, často ještě neuveřejněné partie cituje především na doložení a zdůvodnění svých tvrzení a závěrů, nikoliv primárně za účelem jejich zveřejnění, jako tomu bylo u většiny předchozích prací. Podle množství i tematické šíře publikovaných autentických pasáží je zřejmé, že již mohl deník využít bez omezení. Takový rozsah mu dovolil nejen charakter výsledného výstupu, ale svou roli tu nepochybně sehrál také

⁴⁵ NEJEDLÝ 1919a. Oba texty vyšly později knižně (NEJEDLÝ 1922, s. 150–156, 157–161).

⁴⁶ NEJEDLÝ 1924 (I. *Doma*); NEJEDLÝ 1925 (II. *Na studiích*); NEJEDLÝ 1929 (III. *Praha a venkov*); NEJEDLÝ 1933 (IV. *Ve společnosti*). Původní rozvrh celé monografie a obsah jednotlivých dílů viz NEJEDLÝ 1924, s. 25.

⁴⁷ NEJEDLÝ 1929, s. 490–491: B. *Smetanův deník z r. 1840. Leden až září*.

⁴⁸ Jedná se především o kapitoly IV–X: *Ve společnosti; Plasy; Rokycany; Tanec; Láska; Kateřina Kolářová; U Kolářů; Kateřina*. Citáty v hlavním textu jsou zde výhradně v českém překladu, v německém originále v poznámkách jsou uvedeny jen výjimečně.

⁴⁹ Tematicky, podle obsahu jednotlivých kapitol jsou také uspořádány jeho výpisky z deníku, viz MÚA AV ČR, fond Zdeněk Nejedlý, kart. 21. Dochován je tu i kompletní opis studentského deníku psaný cizí rukou (patrně Marií Nejedlou, kart. 24).

dostatečný časový odstup, který umožnil publikovat i to, co bylo pro jeho předchůdce ještě tabu. Žádná jiná práce o Smetanovi v takovém rozsahu jeho deník do té doby ani potom již nevyužila. V kombinaci s obrovským objemem informací z dalších pramenů a literatury představuje Nejedlého monografické torzo – i přes řadu omylů, nepřesností a zkreslujících tvrzení – dodnes dílo s největším faktografickým a informačním potenciálem k období Smetanova mládí.

V Plzni vznikly ještě tři obsáhlejší práce o Smetanově zdejšímu pobytu, jejichž hlavním pramenným východiskem byl jeho studentský deník, avšak nic podstatně nového a odlišného již nepřinesly. Z jubilejního roku 1924 pochází poměrně obsáhlá práce Jaroslava Zdeňka, který dobu Smetanových studií uvedl širším plzeňským kulturním a hudebním kontextem a ukončil pozdějšími Smetanovými návštěvami v Plzni.⁵⁰ Z jeho textu není zřejmé, z jakého zdroje deníkové informace čerpal, pravděpodobně to však byly práce Dolanského a Hniličky, které v textu zmiňuje. Další dvě studie se objevily o padesát let později. Vyšly v jubilejním roce 1974 v rámci dvou sborníků věnovaných tématu Smetana a Plzeň. Milada Suchá pojala vyličení Smetanova plzeňského období jako zhuštěné, čtenářsky přívětivé a spíše popularizační převyprávění obsahu jeho studentského deníku za použití vybraných citátů, jemuž předchází kapitoly týkající se dobového plzeňského kontextu a Smetany před příchodem do Plzně.⁵¹ Obdobným způsobem využil Antonín Špelda v následující drobné stati téhož sborníku Smetanovy deníkové záznamy o výletech do plzeňského okolí.⁵² Poněkud odlišný přístup k deníku zvolila Vlasta Bokůvková. Jeho prostřednictvím sledovala proces Smetanova postupného intelektuálního a emocionálního dospívání, zárodky jeho typických osobnostních rysů, jeho tehdejší stupnici hodnot, o níž vypovídá nejen vlastní obsah deníku, ale především četnost a rozsah jednotlivých tematických okruhů Smetanových záznamů i způsob, jakým své zážitky popisuje. Na základě těchto poznatků se pokusila zhodnotit význam plzeňského období pro následující Smetanovu životní a uměleckou dráhu.⁵³

O komplexnější využití dalších skupin deníků ani o pohled na jiná Smetanova životní období jejich prostřednictvím se již nikdo nepokusil. Úryvky z deníků přinesla v roce 1939 antologie Františka Bartoše, která podává chronologický průřez Smetanovým životem, založený výhradně na vybraných pasážích z autentických zdrojů.⁵⁴ Využívá především Smetanovu korespondenci a vzpomínky jeho současníků, ale také jeho deníky – ze studentského a švédského období spíše sporadicky, početněji pak zápisníky z let 1862–1878.⁵⁵ Vzhledem k popularizačnímu charakteru publikace jsou všechny texty v češtině a jsou jazykově značně upraveny. Jednotlivé položky Bartoš opatřil stručnými věcnými vysvětlivkami a bibliografickými nebo provenienčními údaji. Obdobně koncipovaný, ale útlejší výběr ze Smetanovy korespondence a v men-

⁵⁰ ZDENĚK 1924.

⁵¹ SUCHÁ 1974.

⁵² ŠPELDA 1974.

⁵³ BOKŮVKOVÁ 1974.

⁵⁴ BARTOŠ 1939a. V roce 1954 vyšla antologie v devátém vydání a též v němčině a 1955 v angličtině, viz (BARTOŠ 1954b, BARTOŠ 1955. V některých vydáních udělal Bartoš drobné změny ve výběru textů, v jejich uspořádání i v poznámkovém aparátu (viz závěrečná poznámka v 9. vydání, s. 247).

⁵⁵ Zápisky z let 1879–1883 byly na přání rodiny nepřístupné.

ší míře i z deníků se stručnými spojovacími komentáři vyšel v roce 1956 v Dánsku.⁵⁶ Švédské deníky využila v roce 1967 ještě Clara Thörnqvist pro stručný faktografický, ale zdaleka ne vyčerpávající přehled událostí v jednotlivých letech Smetanova působení v Göteborgu.⁵⁷

Pokusy o ediční uchopení deníků

Potřeba souborného kritického vydání Smetanovy tvorby i jeho písemné pozůstalosti zesílila zejména po vzniku samostatného československého státu. Tehdy byl Smetana velmi intenzívně vnímán jako jeden z významných symbolů nově nabyté samostatnosti, jeho „kult“ v dobrém slova smyslu zažíval svůj největší rozmach a na objemu nabývala také produkce odborné a popularizační literatury k jeho životu a tvorbě. Právě s ohledem na tuto situaci a na dosavadní problematickou dostupnost písemných pramenů formuloval Zdeněk Nejedlý v novém programu Sboru pro postavení pomníku Bedřichu Smetanovi v Praze z roku 1919 požadavky na jejich vydání: „Tak především třeba se postarati o náležité vydání literární pozůstalosti Smetanovy, neboť v tom směru jsme dosud vlastně úplně v začátcích. Většina materiálu není vůbec vydána, a co jest vydáno, jest tak vydáno, že skoro jako by nebylo vydáno. Ze Smetanových denníků máme jen konfusní edici Srbovu. Z jeho hudebních kritik jen citáty v knize Hostinského. Z korespondence jen kusé sbírky a jednotlivé listy po časopisech. Z jiného materiálu, listinného i jiného rukopisného, není vydáno vlastně ničeho. A tak zde nutno provést celou práci od začátku. Nejnaléhavější a ovšem i nejvýznamnější bude tu edice denníků, korespondence a literárních statí.“⁵⁸ Neuspokojivého stavu ve vydání Smetanových deníků a jeho příčin se Nejedlý dotkl také ve výše zmíněné předmluvě ke své monografii.⁵⁹ Za nezbytnou podmínku pro zachování jejich osobitosti považoval již tehdy vydání v originálním jazyce a pro jejich správné pochopení a srozumitelnost podrobný komentář.

V jubilejním roce 1924 vyšly kromě prvního svazku Nejedlého monografie i další významné publikace o Smetanovi, jejichž autoři v předmluvách neopomněli poukázat na neutěšenou situaci v dostupnosti smetanovských pramenů.⁶⁰ Přestože od počátku

⁵⁶ JACOBSEN 1956.

⁵⁷ THÖRNQVIST 1967.

⁵⁸ NEJEDLÝ 1919b, s. 44, knižně NEJEDLÝ 1922, s. 236–237.

⁵⁹ NEJEDLÝ 1924, s. 37: „Smetanových denníků a zápisníků jest tudíž velmi mnoho a materiál v nich uložený nadmíru hojný, ale při tom i velmi různorodý, a i forma, v níž jest tu zapsán, velmi nestejná. To také jest hlavní příčina, proč tyto denníky dosud nevyšly tiskem. Bylo po tom nejednou již voláno a stal se o to i nejeden již pokus, ale celkového vydání se dosud nikdo neodvážil, poněvadž by to znamenalo ne méně než spracovati celý Smetanův biografický materiál.“

⁶⁰ BALTHASAR 1924, s. 102: „Z uvedeného přehledu [vydání korespondence – pozn. aut.] jest vidno, jak o vydání nejdůležitějších pramenů k životopisu Smetanovu bylo nedostatečně postaráno, jaká roztržitost a neúplnost byla překážkou každému, kdo by se byl odhodlal k větší syntetické práci o Smetanovi. S uveřejněním ostatního pramenného materiálu a archiválií má se to ještě hůře.“ HELFERT 1924, s. 6, 1953, s. 10: „[...] první století po narození Smetanově zastihuje nás v zahanbující nepřipravenosti, pokud se týče veřejné přístupnosti Smetanových pramenů písemných i hudebních.“ RYCHNOWSKY 1924, s. 8: „Da auch die archivalischen Materialien zu einer Biographie Smetanas als Vorarbeiten zu einer solchen nicht vorliegen, der „Teige“ ist un-

třicátých let byla již skladatelova pozůstalost ve Smetanově muzeu a postupně tu přibývaly nejen další originály, ale také kopie a opisy materiálů, které zůstávaly nadále nedostupné, situace ve zpřístupňování písemných pramenů formou komentovaných souborných edicí se příliš nezměnila. Projekt souborného vydání korespondence započatý v roce 1941 Františkem Bartošem a Zdeňkem Němcem zůstal nedokončen, knižně vyšly jen některé další soubory dopisů a pokračovalo příležitostně vydávání dopisů i jiných písemných dokumentů v časopisech nebo v rámci tematicky zaměřených odborných studií.⁶¹ Souborně vyšly pouze Smetanovy kritiky s obsáhlým komentářem.⁶² Z deníků byly formou „komentované edice“ publikovány jen zlomky v podobě příležitostných, tematicky úzce zaměřených výborů. Svým obsahem a rozsahem mají tyto miniatury pro vydávání deníků okrajový význam a z hlediska editorského vykazují obdobné rysy jako tehdejší edice Smetanovy korespondence.

Pro úplnost lze do této kategorie zpětně zahrnout komentované vydání Smetanových záznamů v kalendářích z let 1877–1881 týkajících se opery *Tajemství*, které v roce 1908 uveřejnila *Hudební revue* k 30. výročí premiéry. Jejich přepis je upraven podle současných pravopisných pravidel a ani přes nevelký rozsah záznamů se nevedený autor nevyhnul omylům.⁶³

Ve vlastivědném sborníku *Od Ještěda k Troskám* vyšly v roce 1924 záznamy ze švédských deníků, týkající se Smetanových návštěv u matky v Českém Dubu v letech 1859 a 1860. Mlčky jsou z nich však vynechány pasáže, kde se Smetana zmiňuje o problémech svého krátce trvajícím manželství s Bettinou Ferdinandiovou. Texty jsou tu nejprve otištěny samostatně v německém originále, ale jejich úprava podle současných pravidel odstraňuje většinu drobných Smetanových zvláštností i jeho případné chyby a v přepisu se vyskytují také omyly způsobené nesprávným čtením.⁶⁴ V dalším článku pak záznamy následují v českém překladu s poměrně podrobnými faktografickými komentáři.⁶⁵

První větší soubor textů ze Smetanových kalendářových záznamů přinesla v roce 1938 ročenka, kterou sestavil Josef Bartoš a pro členy Sboru pro zřízení druhého Národního divadla vydal jeho předseda Vilém Pospíšil.⁶⁶ Ze Smetanových zápisníků z doby jeho působení v Prozatímním divadle (1866–1874) autor vybral „jen věci s divadlem a s uměleckými poměry souvisící, hledíc sem a tam mimo zachrániti i některou jinou

zulänglich, hatte ich mit Schwierigkeiten zu kämpfen, über die ich mich jetzt, da ich das beendete Manuskript vor mir sehe, nicht weiter verbreiten will. Gewiß war nicht die geringste die, daß ich aus der tschechischen Literatur manches ins Deutsche zurückübersetzen mußte, was von Smetana im Original deutsch geschrieben war. Die Originale, die sich in der Hinterlassenschaft befinden, waren mir aber nicht zugänglich.“ [„Protože nejsou k dispozici ani archivní materiály ke Smetanově biografii jakožto předběžné přípravy k ní a „Teige“ není dostačující, musel jsem bojovat s obtížemi, o nichž se nyní, když před sebou vidím hotový rukopis, nehodlám dál šířit. Tou nejmenší z nich zcela jistě nebyla nutnost přeložit z české literatury zpět do němčiny leccos, co Smetana v originále napsal německy. Originály, které se nacházejí v pozůstalosti, mi však nebyly přístupné.“]

⁶¹ Viz MOJŽÍŠOVÁ – POSPÍŠIL 2010a; KBS I, s. *15–*17.

⁶² JARKA 1948.

⁶³ Opera „Tajemství“ ve Smetanových denících, *Hudební revue* 1, 1908, č. 8, s. 377–379.

⁶⁴ NEJEDLÁ 1924.

⁶⁵ HAVEL 1924.

⁶⁶ BARTOŠ 1938a.

zajímavou drobnost.⁶⁷ Zahrnul tak do této útlé publikace nejen všechny zápisky spojené se Smetanovou kapelnickou činností, s uváděním jeho oper a s dnem v divadle, ale také další informace z hudebního života, o Smetanových koncertních aktivitách, z jeho zahraničních cest a v závěru i záznamy o Smetanově nemoci až k ohluchnutí. Na malé ploše se mu podařilo sestavit poměrně obsáhlý výbor se značným informačním potenciálem. Podle vlastních slov se Bartoš sice omezil pouze na nejnütnější ortografické úpravy a jinak zachoval Smetanův sloh se všemi jeho specifiky, jeho přístup k přepisu Smetanových textů je však obdobný jako v předchozích případech, tj. většina odchylek včetně chyb je upravena podle současných pravidel. Kvůli rozsahu publikace musel rezignovat na věcné komentáře; uživatelům je měly nahradit jeho právě vydané dějiny Prozatímního divadla.⁶⁸

K úplnému výčtu drobných edic ze Smetanových deníků patří i „novoročenka“ *Studentské Vánoce Bedřicha Smetany r. 1840 a 1841*, kterou svým příznivcům a zákazníkům pro rok 1940 věnoval hudební nakladatel A. J. Boháč. Editor František Bartoš do ní zařadil v českém překladu Smetanovy vánoční zápisky z 1. a 3. sešitu jeho studentského deníku, které opatřil věcnými poznámkami vypracovanými podle Nejedlého monografie.⁶⁹

Posledním, obsahově opět úzce vymezeným výborem z deníků jsou *Zápisky Bedřicha Smetany o Mladé Boleslavi*. Publikaci připravil již v jubilejním roce 1944 Mirko Očadlík, ale vyšla až v roce 1949 jako členská prémie Klubu přátel umění v Mladé Boleslavi.⁷⁰ Zmínky o Mladé Boleslavi editor důsledně excerpoval ze všech Smetanových zápisníků, včetně rubrik se Smetanovými výdaji a poznámek v tištěných kalendářích, a seřadil je chronologicky podle jednotlivých roků. Jsou otištěny v originálním jazyce, tj. v letech 1843–1859 německy, 1862–1882 česky. Za jednotlivá sdělení jsou připojeny komentáře, odlišené kurzívou. K transkripci textů autor uvádí: „Jejich přetisk je naprosto přesný podle originálu, se všemi zkratkami, odchylkami, psacími a osobními znaky Smetanovy stylisace.“⁷¹ Přesto se ani on nevyhnul drobným úpravám a nepřesnostem, ale ani chybnému čtení a několika omylům v komentářích. Úvod, úměrný rozsahu publikace, zmiňuje Smetanovy vazby k Mladé Boleslavi v jednotlivých obdobích, charakterizuje zásady přepisu, a obsahuje také seznam a stručné charakteristiky těch členů rodiny, kteří se v editovaných textech nejvíce opakují, aby jimi nebyla zatěžována vlastní edice. Připojený seznam literatury je záměrně omezený na vzpomínky a práce pramenného charakteru.

Smetanovo muzeum se začalo skladatelovými deníky soustavněji zabývat teprve na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století, kdy přistoupilo k pořizování jejich prvních strojopisných opisů, které měly zřejmě omezit používání originálů. Zda byly zamýšleny i jako podklad pro budoucí ediční záměry, nelze doložit. S opisy muzeu pomáhali v letech 1949–1951 posluchači hudební vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Podle opisů Aloise Hniličky přepisovali studentský deník z let 1840–1843

⁶⁷ Tamtéž, s. 5.

⁶⁸ BARTOŠ 1938b.

⁶⁹ BARTOŠ 1939b. Z 1. sešitu jsou to záznamy od 24. prosince 1840 do 6. ledna 1841, ze 3. sešitu z 23.–31. prosince 1841.

⁷⁰ OČADLÍK 1949.

⁷¹ Tamtéž s. 6.

a kalendářové zápisky z let 1862–1883, podle originálů spolu s dalšími spolupracovníky muzea švédské deníky.⁷² V rámci korektur pak byly do přepisů ručně vpisovány poznámky o vnější podobě zápisů (inkoust, zvláštnosti zápisu, grafický vzhled apod.). Kromě roku 1859 byly v rámci tohoto projektu přepsány všechny hlavní deníky a zápisníky. Problematická byla ale vlastní transkripce, pro niž – zejména s ohledem na Hnilíčkovy nepřesné a neúplné předlohy – ani nemohla existovat jasně definovaná pravidla. Svědčí o tom i korektury, které se snažily podle autografů vrátit části opisů podobu Smetanova zápisu.

Větší část těchto opisů, pořizovaných v několika exemplářích, se dochovala. Ve Smetanově muzeu jsou uloženy korigované přepisy kalendářů z let 1862–1864, 1866–1869, 1873–1875, 1877–1878 a bez korektur přepisy švédských deníků z let 1857, 1860/61, 1861/1862 (bez následující české retrospektivy z roku 1875).⁷³ Další část opisů se nachází v pozůstalosti Františka Bartoše. Ten pracoval od počátku čtyřicátých let se Zdeňkem Němcem až do Němcova zavraždění gestapem v únoru 1945 na přípravě komentované edice Smetanovy korespondence a na tematickém katalogu Smetanových děl. Zároveň se stal hlavním redaktorem kritické edice *Studijní vydání děl Bedřicha Smetany*, jejíž příprava zahájila Společnost Bedřicha Smetany (zřizovatel Smetanova muzea) v roce 1938, a byl také autorem téměř všech úvodních studií a vydavatelských zpráv. Od šedesátých let se vrátil i k práci na tematickém katalogu. Tyto projekty se neobešly bez důkladné znalosti písemných pramenů, takže se Bartoš musel Smetanovou korespondencí a deníky intenzivně zabývat. Pravděpodobně za tímto účelem využíval některé opisy deníků ze Smetanova muzea a další si pořizoval sám při práci na katalogu.⁷⁴

K přepisům Smetanových deníků se muzeum vrátilo v šedesátých a sedmdesátých letech, přesnější časové určení z dochovaných materiálů vyčíst nelze. V roce 1966 byla pořízena kompletní fotodokumentace všech deníků a zápisníků.⁷⁵ Podle originálu byl pořízen dosud neexistující opis deníku z roku 1859 a ze stávajících opisů byly nově přepsány a podle originálů zrevidovány švédské deníky z let 1857 a 1860/61.⁷⁶

⁷² V NM-MBS se dochovaly torzovité poznámky Dušana Machovce, který byl za studenty zřejmě jakýmsi koordinátorem a vedl evidenci probíhajících prací.

⁷³ NM-MBS d 2/2011.

⁷⁴ Pozůstalost Františka Bartoše přišla do Smetanova muzea v roce 1976, byla zpracována v inventáři fondu S 48 (Vyšohlířová 1982) a dnes je uložena v hudebněhistorickém oddělení Českého muzea hudby. Opisy Smetanových deníků jsou zde vedeny jako diplomatické opisy Bartošovy (S 48/3029). Avšak přepisy studentského deníku, deníku 1861/1862 (korigovaný již Bartošem včetně následné české retrospektivy z roku 1875), kalendářů z let 1862–1864 a 1866 (většinou s korekturami a poznámkami Dušana Machovce) pocházejí ze Smetanova muzea. Přepisy švédských deníků a kalendářů z let 1867–1870 jsou již různorodého charakteru a kalendáře z let 1872–1883 si pořizoval Bartoš sám, nepochybně podle originálů.

⁷⁵ V přírůstkové knize byly pod č. př. 53/66 zapsány mikrofilmy všech deníků a zápisníků, v roce 1973 byly z těchto mikrofilmů zhotoveny fotografie všech sešitů studentského deníku (č. př. 11/73). Fotokopie byly pořízeny i z mikrofilmů švédských deníků a z kalendářů 1862–1883, dobu jejich vzniku nelze přesně určit.

⁷⁶ V rámci možností psacího stroje jsou v nich vyznačeny některé zvláštnosti Smetanova zápisu, např. různé dílčí a postranní nadpisy, ale Smetanovy jazykové zvláštnosti jsou upraveny podle tehdejších pravidel. Neopsány zůstaly partie, které stojí mimo vlastní text deníku: v roce 1857 záznamy o příjmech a vydáních a seznam skladeb do roku 1858, v roce 1859 záznamy v úvodním kalendáři a poznámky k cestě z Göteborgu do Prahy, v deníku z let 1860/61 Smetanův pečlivě vypracovaný abecední rejstřík.

Kompaktní celek představuje nový přepis studentského deníku. Ze způsobu provedení je zřejmé, že v tomto případě již existovala jednotná pravidla transkripce, v jejichž rámci bylo respektováno i stránkování a řádkování originálu. K druhému sešitu se dochoval obsáhlý svazek textově kritických poznámek, obsahující také některé faktografické vysvětlivky, zejména u osobních jmen. Poznámky jsou členěny podle jednotlivých stránek deníku a obsahují podrobné komentáře vnější podoby záznamů (vsuvky, škrty, vícenásobná podtržení, latinka, silněji obtažená písmena či slova) i veškerých Smetanových jazykových zvláštností a změn (chyby, přepisy písmen, Smetanovy šifrované záznamy, které jsou v hlavním textu přepsány jako normální text). V řadě případů jsou tu odkazy na jakýsi úvodní text (transkripční zásady?), který patrně definoval způsob přepisu nebo naopak zachování některých specifíků Smetanova zápisu. Je zde rovněž řada odkazů na konkrétní poznámky k prvnímu sešitu, takže i k němu patrně obdobný textově kritický aparát existoval. Dochován však není a není zřejmé, zda byly takto okomentovány také následující sešity. V každém případě lze tento materiál považovat za zřetelnou přípravu edičního záměru, časově spadající pravděpodobně do sedmdesátých let 20. století.

Ještě v osmdesátých letech však pro vydání Smetanových deníků (ani korespondence) evidentně neexistovala jasná a ucelená koncepce a přetrvávala spíše bezradnost, jak se s tímto úkolem vůbec vyrovnat. Na konferenci *100 let odkazu Bedřicha Smetany* v roce 1984 se této problematice v rámci široce pojatého referátu zaměřeného především na heuristiku a prezentaci smetanovských pramenů krátce dotkl Miloslav Malý: „Domníváme se však, že je nutno ještě dopracovat koncepci zveřejnění, především odlišit problematiku vydání korespondence od deníků.“ V souvislosti se specifiky Smetanových kalendářových zápisů ale zároveň připustil možnost jejich společného vydání, protože se zápisky a korespondence vzájemně doplňují a propojují. Část soukromé korespondence i některé deníky byly stále ještě považovány za nepublikovatelné a s jejich vydáním se ani nyní nepočítalo. V závěrečném přehledu hlavních smetanovských úkolů pro nejbližší období nicméně referát obsahoval jasně formulovaný záměr „Připravit svazek Korespondence Bedřicha Smetany v návaznosti na vydání deníků a pokusit se oba úkoly zvládnout rovněž do roku 1994.“⁷⁷

Závěrem

Z uvedeného přehledu je zjevný kontrast mezi významem Smetanových deníků jakožto pramenů unikátní výpovědní hodnoty, kterého si odborná obec byla od počátku vědoma, a mezi reálným stavem jejich odborného zpracování a zpřístupnění. Za touto situací je však, obdobně jako u korespondence, třeba vidět také některé objektivní okolnosti, které v minulosti možnosti využití deníků i způsob jejich prezentace ovlivnily a byly příčinou oné pomalosti, bezradnosti a odsouvání jejich kompletního vydání na pozdější dobu.

1. Zpočátku to byla omezená dostupnost a využitelnost deníků. Ani v rodině nebyly soustředěny na jednom místě – švédské deníky byly podle svědectví Josefa Srba

⁷⁷ MALÝ 1985, s. 203 a 206.

v držení Bettiny Smetanové, studentský deník a kalendáře půjčoval Dolanskému a Hniličkovi Josef Schwarz. A především ze strany rodiny byly zjevně stanoveny limity, kam směli autoři při publikování jejich obsahu jít, tj. mohli zveřejnit pouze to, co se týkalo Smetanovy umělecké činnosti, hudebního a společenského života, nikoliv však obsah partií osobního a rodinného charakteru, což bylo při intimně nemalé části Smetanových zápisků celkem pochopitelné. Lze však předpokládat, že i bez daných omezení by autory publikovaných prací ke zdrženlivosti vedly etické ohledy na Smetanu samotného i na dosud žijící rodinu a další současníky. Stejně tomu bylo i při vydávání Smetanovy korespondence, z níž nebyla řada dopisů záměrně publikována nebo z nich byly citlivé partie vynechávány.

2. Dalším faktorem byla jistě i skutečnost, že již od konce 19. století vznikal více-méně ustálený a poněkud idealizovaný obraz Smetanovy umělecké i lidské osobnosti a jeho postavení a významu v kontextu českého hudebního a společenského života, který by kompletní zveřejnění deníků (tak jako některých částí Smetanovy korespondence) mohlo narušit nebo pozměnit.

3. Míra zájmu o využití deníků souvisela také s přístupností pramenné základny a s množstvím a vydatností informačních zdrojů k jednotlivým etapám Smetanova života. Pro studentská léta je deník prakticky jediným autentickým pramenem, neboť korespondence z této doby není k dispozici a dalších přímých pramenů je jen poskrovnu. V následujících letech se již pramenná základna postupně rozšiřuje. Pro švédské období jsou ještě deníky významným pramenem, od roku 1859 se však postupně rozrůstá korespondence, takže se oba tyto zdroje informací celkem vyváženě doplňují, a kromě toho přibývají další dokumenty a autentická svědectví (programy, články a recenze v tehdejšímu tisku, vzpomínky). Od šedesátých let 19. století se objem Smetanovy korespondence průběžně zvětšuje a skokový nárůst přichází po jeho ohluchnutí. Zároveň výrazně narůstá i množství a různorodost dalších pramenů a informačních zdrojů. Smetanovy záznamy v kalendářích již nejsou vzhledem ke svému heslovitému a v některých letech i dost selektivnímu až torzovitému charakteru (např. 1864, 1881–1883) zdaleka nejvýznamnějším zdrojem informací, i když v konkrétních případech si svou jedinečnost a nezastupitelnost zachovávají.

4. Značný problém představovala také otázka jazyková – Smetanova němčina i čeština. Muzikologická obec si byla od počátku vědoma nezbytnosti kompletní vědecké edice deníků, pro niž by byl originální jazyk podmínkou. Je však otázkou, zda by v dobách silně zvýšeného národního cítění za první republiky, a zejména za protektorátu a v poválečných letech byla akceptovatelná edice písemných pramenů národního klasika v němčině. Nepochybně i proto byly zpočátku, kdy převažovala popularizační snaha zpřístupnit neznámé prameny široké veřejnosti, německy psané deníky uveřejňovány téměř výhradně v českých překladech.⁷⁸ Zachování německého originálu v Hniličkových fejetonech (1915/16) nebylo dáno odborným záměrem, ale tím, že byly publikovány v novinách vycházejících v němčině. V době, kdy byla ve Smetanově muzeu

⁷⁸ Také korespondence byla tehdy zveřejňována převážně v českých překladech, a to i v rámci odborných studií. V dochovaných podkladech pro soubornou edici připravovanou Bartošem a Němcem je většina německých dopisů přeložena, takže i tato edice pravděpodobně měla být v češtině.

se zjevným edičním záměrem pořizována nejmladší transkripce studentského deníku, však již němčina ve výše naznačeném smyslu na překážku nebyla.

Zatímco z editorského hlediska nepředstavovala Smetanova němčina příliš velký problém, byla jí o to více jeho čeština. Ve zmiňovaných drobných edicích byl u všech autorů patrný evidentní rozpor mezi úsilím zachovat specifika Smetanovy češtiny na straně jedné a různou mírou úprav Smetanova pravopisu na straně druhé. Obdobně tomu bylo i při vydávání korespondence. Tyto úpravy nebyly vedeny jen snahou o srozumitelnost vlastního textu, což by bylo odůvodnitelné v některých konkrétních případech, ale především snahou vyretušovat chyby a stylistické neobratnosti, které by mohly být vykládány jako důkaz Smetanovy nedostatečné znalosti mateřského jazyka. Zcela chyběla podrobnější analýza, která by Smetanovu češtinu a němčinu zasadila do širšího dobového i biografického jazykového kontextu a mohla tak řadu zvláštností, odchylek a chyb v jeho písemném projevu vyložit.⁷⁹

5. Rozdílná byla z hlediska uvedených aspektů i míra pozornosti věnovaná jednotlivým skupinám deníků jako pramenů (nikoliv jejich využívání formou konkrétních citací). Častým předmětem publikačního zájmu se stal deník ze studentského období, z něhož byly zveřejněny nejrozsáhlejší části. V tomto případě poměrně brzy zmizela omezující tabu, neboť partie ryze osobního charakteru ztratily nejrychleji punc intimního a nepublikovatelného obsahu a deník začal být vnímán především jako jedinečný doklad Smetanova dospívání. Domácí realie a dobový kontext, obojí posléze podrobně zdokumentované Nejedlým, i Smetanova málo problematická němčina udělaly ze studentského deníku edičně nejsnáze uchopitelný předmět a jako první se také předmětem edičního zájmu stal. O zveřejnění švédských deníků od Srbovy publikace (1902) již nikdo zájem neprojevil. V jejich případě zřejmě přetrvávaly mnohem déle etické zábrany dané komplikovanými vztahy mezi Smetanou a jeho druhou ženou Bettinou, jichž se týkají poměrně obsáhlé partie v letech 1859 a 1860. Z editorského hlediska nebyl ani zde problém jazykový, vzhledem k velkému množství švédských reálií však problémem mohly být věcné komentáře. Švédské prameny a literatura byly obtížně dostupné a tuto situaci ještě komplikovala jazyková bariéra v podobě švédštiny.⁸⁰ I v případě Smetanových deníků ze druhé poloviny 19. století existovala omezení týkající se záznamů rodinného charakteru, kvůli nimž zůstaly na přání rodiny nepřístupné kalendáře z let 1879–1883.⁸¹ Problém však představovala Smetanova čeština (viz bod 4) a také poměrně složitá struktura textů – měsíční záznamy jsou několikavrstevné, v některých letech jsou vedeny dost chaoticky a nepřehledně, další zápisky jsou v tištěných kalendářiích, na předsádkách a na deskách. To vše představovalo pro případné vydání

⁷⁹ Tato analýza byla provedena až v souvislosti s přípravou kritické edice Smetanovy korespondence, viz NEKULA – RYCHNOVSKÁ 2016, s. *28–*73.

⁸⁰ Švédských pramenů, zejména kritik v dobovém tisku, využil ve své dokumentační práci vlastně jen Arnošt Kraus, který byl sice jazykově disponován, nebyl však muzikolog ani smetanovský odborník.

⁸¹ V roce 1942 z nich ředitel Smetanova muzea Alfons Waisar po dohodě s rodinou pořídil opis záznamů, které se týkaly Smetanových děl, jejich provozování, dalších Smetanových činností, událostí hudebního a společenského života. V muzeu měly být k dispozici zřejmě proto, aby nebyly pro badatelské účely blokovány „nezávadné“ odborné informace a nepřístupné nadále zůstaly „citlivé“ záznamy týkající se Smetanova soukromí a rodiny. Waisarův strojopisný opis se dochoval v pozůstalosti Františka Bartoše (NM-ČMH S 48/2039).

poměrně komplikovaný úkol.⁸² O jejich komplexnější uchopení a zveřejnění se také za celou dobu nikdo nepokusil.

6. Důležitým faktorem, který problém vydávání Smetanovy písemné pozůstalosti včetně deníků také významně ovlivnil, bylo pořadí priorit při zveřejňování pramenů k jeho životu a tvorbě. Na prvním místě stálo od začátku hudební dílo. Na konci 19. a na začátku 20. století to byla především snaha vydat dosud neznámé a nepublikované skladby. Teprve v meziválečném období, kdy praktická vydání Smetanových skladeb již běžně produkovala tehdejší hudební vydavatelství, se v odborné sféře pozornost upnula k souborné kritické edici.⁸³ Příprava poměrně rychle za sebou vycházejících svazků *Studijního vydání děl Bedřicha Smetany* a vzápětí i druhé edice *Klavírní dílo Bedřicha Smetany* zaměstnávala až do osmdesátých let 20. století přední smetanovské badatele a odčerpala tak prakticky veškerou jejich pracovní kapacitu. Garantem a vydavatelem obou edičních projektů byla Společnost Bedřicha Smetany, od roku 1952, kdy musela svou činnost ukončit, převzalo péči o jejich pokračování zestátněné Muzeum Bedřicha Smetany. Vzhledem ke svému omezenému personálnímu obsazení se odborně na přípravě jednotlivých svazků až do šedesátých let nepodílelo, ale od počátku edicím poskytovalo především potřebné zázemí.⁸⁴ Od šedesátých let se tempo vydávání jednotlivých svazků obou edičních řad výrazně zpomalilo, úmrtím jejich hlavních editorů, Františka Bartoše (1973) a Hany Séquardtové (1983) se zcela zastavilo a obě edice tak zůstaly nedokončeny. Nepochybně i v důsledku vytížení prací na edici se již František Bartoš, maximálně disponovaný hlubokou znalostí celé pramenné základny a editorskými zkušenostmi i pro vydávání písemných pramenů, nevrátil k rozpracovanému projektu souborného vydání Smetanovy korespondence. Ani Smetanovo muzeum přes některé přípravné práce (průběžně pořizované transkripce korespondence i deníků) nemělo potřebné pracovní kapacity pro vědeckou práci, neboť se orientovalo prvořadě na výchovně-vzdělávací a výstavní činnost.⁸⁵ Vydání deníků, které byly v pořadí vždy až na dalším místě za korespondencí, tak již za těchto okolností nemělo vůbec šanci na realizaci. I proto dosud neexistuje jejich souborná kritická edice, ani vydání některého dílčího deníkového souboru a jako celek nebyl vydán ani žádný jednotlivý deník.

⁸² MALÝ 1985, s. 203 zmiňuje pro jejich vydání i možnost kombinace přepisu a faksimile.

⁸³ V letech 1924–1936 to byl nejprve projekt monumentální edice *Souborná díla Bedřicha Smetany*, z něhož však bylo realizováno jen torzo: *Skladby z mládí do r. 1843* (1924) a tři svazky partitury *Prodané nevěsty* (1932–1936). V letech 1941–1977 vyšlo 15 svazků kritické edice *Studijní vydání děl Bedřicha Smetany* a v letech 1944–1982 bylo vydáno 5 svazků kritické edice *Klavírní dílo Bedřicha Smetany* (včetně dvojí reedice svazků I a 2).

⁸⁴ Do padesátých let nemělo muzeum vlastní muzikologicky kvalifikované pracovníky, svými kapacitami zajišťovalo především provoz expozice a základní správu sbírek. Na odborných a vědeckých projektech včetně edic se podíleli externí smetanovští odborníci, vesměs členové Společnosti B. Smetany. Teprve po úmrtí hlavního editora klavírního díla Mirko Očadlíka (1964) se jeho nástupkyní stala pracovnice muzea Hana Séquardtová.

⁸⁵ Na přípravě kritické edice Smetanovy korespondence muzeum soustavněji pracovalo až v letech 1986–1995, v roce 2005 byl projekt obnoven v rámci výzkumného záměru Národního muzea *Osobnosti české vědy a kultury*, podrobně viz Mojžíšová – Pospíšil 2010b. Dosud vyšly dva svazky edice, viz KBS I, II.

PLZEŇ DOBY SMETANOVY

Tomáš Bernhardt

Historie a tradice

Pomístní jméno Plzeň se připomíná prvně k roku 976 v souvislosti s vítěznou bitvou Čechů s vojskem císaře Oty II. Až do konce 13. století toto jméno označuje hradiště s rozlehlým podhradím, které leželo vzdušnou čarou 8,5 km jihovýchodně od středu dnešní Plzně. V poslední dekádě 13. století¹ odtud bylo správní centrum přeneseno na místo nedaleko soutoku řek Radbuzy a Mže, kde bylo založeno královské město nazývané zprvu Nová Plzeň.² Pro osadu pod původním hradištěm se časem vžilo jméno Starý Plzenec. V době, kdy tuto obec Smetana v červnu 1841 navštívil při výletu s rodinou podinspektora Koláře, byla součástí panství Štáhlavy a z právního hlediska byla pouhou vsí, byť velkou a výstavnou.³

Nové město leželo na významné cestě z Prahy do Norimberka. Otevřený terén v okolí a údolí řek, které se sem radiálně sbíhaly, umožňovaly komunikační napojení i z dalších směrů. Tuto výhodu Plzeň zhodnotila zejména v době výstavby císařských silnic a železnice. Poloha v geografickém těžišti širšího regionu však podtrhovala její význam už ve středověku. V systému zajištění zeměpanské moci měla roli důležitého opěrného bodu. Císař Karel IV. ji proto zahrnul mezi královské majetky, které nesmí být zastaveny.

Zvlášť významná a pro plzeňskou tradici konstitutivní byla úloha, kterou město hrálo ve válkách 15. století. Nejprve se Plzeň sice nakrátko přiklonila husitům, již začátkem roku 1420 však husitské bojovníky ze svých hradeb vypudila a od té doby byla pevnou oporou katolické strany. Husité se o její dobytí pokoušeli čtyřikrát, vždy bez úspěchu. Důležité bylo zejména dlouhé obléhání z let 1433–1434. Město nakonec svou nedobytnost uhájilo. Na památku vítězství začala Plzeň již před polovinou 15. století

¹ Přesné datum založení není známo. Tradičně bývá vztahováno k roku 1295. DOUŠA – MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ et al. 2014, s. 126–128.

² ŠIMŮNEK et al. 2009, s. XI–XII, mapa č. 56 a 59.

³ SOMMER 1838, s. 83.

slavit tzv. Nový svátek.⁴ Po staletí patřil k nejvýznamnějším slavnostem. Účastnila se ho celá obec a všechny zdejší korporace, za svůj si ho vzali zejména ostrostřelci.⁵

Účastníkem oslav byl také student Bedřich Smetana, a to přinejmenším 9. května 1841, kdy si o nich učinil záznam do deníku. Jeho hlavní pozornost se tehdy sice upírala k Elise Gollerové a historické okolnosti vzniku svátku si zapsal jen stručně a nepřesně, správně si však poznamenal, že toho dne se připomíná nejen vítězství nad husity, ale také věrnost města králům, později císařům. Plzeň vždy věrná, semper fidelis, toto heslo bylo součástí kolektivní identity Plzeňanů a jedním ze zdrojů jejich hrdosti na svou obec a její minulost.

Loajalita Plzně však patřila spíše katolické straně než přímo panovníkovi. Tak to vyjadřuje i heslo v jejím znaku – In hoc signo vinces (v tomto znamení zvítězíš). Ve zmatcích 15. století si zvykla vystupovat jako suverénní politický subjekt a významný člen stavovských spolků utvářených na obranu proti husitům či v odporu proti králi Jiřímu z Poděbrad a jeho nástupci.⁶ Netýkala se jí tak různá omezení uvalená na obchod a další kontakty s kacířskými Čechy. Za svůj odpor vůči husitům získala naopak významná privilegia. Navzdory neklidné době tak byly položeny základy hospodářskému a kulturnímu rozvoji, kterému se Plzeň těšila až do začátku třicetileté války.⁷

Tyto události založily tradici skupinové identity plzeňské společnosti, s kterou se Smetana při svých studiích v Plzni setkal. Právě v té době se však tato tradice začala proměňovat. Ještě profesor plzeňského filozofického lycea Josef Vojtěch Sedláček ji využil k apelu na Plzeňany, aby se při vzpomínce na hrdinskou minulost přidrželi i řeči, kterou jejich předkové hovořili. Učinil tak roku 1818 ódou *Na Plzeň*, která bývá považována za symbolický začátek národního obrození v Plzni.⁸ Ve stejném roce a na stejné téma se zde také hrálo první české divadelní představení. Autorem hry *Osvobození Plzně od Táboritů roku 1434* byl snad plzeňský purkmistr Emanuel David, inspirace mohla vzejít opět od J. V. Sedláčka.⁹

Následující generace plzeňských českých vlastenců byla postavena před problém konfliktu tradic. Na jedné straně stála po staletí sdílená plzeňská hrdost na odpor proti husitské přesile, pevnost ve víře a věrnost (katolickým) panovníkům. Na druhé straně rodící se česká společnost, která nacházela své historické kořeny právě v husitském odporu proti všem. Plzeňští čeští vlastenci si postupně uvědomovali, že jejich domácí historická tradice by v tomto světle mohla vypadat jako protičeská, a začali zvažovat, zda se jí nezbavit. V době Smetanových studií žily tyto úvahy asi jen v diskusích vlasteneckého kroužku a buď k němu nedoléhaly, nebo jim nepřikládali váhu. Nicméně klíčovou postavou těchto debat byl jeho bratranec, profesor zdejšího lycea, premonstrát a Sedláčkův spolupracovník a nástupce Josef František Smetana, který byl navzdory

⁴ HEJNIC – POLÍVKA 1987, s. 222.

⁵ SOMMER 1838, s. 11.

⁶ DOUŠA – MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ et al. 2014, s. 212–224.

⁷ Plzeň v té době byla významným centrem humanistické literatury a školství. V roce 1476 zde byla vytištěna první kniha v Čechách, *Statuta provincialia Arnesti*. BOLDAN 2011; HEJNIC 1979. DOUŠA – MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ et al. 2014, s. 408–420.

⁸ HRUŠKA 1883, s. 290.

⁹ WASKA et al. 2016, s. 717–718.

kněžskému stavu ostrým odpůrcem slavení Nového svátku. S návrhem na zrušení oslav Nového svátku vystoupil tento vlastenecký kroužek už na jaře roku 1848.¹⁰

Obraz města – trvání

V první polovině 19. století tvář města do značné míry ještě určovalo období prosperity 16. a počátku 17. století, kdy Plzni skupina italských stavitelů vtiskla renesanční ráz. Na počátku třicetileté války však byla dobytá a na čas obsazena vojskem protestantských stavů. Válka zanechala město v hlubokých dlužích. Ačkoli nebyla díky své věrnosti císaři postižena konfiskacemi, hospodářský rozkvět byl minulostí. Projevilo se to i zpomalením stavebního vývoje města. Barokní opravy a přestavby domů začaly být častější až začátkem 18. století. Některé z těchto barokizovaných domů navštěvoval i student Smetana, například Guldenerovský dům, kde se setkával s Kateřinou Corvinovou, dům hudebního skladatele a učitele hudby a tance Josefa Gerlacha, ale především kostel sv. Anny a bývalý klášter dominikánek, kde sídlilo gymnázium a kde Smetana v prvním roce plzeňských studií bydlel.¹¹

Poslední proměnu města, ve Smetanově době ještě čerstvou, přinesl klasicismus. Z počátku 19. století pocházejí první činžovní domy postavené na náměstí podle návrhu Šimona Michaela Schella – dům U Dvou klíčů a dům U Mattasů čp. 108, který dosud stojí; snad právě zde navštívil Smetana na Vánoce 1840 bývalého guberniálního sekretáře Gnada.¹² Především však podle Schellova projektu bylo roku 1808 postaveno jižní křídlo gymnázia a filozofického lycea u sv. Anny, první budova v Plzni, která se svým reprezentativním průčelím obracela ven z města, do bývalého pásu opevnění proměňovaného postupně na sadový okruh. V západní věži nového křídla měl svůj byt profesor Smetana a zde ho tedy navštěvoval jeho bratranec.¹³

V rozloze a struktuře celého urbanistického celku zatím velké změny nenastaly. Plzeň těžila z výhody tzv. založení na zeleném drnu, které umožnilo vytyčit ji na pravidelném šachovnicovém půdorysu s 12 m širokými ulicemi. Většinu zástavby tvořily patrové nebo dvoupátrové domy, ulice tak byly podstatně světlejší a vzdušnější než dnes. Nápadně velké náměstí má rozměry 193×139 m.¹⁴ Ovládá ho hlavní městská dominanta, chrám sv. Bartoloměje s nejvyšší kostelní věží v Čechách. Dalšími stavbami v rozlehlé a jinak prázdné ploše byly čtyři kašny, zbořené v roce 1890, a barokní morový sloup s replikou Plzeňské madony, jednoho z významných symbolů Plzně. Tento prostor býval tradičně jevištěm velkých slavností, jako byl například masopustní průvod 8. února 1841 nebo oslava císařových narozenin 18. dubna 1841. Poskytovalo dostatek místa i velkým trhům.

Město samo nemělo velké možnosti rozvoje. Teprve v druhé čtvrtině 19. století začaly vznikat nové stavby v prostoru rušených hradeb. Do roku 1838 se tak počet domů

¹⁰ HRUŠKA 1883, s. 467; *Básně...*, 1905, s. 24; SUCHÁ 1968.

¹¹ DOUŠA – MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ et al. 2014, s. 616–626; RYŠAVÝ 1995.

¹² DBS I, 24. 12. 1840, s. 315.

¹³ SUCHÁ 1960, s. 162, 168; WASKA et al. 2016, s. 457–459.

¹⁴ ŠIMŮNEK et al. 2009, s. 2–3.

v historickém jádru zvýšil z původních 312–315 na 326.¹⁵ Proměna hradebního pásu v sadový okruh lemovaný obytnými domy probíhala přímo před očima studenta Smetany. Kolem některých stavebních ohrad chodil denně do školy. Mezi léty 1837 a 1841 prováděl stavitel František Filous úpravy závěru tehdejší Školní ulice (dnes B. Smetany). V dnešních Kopeckého sadech v roce 1841 vystavěl několik domů. V jejich sousedství byla v roce 1843 postavena nová budova hlavní školy (dnes konzervatoř) a do poloviny století byl uzavřen celý blok až k Františkánské ulici.¹⁶

Více prostoru nabízela předměstí. Od konce 80. let 18. století se tam počet domů zvýšil ze 142 na 243. Zástavba se však spíše zahušťovala, než rozšiřovala. Zahrnovala domky řemeslníků, chalupy a zemědělské usedlosti venkovského rázu, velké domy v zahradách, zvané též luthausy, i zárodky průmyslových podniků. Plzeňská předměstí se tradičně dělila na tři části. Nazývala se podle směru, kterým ležela, resp. podle bran, kterými se na ně z města vstupovalo.

Pro severní předměstí se vžilo pojmenování Saské. Před založením města se zde nacházela ves Malice, podle které byla severní brána zvaná také Malická nebo Malá. V matrikách první poloviny 19. století proto bývá toto předměstí nazýváno „za Malou branou“. Ve Smetanově době tato brána ještě stála, zbořena byla až roku 1849. Vycházela tudy cesta na Plasy a Žatec.

Bezprostředně za branou vymezovala strouha zvaná Soukenická valcha spolu s hlavním tokem řeky Mže čtvrť Rychtářku. Vedle několika větších domů zde byly hlavně řemeslnické domky. Situována sem byla i výroba obtěžující zápachem, jako sanýtrárna či koželužna. Severně od řeky ležela otevřená krajina s venkovskými usedlostmi, většími statky a několika luthausy. Na Lochotíně a na Bílé hoře se těžil pískovec, na druhé z obou lokalit se v menším množství dobývalo i uhlí.¹⁷ Na lochotínských stránkách byly v letech 1833–1834 založeny lázně. Podnik, k jehož provozování byly dokonce vydány akcie, sice neuspěl, plzeňská společnost však získala místo pro pravidelné vycházky, promenádní koncerty a taneční zábavy, tzv. reuniony.¹⁸ V době Smetanových studií již tyto společenské podniky tvořily pevnou součást života měšťanské společnosti. Smetana tu prožil řadu důležitých večerů a cestu Saskou ulicí, Malickou branou, přes Soukenickou valchu, Mži a dále na Lochotín absolvoval poměrně často.

Říšské předměstí (též „za Novou branou“) leželo na západ a na jih od města. Dominantou západní části byla kasárna pěšího pluku postavená v průběhu dvacátých let 19. století na místě velkého bastionu barokního opevnění.¹⁹ Komunikační osu předměstí tvořila silnice, vycházející původně z Nové brány na konci Říšské ulice (dnešní Prešovská), která se vzápětí dělila: na západ pokračovala silnice do Norimberku, na jih do Klatov. V této části předměstí se zástavba soustředila do nepravidelných ulic. Domy místy vytvářely souvislou frontu, na rozdíl od města však disponovaly zahradami, často poměrně velkými. Právě zde vlastnil magistrátní rada Leopold dům čp. 34, kde byl Smetana

¹⁵ WASKA et al. 2016, s. 39.

¹⁶ MAZNÝ et al. 2015, s. 73, 141, 328–329.

¹⁷ MARTINOVSKÝ et al. 2004, s. 113, 117; WASKA et al. 2016, s. 41, 332–333.

¹⁸ MARTINOVSKÝ et al. 2004, s. 115; ŠIMŮNEK et al. 2009, obr. 14, s. II; WASKA et al. 2016, s. 461–462.

¹⁹ WASKOVÁ, 2006.

častým a vítaným hostem.²⁰ Dále na západ při silnici do Německa stála pošta, odkud si Smetana odnesl méně radostný zážitek z večera u poštmistra Kryštofa Maschauerera.

Směrem na jih byla klatovská silnice lemovaná dlouhou řadou stodol a několika chalupami. Jižně od města se z ní oddělovala v té době ještě bezejmenná ulice lemovaná z jižní strany rovněž stodolami. Severní stranu tvořila řada předměstských domů s velkými zahradami. Mezi jejich obyvateli nalezneme příslušníky nižší šlechty, úředníky okolních panství i státních úřadů. Ve východní části této řady stál Steinhauserovský dům, v kterém měl byt podinspektor důchodkové stráže Karel Kolář s rodinou, u nichž Smetana bydlel v podnájmu v posledním roce studií. Tato řada domů měla zahrady napříč celým blokem až k vznikajícímu sadovému okruhu. Do něj se obracel pouze Hanesův hostinec (od roku 1835 zvaný U císaře rakouského), který se v deníkových záznamech vyskytuje zejména v posledních týdnech pobytu Kolářových i Smetany v Plzni v létě 1843.²¹

Nejméně vystupuje v deníkových záznamech Pražské předměstí. Jeho jádro leželo na ostrově tvořeném řekami Mží a Radbuzou, propojenými Mlýnskou strouhou přivádějící vodu na kola Panského mlýna a tvořící kdysi také součást opevnění města. Před rokem 1820 zde postavil František Wanka jeden z prvních činžovních domů. V severní části ostrova se rozkládala obecní louka (Obcizna, německy Bockwiese). Na ní měli svou střelnici plzeňští ostrostřelci, ale cvičilo zde také vojsko. Smetana si poznamenal přehlídku, kterou zde konal generál Windischgrätz.²² Hlavní komunikace procházela ostrovem od bývalé Pražské brány k mostu přes Radbuzu. Za mostem se dělila – k východu pokračovala silnice do Rokycan a Prahy, k jihovýchodu směřovala nedávno postavená silnice k Nepomuku.²³ U křižovatky stál hostinec U města Hamburku, v němž se odehrávala řada kulturních i společenských událostí a několikrát ho zmiňuje i Smetana.²⁴

Přechod z urbanisticky uspořádaného prostředí do otevřené krajiny byl rychlý. Přispívala k tomu i blízkost obou řek. O Plzni se dnes často mluví jako o městě na soutoku čtyř řek, Radbuzy, Mže, Úhlavy a Úslavy. Pro Smetanovu dobu však taková charakteristika neplatí. J. G. Sommer v roce 1838 píše, že město leží nedaleko soutoku Mže a Radbuzy, nikoli na něm.²⁵ A přítoky ostatních řek ležely až na katastrech sousedních obcí. I ze Sommerovy formulace je však patrná úzká vazba Plzně na její vodní toky. To mělo dobré i stinné stránky. Voda poháněla kola mlýnů, čerpadla městské vodárny a dalších zařízení. Byla zdrojem užitkové vody (pitnou přiváděl do kašen gravitační vodovod od pramenů za kostelem Všech svatých²⁶). A v neposlední řadě sloužila ke koupání a občerstvení v letních dnech, jak to ve svém deníku Smetana na několika místech

²⁰ HRUŠKA 1883, s. 422.

²¹ MACHÁČEK 1924; WASKA et al. 2016, s. 45.

²² DBS II, 29. 6. 1841, s. 377.

²³ MARTINOVSKÝ et al. 2004, s. 113.

²⁴ DBS I, 17. 1. 1840, s. 321; DBS II, 6. 5., 29. 6., 9. 7. 1841, s. 359, 375, 379; DBS IV, 17. 5. 1842, s. 463.

²⁵ Plzeň leží „am rechten Ufer der Mies und am linken der Radbusa, welche beiden Flüsse sich nahe nordöstlich bei der Stadt vereinigen.“ („na pravém břehu Mže a levém Radbuzy, kteréžto obě řeky se nedaleko severovýchodně od města spojují.“) SOMMER 1838, s. 1.

²⁶ KRČEK 2014.

popisuje.²⁷ Řeka však představovala i riziko a omezení. Město samo bylo založeno na říční terase dostatečně vysoko, aby bylo chráněno před povodněmi. To však neplatí o některých částech předměstí. Jednu velkou vodu, která zatopila část předměstí a odřízla město od jeho zázemí směrem na sever a na východ, popsal Smetana s velkým zaujetím v lednu 1841.²⁸ Říční nivy a zátopové louky také bránily plynulému růstu města směrem na sever a východ. Vznikaly tam tak enklávy osídlení, které byly někdy dosti izolované od samotného města.

Obzor města vymezovala nejbližší návrší s dominantami gotických kostelů sv. Mikuláše na jihovýchodě a Všech svatých na severu. Z dnešního pohledu se oba nacházejí nedaleko centra. Mikulášský kostel je od roku 1861 zastíněn tělesem železnice, takže jeho souvislost s městem je setřena. Ve čtyřicátých letech 19. století však ležely oba čtvrt hodiny chůze za Plzní a výhledu na ně nic nebránilo. Pro místní obyvatele svým způsobem představovaly i obzor životní, protože u obou kostelů fungovaly městské hřbitovy.²⁹ Oba také bývaly cílem procesí, z nichž některá si Smetana poznamenal v deníku – 18. května 1841 ke Všem svatým, 25. dubna (na svátek sv. Marka) a 4. května 1842 k Mikuláši. Dne 11. ledna 1843 se u sv. Mikuláše účastnil pohřbu profesora Lohelia Hory,³⁰ zatímco ke Všem svatým doprovodil 27. května 1843 Karla Pytlíka, malého syna zednického tovaryše z domu čp. 176, kde bydlela jeho sestřenice Marie a v druhém roce studií i on sám.

Dalším z výrazných bodů plzeňského blízkého obzoru bývala vyvýšenina nad protějším břehem Radbuzy, na které stávalo plzeňské popraviště. Zaniklo roku 1786 se zrušením trestu smrti. Po jeho obnovení se zde ale exekuce čas od času konaly. Poslední poprava se odehrála několik let před Smetanovým příchodem do Plzně.³¹ Ačkoli někdejší popravni místo bylo na dohled, jeho tradice asi nebyla tak silná, aby přitahovala pozornost studentů. Znepokojivě romantické místo někdejšího popraviště zřejmě cílem studentských výletů nebylo.

Romantickou pozornost přitahovala spíše zřícenina hradu Radyně vzdálená od Plzně vzdušnou čarou necelých deset kilometrů. Její silueta ovládá široký kraj a je patrná z velké dálky. Barvitou pověst o jejím založení uvedla v obecnou známost kronika Václava Hájka z Libočan, ale opakovala ji i řada dalších zpracování. Majitel panství vyšel vstříc zájmu poutníků, kteří sem směřovali, a roku 1823 tu upravil „středověkou“ místnost. A také vyhlídku, z které bylo možné za pěkného počasí obhlédnout velkou část Plzeňska, ale i Prácheňska a Klatovska včetně pásu pohraničních hor.³² Směřoval tam hromadný výlet 1. května 1841, kterého se však Smetanova třída nezúčastnila, neboť ji třídní profesor Graumann nechal po škole. Smetana se tam dostal až 12. června následujícího roku s rodinou podinspektora Koláře, kdy navštívili také lovecký zámek Kozel u Štáhlav.

Výlet pronajatou bryčkou však patřil spíše do života vyšších úředníků než do studentského světa. Studenti podnikali pěší výlety do okolních vsí. Kromě pohybu na čer-

²⁷ DBS II, 30. 4., 4. 5., 18. 5. 1841, s. 355, 357, 363.

²⁸ DBS I, 17.–20. 1. 1841, s. 321.

²⁹ SOMMER 1838, s. 9.

³⁰ SOA v Plzni, Sbírka matrik západočeského kraje, sign. Plzeň 014, p. 137.

³¹ SOKOL – HAJŠMAN 2010.

³² SOMMER 1838, s. 83.

stvem vzduchu je při tom lákaly možnosti občerstvení, ať v místních hostincích, nebo u sedláků, kam chodili na smetanu. Ve Smetanově deníku nenajdeme popisy navštívených vsí a většinou ani krajiny. Pozornost mladého pisatele poutaly především různé příhody, veselé události nebo naopak nepříjemné zkušenosti. Celkově však způsob, jakým tyto bezstarostné vycházky do okolí zachytil, dobře korespondují s atmosférou soudobých pohledů na Plzeň Vincence Morstadta, Viléma Kandlera a dalších. V jejich stafážích se objevují městy oblečené postavy, které bez velkého spěchu a zjevného cíle procházejí volnou, ale pečlivě upravenou krajinou a užívají klidného odpočinku na čerstvém vzduchu, někdy v kontrastu s nedaleko pracujícími rolníky.³³

Propojení města se zemědělským zázemím bylo velmi úzké. Směrem na jih začínala pole jen půl kilometru vzdušnou čarou od kostela sv. Bartoloměje, hned za tehdejšími stodolami při dnešní Americké ulici. Na konci 18. století zhruba polovina majitelů domů ve městě vlastnila i nějakou zemědělskou půdu. A do čtyřicátých let 19. století se situace příliš nezměnila.

Město samo mělo poměrně velký katastr, vedle toho však bylo vrchností rozlehlého panství. V době zániku patrimoniální správy v polovině 19. století k němu patřilo 29 vesnic. Tento celek (tj. město i panství) zahrnoval téměř 15200 ha pozemků, z nichž zhruba polovinu tvořila pole a třetinu lesy. Zbytek připadal na louky, zahrady a rybníky, kterých bylo celkem devatenáct.³⁴ Panství tvořilo kompaktní celek, který se na východě rozkládal až téměř k Rokycanům. Plzeň sama v něm byla situována na jihozápadním okraji. Plzeňský katastr přímo sousedil s Liticemi na někdejší klášterním panství Chotěšev (od roku 1822 majetek Thurn-Taxisů), Radčicemi na lobkowiczském panství Křimice a Malesicemi na stejnojmenném schönbornském panství.³⁵ Západně od Plzně ležela jediná plzeňská ves, Skvrňany.

Charakter venkova na plzeňském panství výrazně proměnilo provedení Raabovy pozemkové reformy na počátku osmdesátých let 18. století. Její součástí bylo převedení roboty na stálý plat, rozparcelování většiny panských dvorů a pronájem takto získané půdy. Rozparcelováno bylo osm z deseti dvorů, zbylé dva byly zmenšeny. Počet usedlostí se zvýšil z 656 na 815 a vznikly dokonce tři nové vsi. Reforma původně budila nedůvěru mezi venkovany, velkou chuť do ní nemělo ani město, ale nakonec byla výhodná pro obě strany.³⁶

Prosperita plzeňského venkova je patrná nejen z architektury dochovaných venkovských jader, ale také z plzeňského kroje, který se ve své bohaté podobě dotvořil právě někdy v této době.³⁷ Je dobře dokumentován obrazem Eduarda Gurka z roku 1835 zachycujícím selskou svatbu na plzeňském náměstí,³⁸ dále vyobrazením selské svatby z korunovace Ferdinanda V. v roce 1836, ale zejména souborem skic a studií obrazu *Svatba na Plzeňsku* (též *Svatba v Kalikovském mlýně*) od Václava Kroupy z roku 1847.³⁹

³³ MERGL, 1995, č. kat. 59, 66, 91 aj.

³⁴ SOMMER 1838, s. 1–4; WASKA et al. 2016, s. 54–55.

³⁵ SOMMER 1838, s. 103–118, 369–377

³⁶ DOUŠA – MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ et al. 2014, s. 219–220; WASKA et al. 2016, s. 48–49.

³⁷ BROUČEK – JEŘÁBEK et al. 2007, s. 749–750.

³⁸ MERGL 1995, s. 35–36, č. kat. 83.

³⁹ Studie ve sbírkách Západočeské galerie v Plzni, inv. č. O 91.

V textu pak stejnou tematiku zachytil skvrňanský rodák Jakub Škarda ve svých člancích z poloviny 19. století vydaných souborně u příležitosti národopisné výstavy v Praze.⁴⁰

Zdeněk Nejedlý se o plzeňském venkově vyslovuje se zřetelným despektem. Ne-souhlasí totiž s hypotézou, že tradice používání plzeňského kroje v inscenacích *Prodané nevěsty* souvisí se Smetanovými vzpomínkami na studia v Plzni a na výlety do okolních vsí. Aby svůj názor podepřel, napíná poněkud násilně svědectví Smetanova deníku ve prospěch svého pohledu. Upozorňuje, že Smetana národopisu plzeňských vsí nevěnuje pozornost, což je pravda. Zapomíná však, že šestnácti až devatenáctiletého studenta silně zaujatého hudbou zajímaly jiné věci a v deníku pomíjí i leccos jiného. Ze Smetanových výhrad vůči konkrétnímu hostinskému či selce⁴¹ konstruuje tvrzení, že se mu plzeňský venkov nelíbil, „že to nebyl venkov [...] právě nejlepší a nejjemnější.“⁴² Tento odsudek je však zřetelně účelový. Jiný obraz nabízejí soudobé Kroupovy skici nebo také drobná zmínka Boženy Němcové z popisu její cesty na Chodsko: „Jak jsme přijížděli ku Plzni, byla již silnice plna selského lidu v překrásném bohatém kroji.“⁴³ Plzeňský kroj obecně a svatební obyčej zvláště se díky Kroupově vyobrazení a Škardově popisu, ale také kresbám Josefa Mánesa těšily značné popularitě.⁴⁴

Obraz města – změna

Nastínili jsme, co bylo v Plzni a na plzeňském venkově stabilní, tradiční a (skoro) neměnné. Pod zdánlivě nehybnou hladinou času zvolna plynoucího z generace na generaci v stále stejných kulisách každodennosti však lze spatřit rodící se předpoklady a východiska změn. Ty Plzeň zasáhly v následujících dekadách a jejich aktéry byla z velké části generace Smetanových vrstevníků. V deníku ovšem o náznacích tohoto vývoje zmínky nenajdeme. Takové věci, jako stavební proměna města nebo opatrné zakládání prvních průmyslových podniků ležely mimo zájem studenta. Na druhou stranu se však podstatná část společenských i kulturních událostí, které pro Smetanu byly důležité, odehrávala v prostředí, které v té době bylo vlastně velmi nové – šlo především o lázně na Lochotíně, divadlo či sady.

Při podrobnějším pohledu se ostatně ukáže, že kulisy, v kterých plzeňští měšťané žili, nebyly zcela beze změn. Zmínili jsme první činžovní domy vzniklé začátkem 19. století. Ale i majitelé starých domů upravovali na nájemní bydlení různé prostory využívané dosud pro hospodářské účely. Plzeň rostla, byť zatím pomalu. Kolem roku 1800 měla kolem 6 500 obyvatel, do roku 1843 vzrostl jejich počet na 8 892 a roku 1850 již na 10 392.⁴⁵ Kromě Prahy, která byla městem zcela jiné kategorie, Plzeň v Čechách předstihly pouze České Budějovice (10 592), Cheb (11 180) a průmyslový Liberec (13 822).⁴⁶

⁴⁰ ŠKARDA 1894.

⁴¹ DBS II, 31. 5. 1841, s. 367; DBS IV, 1. 5. 1842, s. 453.

⁴² NEJEDLÝ 1933, s. 68–72, zde s. 70.

⁴³ NĚMCOVÁ 1845.

⁴⁴ K tomu např. SKŘIVÁNKOVÁ-ŠIMERKOVÁ 1927.

⁴⁵ MARTINOVSKÝ et al. 2004, s. 605–606.

⁴⁶ WASKA et al. 2016, s. 52.

Od ostatních měst na západě Čech se Plzeň odlišovala jak velikostí, tak strukturou obyvatelstva. Průměrný počet lidí, kteří bydleli v jednom domě, činil v Plzni 16,16 ve městě a 14,25 souhrnně na předměstích. Ta sice místy měla až venkovský charakter, ovšem i zde byl v průměru vyšší počet obyvatel na jeden dům než ve vnitřním městě v Domažlicích (12,07) nebo Klatovech (10,37), o dalších městech nemluvě.⁴⁷ Plzeňský náskok umožňovala větší výstavnost domů, ale zároveň to naznačuje, že zatímco v menších městech přetrvával typ domu, v němž žila jedna rodina doplněná eventuálně čeledí či tovaryšem, v Plzni nabývalo na významu nájemní bydlení.

V průběhu druhé čtvrtiny 19. století přicházely impulzy ke změnám hlavně ze strany magistrátu. Jako v případě jiných měst, i v Plzni byla samospráva roku 1788 v rámci reformy císaře Josefa II. postátněna. Vliv obce na výběr vedení města poklesl a v průběhu dalších úprav byl téměř zcela odstraněn. Plzeň patřila mezi větší města s tzv. úplným magistrátem skládajícím se ze šesti zkušných radů a jednoho – rovněž zkušného – purkmistra, kteří měli k ruce další úředníky.⁴⁸ Ti všichni byli na svá místa jmenováni guberniem, mohli být kdykoli přeloženi a často neměli žádnou přímou vazbu s městem, kde působili. Na druhou stranu předpokladem výkonu jejich funkce bylo patřičné vzdělání stvrzené zkouškami.

Plzeň měla štěstí, neboť dostala do čela vzdělané a zkušené úředníky, kterým nechyběl rozhled a zkušenosti přesahující obzor města, kteří ale s městem splynuli natolik, že zde zůstali i po svém penzionování. Z funkčního období Emanuela Davida (1808–1828) pochází především dostavba budovy gymnázia a lycea a novostavba kasáren. Ta si sice vyžádala velké náklady, ale zároveň zbavila měšťany povinnosti ubytovávat vojáky ve svých domech. Zvlášť výraznou stopu zanechal Martin Kopecký (1828–1850). Ten již dříve zastával stejnou funkci v Táboře (1809–1812) a v Lokti nad Ohří (1812–1828). Všude kladl důraz na pořádek, hygienu, zdravé prostředí, zakládání podniků a rozvoj kultury. V Plzni urychlil bourání hradeb a založení sadového okruhu. Chtěl dosáhnout stavu, kdy ulice města budou ústít do zeleně. V jeho funkčním období a často přímo z jeho iniciativy bylo založeno divadlo (1832), městská nemocnice (1832), dětská opatrovna (1835),⁴⁹ byla postavena nová budova hlavní školy (1843). Do 30. let 19. století spadá také neúspěšný pokus proměnit Plzeň v lázeňské město. K tomu chtěl využít pramen na Lochotíně, jehož voda měla mít léčivé účinky.⁵⁰ Na podporu tohoto záměru dokonce sepsal brožurku propagující Plzeň jako zdravé a kulturní místo.⁵¹

V podpoře průmyslu byl úspěšný jen zčásti. Ke dvěma koželužnám založeným židovskými podnikateli koncem 20. let 19. století na saském předměstí přibyla roku 1836 porcelánka na Lochotíně, jejíž vznik Kopecký přímo inicioval. V roce 1842 se podařilo dosáhnout soustředění části plzeňských právovárečnicků do společného podniku, Měšťanského pivovaru. Tento úspěch se nepodařilo zopakovat v případě plzeňského soukenictví. Přitom ještě v době Smetanova pobytu se na plzeňských vesnicích pásala početná stáda ovcí a ve městě působily tři desítky soukeníků. Sukno a výrobky z vlny

⁴⁷ WASKA et al. 2016, s. 54.

⁴⁸ HLEDÍKOVÁ – JANÁK et al. 2007, s. 223–225.

⁴⁹ Spolu s profesorem J. V. Sedláčkem a dalšími. HRUŠKA 1883, s. 357.

⁵⁰ HRUŠKA 1883, s. 705–713; WASKA et al. 2016, s. 79–81.

⁵¹ KOPECKÝ¹1834, ²1837.

patřily k významným komoditám na zdejších výročních trzích. Při jarmarku konaném po svátku sv. Petra a Pavla probíhal přímo trh s vlnou.⁵² Kdysi věhlasné řemeslo však již bylo na ústupu a po polovině 19. století se z Plzně rychle vytratilo.⁵³

Nic z toho ještě nenaznačovalo, že Plzeň čeká v dohledné době role rychle rostoucí průmyslové metropole českého západu. V době Smetanových studií si dosud udržovala řemeslnicko-zemědělský charakter. V nejrůznějších živnostech pracovalo 1 180 lidí, tj. 13,7 % obyvatel, přičemž vlastních provozovatelů živností bylo 573, tedy zhruba polovina. Případné finanční přebytky investovali místní řemeslníci či obchodníci nejčastěji do nákupu realit, zejména zemědělské půdy. Nicméně v té době již dospívala nebo získávala zkušenosti zakladatelská generace plzeňského průmyslu, která byla ovšem věkově dosti pestrá. Ke starším podnikatelům patřil například František Wanka (1790–1869), obchodník a pozdější purkmistr, v jehož domácnosti hrál Smetana několikrát na podzim 1841. Generačně bližší byl Smetanovi pozdější lékař a purkmistr Jan Maschauer (1815–1873), jehož podnikání v šedesátých letech skončilo krachem. Stejně skončil jeho nástupce v purkmistrovském úřadě Emanuel Tuschner (1828–1882). Toho Smetana potkával přímo na chodbách gymnázia, neboť zde v letech 1840–1843 studoval. Osobností profilujících rozvoj průmyslové Plzně nalezneme v seznamech studentů řadu. Jen o dva roky se zde Smetana minul s Ignácem Schieblem (1823–1901), pozdějším knihkupcem, vydavatelem, zakladatelem zdejších finančních ústavů, prezidentem Obchodní a živnostenské komory a zemským poslancem. Dva roky po Smetanově odchodu zde začal studovat další budoucí purkmistr Karel Houška (1833–1889). Vzdělání zde získávali mnozí synové plzeňských měšťanských rodin, později místní podnikatelé či obchodníci. Jmenujme za všechny Augustina Fodermayera (1829–1906), obchodníka a mecenáše, který zde studoval v letech 1841–1844 a jehož jméno nesla v první polovině 20. století ulice pojmenovaná dnes po Bedřichu Smetanovi.⁵⁴

Hospodářským otázkám student Smetana ve svém deníku pozornost nevěnoval. Pokud se někde o průmyslových podnicích přeci jen zmiňuje, je to pro něj jen zajímavost, dnes bychom řekli turistická. Tak při své návštěvě Plas v květnu 1842 navštívil mimo bývalý cisterciácký klášter také Metternichovu železárnu a dále parketárnu v Nebřezinách.⁵⁵

Více do jeho deníku vstupuje jiný aspekt hospodářského života, totiž doprava. Plzeň se nacházela na křižovatce několika moderních poštovních a komerčních silnic. Klíčová byla Říšská silnice z Prahy přes Plzeň na Stříbro, kde se větvila do Rozvadova a na Cheb. Tato severní větev byla hojně využívána návštěvníky západočeských lázní. Tudy odjíždí z Plzně Ludmila Pradáčová, paní nadlesní Wilhelmsová, Kateřina Kolářová s matkou nebo divadelní ředitel Lutz se svou společností. Další spojnici do Německa představovala Bavorská silnice přes Chotěšov a Klenčí do Waldmünchen. Několikrát je v deníku zmíněna silnice do Klatov, po které projížděli 29. března 1843 klatovští dragouni a po které jezdil k rodičům do Plzně Karel Kolář ml. Smetana využíval nejvíc Říšskou silnici do Prahy, a to jak při cestách na prázdniny, tak při návštěvách Rokycan.

⁵² SOMMER 1838, s. 21.

⁵³ SCHIEBL 1929.

⁵⁴ *Juventus* 1839, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845. SCHIEBL 1913, s. 110–111, 290–303, 312–313.

⁵⁵ HUČKA 2009; ROŽMBERSKÝ 2015.

Zde se také v místech u dnešního Ústředního hřbitova v létě 1843 loučil s Kateřinou Kolářovou a její rodinou.⁵⁶ Po další, méně významné silnici jel na návštěvu do Plas. Poslední silnici, rovněž o něco méně významnou, které vedla z Plzně na Nepomuk, využili Kolářovi ke dvěma výletům přes Starý Plzenec do Štáhlav a na Radyni.

Z plzeňské pošty jezdily poštovní dostavníky do Prahy, Českých Budějovic, Waldmünchen a Chebu. Od začátku třicátých let 19. století osobní přepravu zabezpečovaly také vozy místního podnikatele Jana Hahnenkama.⁵⁷ Roku 1832 spustil linku do Klatov a do Mariánských Lázní. Jezdil také do Prahy, od roku 1833 už denně a později dokonce dvakrát denně. Zajišťoval dopravu i do Horšovského Týna nebo přes Klatovy do Českých Budějovic. Takto četné spoje umožňovaly také plynulé doručování poštovních zásilek. Díky těmto službám mohl Smetana snadno udržovat spojení s členy své rodiny.⁵⁸

Zmínili jsme již plzeňské trhy. Vedle pravidelných týdenních trhů s potravinami, drůbeží a dalším zbožím z okolního venkova a některých pravidelných specializovaných trhů (koně, dobytek apod.) byly zvláště významné čtyři velké výroční trhy. Konaly se vždy od pondělí po druhé neděli postní zvané *Reminiscere* a po svátcích sv. Petra a Pavla (29. června), sv. Bartoloměje (24. srpna) a sv. Martina (11. listopadu). Byly svým významem nadregionální a v některých ohledech jejich význam přesahoval i hranice. Týkalo se to zejména obchodování s vlnou, pro nějž byla Plzeň ustanovena jako jedno ze šesti hlavních středisek. Prodávát nebo kupovat sem přijížděli obchodníci až od Liberce nebo z Německa. Na několik dní se město téměř zdvojnásobilo. Při takové účasti ovšem bylo obtížné udržet pořádek. Jedno z prvních opatření purkmistra Kopeckého proto směřovalo k lepšímu uspořádání tržiště na náměstí do pravidelných ulic, v noci osvětlených a hlídaných, které byly tvořeny 468 dřevěnými boudami a 210 stánky. Obchodní život se však při trzích stejně rozléval do celého města.⁵⁹ Pro majitele domů to znamenalo vítaný přírůstek, pro ostatní Plzeňany zpestření nabídky a pro všechny zúčastněné lákavé divadlo. Svou barvitostí přitahovaly i Smetanu, který jim v deníku několikrát věnoval pozornost, přirovnal je k trhům v Lipsku a dvakrát dokonce vylezl na věž kostela, aby si je prohlédl z výšky.⁶⁰

Společnost

Dosud jsme se zabývali především skutečnostmi, kterým Smetana věnoval pozornost jen příležitostně, nebo dokonce vůbec nepovažoval za nutné si je poznamenat. Vzhledem k věku, povaze a zájmům pro něj byl důležitý především společenský život, mezilidské vztahy, zejména vztahy k dívkám, a to vše ve spojení s hudbou. Neměl potřebu si všimnout toho, co se dělo mimo okruh jeho přátel a sociální vrstvu. V jeho deníku tedy nenajdeme příliš informací například o struktuře zdejší společnosti, jejích institucích,

⁵⁶ *DBS* VII, 24. 7. 1843, s. 571–573.

⁵⁷ *DBS* III, 6. 8. 1841, s. 395; *DBS* VII, 14. 7. 1843, s. 569.

⁵⁸ KOPECKÝ 1834, s. 14–21; SOMMER 1838, s. 8; WASKA et al. 2016, s. 331–332.

⁵⁹ KOPECKÝ 1834, s. 24–28; SOMMER 1838, s. 21; SCHIEBL 1923; WASKA et al. 2016, s. 329–330.

⁶⁰ *DBS* I, 17. 11. 1840, 7. a 8. 3. 1841, s. 313, 333–335; *DBS* II, 1.–7. 7. 1841, s. 377; *DBS* VII, 1. 7. 1843, s. 565.

národnostním složení apod. To byl rámec, v němž se pohyboval a vyznal, ale který právě proto nepotřeboval rozebírat. Nicméně tyto okolnosti jsou dostatečně známy a je možné do nich Smetanovo svědectví zasadit. To pak nabývá významu nejen tím, co říká, ale i tím, co pomíjí.

Jádro plzeňské společnosti předbřeznové doby tvořila tradiční vrstva měšťanů. Tento stav již nebyl nutně vázaný na vlastnictví domu, dotyčný však musel samostatně vykonávat nějaké řemeslo či jinou živnost. Každý rok přibýlo do obecního svazku několik měšťanů, místních i přespolních. Jako celek však tato společnost představovala prvek stabilní, svázaný se svou obcí silnými vazbami. Oporu jí poskytovaly tradiční korporace, jako byly cechy, ostrostřelecký sbor nebo spolek právníků. Ten díky své hospodářské síle někdy tvořil partnera modernizačním snahám purkmistra Kopeckého, když převzal nevydělečné lázně a údržbu okolního parku. Také mu bylo hned po dokončení svěřeno divadlo, které provozoval v letech 1832–1856. Na zimní sezóny sem byly zvány německé nebo jazykově utrakvistické společnosti. Za Smetanova pobytu (sezóny 1840/41–1842/43) zde hrála nevelká činoherní společnost Johanna Nepomuka Feichtingera, která měla v repertoáru kromě soudobých rakouských autorů (Nestroy, Grillparzer aj.) také některé české hry Jana Nepomuka Štěpánka. V divadle pohostinsky vystupovaly i další společnosti či hudebníci, konala se zde ochotnická představení, akademie, plesy apod.⁶¹

Vedle tohoto stabilního prvku se Plzeň mohla vykázat i poměrně silnou vrstvou obyvatel disponujících vyšším vzděláním a kontakty i rozhledem, který přesahoval hranice města či panství. Tato vrstva nebyla zdaleka tak silná jako v Praze, ale na kulturní a společenský život města měla nezanedbatelný vliv. Celkový počet osob se středním nebo i vysokoškolským vzděláním bývá odhadován zhruba na stovku,⁶² bude však zřejmě vyšší. Velkou část této skupiny tvořili úředníci. Vedle magistrátu zde sídlil krajský úřad, kamerální správa pro Plzeňský a Klatovský kraj, důchodkový trestní soud, kterému předsedal přednosta kamerální správy a jehož osm přísedících tvořili z poloviny magistrátní radové, z poloviny úředníci kamerální správy, dále celní úřad a úřad cestmistra.⁶³ Schematismus z roku 1840 eviduje v těchto a několika dalších menších úřadech přes 80 úředníků.⁶⁴ Krom toho zde působilo několik lékařů, lékárníků apod.

Život zdejší společnosti ovlivňovala i stálá přítomnost vojska. Od reformy Marie Terezie byly západní Čechy určeny jako doplňovací oblast pro pěší pluk č. 35, který byl od té doby většinou posádkou v Plzni. Od poloviny dvacátých let 19. století sídlil v kasárnách na Říšském předměstí. Rakouské pluky byly kromě čísla určeny také jménem majitele. V případě plzeňského pluku to byl do roku 1841 svobodný pán Ferdinand Fleischer von Eichenkranz a poté Franz hrabě Khevenhüller-Metsch. Pluk měl také v Plzni vojenskou vychovatelnou.⁶⁵ Od roku 1808 v Plzni sídlil 2. prapor polních myslivců, který byl roku 1842 přemístěn do Kutné Hory a nahradil ho původně moravský 4. prapor.⁶⁶ Oba vojenské oddíly přispívaly společenskému životu několika desítkami

⁶¹ WASKA 2016, s. 720–723.

⁶² ŠTAIF 2005, s. 69.

⁶³ SOMMER 1838, s. 18.

⁶⁴ Schematismus 1840, s. 58–59, 72, 92, 93, 127, 155, 255.

⁶⁵ Militärschematismus 1843, s. 173–175.

⁶⁶ Militärschematismus 1842, s. 271; 1843, s. 273.

důstojníků, ale také dvěma vojenskými hudbami. Vedle toho v Plzni sídlily i vojenské úřady a také velitel brigády generál Karl hrabě Wallmoden-Gimborn, kterého Smetana zmiňuje v souvislosti s císařským bálem v roce 1842.⁶⁷

Vztah této vzdělané vrstvy k Plzni byl nejednoznačný, zejména co se týče úředníků a vojáků. Někteří z nich zde měli své kořeny nebo silné vazby, například magistrátní rada František Demel nebo návladní Bernard Hora a další, kteří v deníku zmiňování nejsou. Část úředníků sem byla dosazena odjinud, ale působili tu dlouho a se zdejším prostředím splynuli. Týká se to například magistrátního rady Josefa Leipolda, který svou funkci zastával od roku 1818 až do smrti roku 1846. Někteří zde prožili delší dobu, ale po přeložení nejspíš kontakty s Plzní ustaly. Např. registrant krajského úřadu Václav Sýkora, kterého Smetana navštěvoval na začátku roku 1841, zde žil a pracoval třináct let, narodilo se mu tu sedm dětí a bydlel postupně nejméně na čtyřech adresách. Roku 1844 byl přeložen ke krajskému úřadu v Klatovech a do Plzně se asi již nevrátil. Jiní zde pobýli jen krátce a silnější pouta s místním prostředím u nich vzniknout nemohla. Patrné je to zejména u představitelů finanční správy, kde asi užší vazby ani nebyly žádoucí. Například pro krajského komisaře kamerální správy Tomáše Vodičku šlo už o sedmé působiště a jen krátkou přestupní stanicí před povýšením do Prahy. Také budoucí Smetanův tchán Karel Kolář zde působil jen několik let.

Plzeň první poloviny 19. století byla zřejmě pro příslušníky vrstvy vyšších úředníků či důstojníků poměrně příjemným místem k životu. Možná představovala přijatelný kompromis mezi příliš klidným prostředím malého města, a naopak rušnou Prahou. Svou roli také asi hrála poměrně velká nabídka přiměřených nájemních bytů. Nejsou to jen oba purkmistři, David a Kopecký, kteří zde setrvali po svém penzionování. Některé příklady nacházíme i na stránkách Smetanova deníku. Bývalý guberniální sekretář Ignaz Johann Gnad se po odchodu do výslužby přestěhoval do Plzně, kde jeho syn působil jako cestmistr. Podobně zde po svém pensionování žili generál Wenzel Tobias Abele von Lillienberg, nebo hejtman Ferdinand Adler. Vdova po magistrátním radovi Leipoldovi sice Plzeň opustila, ale až několik let po jeho smrti a zřejmě hlavně z existenčních důvodů.

Vzdělaneckou vrstvu dále rozšiřovali arciděkan se čtyřmi kaplany a duchovní z františkánského kláštera. Roku 1836 byl také ustaven krajský rabín pro Plzeňský a Klatovský kraj, od 1838 se sídlem v Plzni. Jak dalece je možné počítat ho k této sociální skupině, stejně jako první generaci židovských podnikatelů, je ovšem nejisté. Židé získali právo usazovat se v Plzni až po roce 1818. Zdejší společnost si na jejich přítomnost teprve zvykala, jak naznačují stížnosti živnostníků na židovskou konkurenci nebo protizidovské nepokoje z roku 1849.⁶⁸

Zvláště významný vliv na atmosféru města měly vzdělávací ústavy a pedagogové, kteří na nich působili. Zejména se jednalo o gymnázium založené roku 1776 a vedené tepelskými premonstráty. Roku 1804 bylo doplněno o dvouleté filozofické lyceum. Údaj J. G. Sommera o 400 studentech gymnázia a 200 studujících na lyceu je nadsazený, neboť počty žáků samotného gymnázia z doby Smetanova studia kolísají mezi 251

⁶⁷ Militärschematismus 1843, s. 50; DBS IV, 19. 4. 1842, s. 445–447.

⁶⁸ WASKA et al. 2016, s. 102–103, 284.

v roce 1841 a 261 v roce 1842.⁶⁹ I tak ale musel být početný studentský živel ve městě znát.

Složení studentů bylo velmi pestré. Přehled žáků gymnázia (bez dvouletého lycea) ze Smetanova prvního školního roku obsahuje 251 jmen.⁷⁰ Sedmdesát pocházelo přímo z Plzně, zatímco 181 bylo přespolečných. Mezi nimi se vzácně objevují i židovští studenti; v ročníku pod Smetanou byli zapsáni hned tři. Převažovali chlapci původem ze západních Čech, především z Plzeňského a Klatovského kraje, méně z kraje Loketského. Ale objevovali se i studenti původem z poměrně vzdálených měst království (Kutná Hora, Mladá Boleslav, Cheb, Františkovy Lázně, Praha) i mimo ně (Moravská Ostrava, Vídeň, Wels). Smetana, u něhož je uvedeno jeho rodiště Litomyšl, tedy nepředstavoval výjimku.

Na obou ústavěch působilo dvanáct profesorů. Další desítka pedagogů učila na hlavní škole.⁷¹ Vzdělávací instituce doplnila ještě česká triviální škola založená roku 1819 z iniciativy profesora lycea Josefa Vojtěcha Sedláčka a s podporou purkmistra. Rovněž ze soukromé iniciativy vznikla roku 1835 dětská opatrovna.⁷² Mezi učiteli zdejších škol, zejména gymnázia a lycea, nalezneme řadu vzdělaných osobností. Prefekt Stanislav Zauper udržoval písemné kontakty s J. W. Goethem, s nímž sdílel i zájem o přírodní vědy. Na gymnáziu soustředil sbírku přírodnin, kterou zpřístupnil i veřejnosti, a vytvořil tak jakési první plzeňské muzeum.⁷³ Bedřichův bratranec J. F. Smetana právě na začátku čtyřicátých let připravoval učebnici fyziky.⁷⁴ Konal také praktické pokusy s daguerrotypií a princip této fotografické techniky popsal ve své učebnici pouhé tři roky po jejím zveřejnění.⁷⁵ Spolu s Josefem Spudilem, učitelem hlavní školy, a s podporou purkmistra Kopeckého inicioval roku 1840 pokus o českou nedělní průmyslovou školu pro dospělé. Sám na ní také učil, stejně jako Spudil, propagátor spojení teoretické výuky s praxí a využíváním názorných pomůcek.⁷⁶

Oživení do plzeňského života přinášeli i sami studenti. Přítomnost několika set mladých mužů ve městě s necelými 9 000 obyvatel byla jistě znát. A to navzdory tomu, že studenti nižších ročníků byli ještě chlapci a že studentům gymnázia nebyl přístup na veřejné plesy a podobné zábavy povolen, pokud nezískali – jako několikrát i Smetana – zvláštní povolení. Velká část společenského života se však odehrávala v domácnostech měšťanů či vyšších úředníků, a právě Smetanův deník je toho velmi barvitým dokladem. Na domácích koncertech, výuce tanců, bálech či jen prostých společenských setkáních pak bylo možné potkat i účastníky z dnešního pohledu velmi mladé.

Slušnou míru vzdělání a kulturního rozhledu lze předpokládat i u části měšťanské společnosti. Mnozí nechali své syny absolvovat alespoň první čtyři třídy gymnázia, pokud ne už gymnázium celé. Mezi studenty byli plzeňští rodáci sice v menšině, ve sku-

⁶⁹ SOMMER 1838, s. 16–17; *Juventus* 1842.

⁷⁰ *Juventus* 1841.

⁷¹ *Schematismus* 1840, s. 334, 340, 345–346.

⁷² HRUŠKA 1883, s. 357–360, 386–396; WASKA et al. 2016, s. 83.

⁷³ WASKA et al. 2016, s. 73.

⁷⁴ SMETANA 1842.

⁷⁵ WASKA et al. 2016, s. 584–585.

⁷⁶ VOLF 1928; SPĚVÁČEK 1958b.

tečnosti však šlo o nejsilnější skupinu podle původu. Plzeňská měšťanská společnost těžila z toho, že měla ve svém městě kvalitní gymnázium.

Přímých indicií o kulturních zájmech této společenské vrstvy zatím není mnoho. Patří mezi ně zmínka, že knihařský mistr Hässler vlastnil ve čtyřicátých letech poměrně velkou knihovnu, kterou zpřístupňoval i studentům.⁷⁷ A nebyl sám. Veřejné půjčovny knih zde od konce 18. století nebyly,⁷⁸ ale jejich funkci suplovaly soukromé nebo školní knihovny. Zajímavou sbírku knih měl zřejmě purkmistr David nebo o něco později, ve Smetanově době, magistrátní rada Bubák. Opakovaně byly činěny také pokusy o zařízení veřejné půjčovny knih nebo čítárny. V roce 1821 k ní nezískal povolení tiskař a nakladatel Leopold Reiner. Neuspěl ani pokus o českou čítárnu, který podnikl ve čtyřicátých letech 19. století J. F. Smetana; zde však hrály roli spíše provozní obtíže a asi i nedostatečný zájem.⁷⁹ Nicméně v uvolněné atmosféře roku 1848 byl jedním z prvních spolků vzniklých v Plzni německý Leseverein a svou knihovnu si pořídila také zdejší odbočka Slovanské lípy.⁸⁰ Skupina lidí s intelektuálními zájmy však dosud nebyla natolik početná, aby uživila místní tisk. Pokus v tomto směru učinil až koncem dekády tiskař Johann Michael Schmid s listy *Pilsner Anzeiger* (1847–1850) a *Posel ode Mže* (1848–1849). Oba skončily nejen kvůli změně politických poměrů, ale i nedostatečnému počtu abonentů.⁸¹

O něco více informací máme o pěstování hudby v měšťanském prostředí. Jedním z center byl kůr u sv. Bartoloměje, kde hrával také student Smetana. Ve svém deníku to zmiňuje sice jen několikrát, ale ze způsobu, jak to činí – jen tak mimochodem, jako by se to rozumělo samo sebou – se zdá, že zde hrával častěji. Hudební tradice u sv. Bartoloměje sahala hluboko do minulosti. Po zrušení literátského bratrstva v roce 1785 převzali péči o hudební produkci varhaník a regenschori, podíleli se na nich i čtyři vokalisté a další příležitostní spolupracovníci. Někteří hudebníci byli i autorsky činní.⁸²

Plzeňští měšťané si obstarávali hudebniny i pro své domácí produkce. Provozovala se také vokální hudba. Z roku 1835 například pochází zmínka, že kvartet Josefa Vorla na text Davidova žalmu byl „zpíván v Plzni v jedné vážné společnosti“.⁸³ Díky poměrně široké skupině lidí s hudebními zkušenostmi bylo možné provádět i velké mše, kterých se účastnilo až několik desítek zpěváků a hudebníků. Na význam, jaký mělo pěstování hudby pro život společnosti, ukazuje také fakt, že pravidelná pěvecká cvičení patřila mezi jeden z bodů programu spolku Slovanská lípa v roce 1848, na což později ve změněných podmínkách navázal pěvecký spolek Hlahol.⁸⁴

Základní znalost hry na hudební nástroj, často klavír, patřila u měšťanských vrstev k dobrému tónu. Klavír byl sice luxusní předmět, ale díky Smetanovým zápiskům víme, že jej vlastnila řada domácností měšťanů a úředníků. Míst, kde Smetana alespoň někdy hrál, lze v deníku napočítat více než dvacet, není to však ani zdaleka konečný počet.

⁷⁷ LAMBL 1845.

⁷⁸ VOLF 1920.

⁷⁹ WASKA et al. 2016, s. 71–72.

⁸⁰ VOLF 1924; SUCHÁ 1963.

⁸¹ VOLF 1932; ČEPELÁK 1959.

⁸² Přímou pro plzeňský kůr sv. Bartoloměje napsal cyklus skladeb mj. Jakub Jan Ryba a byl za to jmenován čestným měšťanem. VOLF 1925; MATTAS 1935; WASKA et al. 2016, s. 678–680.

⁸³ HAVLÍK 1835.

⁸⁴ WASKA et al. 2016, s. 684–685.

Například v říjnu 1840, (tedy krátce po příjezdu do Plzně) hrál hned u několika pánů, které ještě neznal jménem. Jindy byl zase na návštěvě u krajského úředníka Václava Sýkory, ale cestou odtamtud se zastavil ještě jinde a hrál u jakéhosi neznámého pána.⁸⁵ Úroveň nástrojů i hudebních produkcí byla ovšem rozdílná. Na některé klavíry si Smetana výslovně stěžuje a do některých domácností se po nepříjemných zkušenostech už nevrací (nebo je alespoň nezmiňuje).

Jestliže kulturním a společenským stránkám života věnuje Smetana hodně pozornosti, prakticky vůbec nereflektuje otázku jazyka či národnosti u společnosti jako celku ani u jejích jednotlivých členů. Zmiňuje ji vlastně jen jednou, když o paní Brožové z Rokycan píše, že je velká vlastenka, což ale neznamena, že neumí německy.⁸⁶ Jeho malé pozornosti této problematice můžeme jenom litovat. V tomto ohledu byla situace v Plzni nejednoznačná a pestrá. A právě ve čtyřicátých letech procházela důležitým vývojem, který pravděpodobně předurčil její směřování k městu s většinovou českou společností. Svůj významný podíl na tom měl i Smetanův bratranec.

Jako většina srovnatelných měst měla Plzeň německojazyčný nátěr. Němčina byla jazykem postátněných úřadů i školství, stejně jako armády. Byla to také řeč vzdělanější společnosti, umožňovala kultivovanou konverzaci a přístup k vyspělé německojazyčné kultuře. Na druhou stranu město sice leželo velmi blízko jazykové hranici, mělo však téměř výhradně české zázemí tří desítek vsí svého panství. Na převahu používání češtiny koncem 18. století lze usuzovat i z uspořádání církevní správy. Hlavní chrám byl vyhrazen pro česká kázání, pro německá byl ponechán františkánský klášter s kostelem Nanebevzetí Panny Marie (kam Smetana horlivě docházel o Velikonocích 1842, aby mohl spatřit Kláru Klotzovou). Čeština byla převážně jazykem nižších vrstev, případně domácího prostředí. Nicméně téměř výhradně česky byly v Plzni na konci 18. století vedeny matriky.⁸⁷ Zapisoval tak do nich jak sám arciděkan, tak všichni čtyři kaplani. A pokud šlo o zápisy týkající se plzeňských měšťanů, čeština převládala i ve Smetanově době.

Údaje starší literatury uvádějící přesné počty Němců a Čechů ve městě je třeba brát s rezervou.⁸⁸ Ostře narýsované hranice mezi národnostmi se vytvořily až v průběhu šedesátých a sedmdesátých let 19. století. Ve Smetanově době byly jednak ještě prostupné, ale hlavně velmi nezřetelné. Ani soudobá svědectví nejsou nesporná; často spíše odrážejí vyhraněné stanovisko mluvčího. J. G. Sommer sice píše, že v Plzni a jejích vesnicích převažovala čeština, „ačkoli ve městě bylo také hodně obyvatel znalých němčiny“, je však zřejmě závislý na informacích od svého zdroje, kterým byl pravděpodobně profesor J. V. Sedláček.⁸⁹ Jiný pohled přináší Vilém Dušan Lambl, který v Plzni studoval gymnázium⁹⁰ a se Smetanou se jen těsně minul: „Plzeň zůstala posud u věci národní mnohem více pozadu než jiná místa, třeba menší velikosti. [...], národních zábav, jako divadla, besed atd. také se nedostává [...]“⁹¹ Ještě radikálnější byla o dva roky

⁸⁵ DBS I, říjen 1840, 17. 1. 1841, s. 311, 321.

⁸⁶ DBS II, 14. 4. 1841, s. 353.

⁸⁷ MAUR 1972.

⁸⁸ ČIPERA 1909, s. 9.

⁸⁹ SOMMER 1838, s. 5.

⁹⁰ *Juventus* 1839, s. 5; 1840, s. 4.

⁹¹ LAMBL 1844.

později šifra J. B.: „Kdo zde umí hubu jen na půl kola německy otevřít, ten němčí, ač někdy i k dvojnásobné hanbě své.“ Z tohoto stavu viní zejména úředníky a důstojníky, česky prý mluví jen „služka, oráč a podruh“, české časopisy se v plzeňských hostincích vůbec nechtou, česká knihovna zřízená na Lochotíně J. F. Smetanou zašla po roce.⁹²

Skutečnost však nebyla tak chmurná, jak se zdála radikálním dopisovatelům *Kvě-
tů*. S propagací češtiny zde začal již koncem druhé dekády profesor lycea premonstrát J. V. Sedláček, autor české učebnice matematiky a části českého matematického názvosloví. Zasloužil se o založení české triviálky, češtinu učil i zájemce na gymnáziu. Podílel se na šíření české literatury a na venkově inicioval založení několika čtenářských spolků.⁹³ Po jeho smrti v roce 1836 navázal na jeho buditelské dílo J. F. Smetana, rovněž profesor lycea, fyzik, premonstrát, ale také osobnost významná pro formování společenského života. V hostinci U Bílé růže se kolem něj utvořila neformální společnost, kam docházeli především plzeňští měšťané. Nalezneme mezi nimi některé pozdější významné osobnosti, jako byl podnikatel Ignác Schiebl. Z tohoto prostředí se v roce 1848 vytvořila plzeňská odbočka Slovanské lípy a své kořeny zde mají i pozdější spolky profilující plzeňský kulturní i společenský život, jako byl Sokol, Měšťanská beseda či Hlahol Plzeňský. Už v předběřeznové době tato společnost byla schopna veřejně vystoupit jako celek, když se dopisem do *Kvě-
tů* ohradila proti článku šifry J. B., v němž psala, „že naši průmyslníci vůbec Češi jsou i česky mluví [...] Větší díl úředníků a mezi nimi i vznešenější úředníci jsou horliví Češi.“ V příspěvku rovněž upozorňovali, že si k Bílé růži nechávají zasílat nejen německé časopisy, ale mohou návštěvníkovi posloužit též „Včelou, Poutníkem a českými Novinami“.⁹⁴

Tato společnost je pro svou úlohu při formování české Plzně v literatuře často zmiňována. Její okruh však v té době rozhodně zdejší scéně nedominoval. Ještě v roce 1848 byl mnohými považován za „demagogický klub“.⁹⁵ Na druhou stranu návrh, aby také v Plzni proběhly na jaře roku 1848 volby do frankfurtského sněmu, narazil na prudký odpor a k volbám nedošlo. V této době však byla hlavní část společnosti jazykově utrakvistická. „Dokud nevědělo se o Frankfurtu, nečinil se velký rozdíl mezi Čechem a Němcem a zvláště v Plzni pomýšlelo málo lidí na to, jaké národnosti kdo náleží; občan s občanem žil snášenlivě a svorně, ať byl Čech nebo Němec.“⁹⁶

Z tohoto tříbení, kterého byl Smetana zčásti svědkem, se na stránky jeho deníku nedostalo nic. Jako nevěnuje pozornost pedagogické a odborné činnosti svého bratrance, tak také pomíjí okruh jeho společnosti. V jeho zápiscích narazíme jen na dvě jména od Bílé růže: jednou je zmíněn lékař František Škoda, častěji pak měšťan a později i člen samosprávy František Guldener, respektive jeho domácnost. Zaznamenán není ani první český ples uspořádaný 18. října 1841 na Lochotíně.⁹⁷ Konal se však v době, kdy Smetana v psaní deníku na několik měsíců ustal. Některé významnější společenské události sice zapsal retrospektivně, ale tento ples mezi nimi není. Pravděpodobně by na

⁹² J. B.: Z Plzně, *Květy* 13, 1846, č. 155 (29. 12.), s. 627–628.

⁹³ SPĚVÁČEK 1958a; BEČVÁŘ 2015.

⁹⁴ Hosté z Bílé růže: Z Plzně, *Květy* 14, 1847, č. 11 (26. 1.), s. 43.

⁹⁵ HRUŠKA 1883, s. 589–590; SUCHÁ 1963, s. 82.

⁹⁶ HRUŠKA 1883, s. 470.

⁹⁷ *—*: Z Plzně, *Květy* 8, 1841, č. 42 (28. 10.), s. 343.

něj jako student stejně neměl přístup. Je však také možné, že se odehrával za obzorem jeho společenských kontaktů a zájmů.

Tradiční představa o vstupu Bedřicha Smetany do plzeňské společnosti vycházela ze zdánlivě logického předpokladu, že jej do ní uvedl jeho starší bratranec J. F. Smetana.⁹⁸ Ten by jej však asi uvedl tam, kam sám chodil, tedy do okruhu kolem Bílé růže. Jenže jeho úlohou spíše bylo dohlížet na svého svěřence, aby konečně dostudoval, než rozptylovat jej společenským životem. Je ale také pravděpodobné, že prostředí mužů převážně z měšťanských řemeslnických a obchodnických vrstev, kteří diskutovali nebo se jen tak bavili v hostinci, nebylo pro studenta Smetanu lákavé. Bylo málo muzikální a chyběli v něm Smetanovi vrstevníci a zejména vrstevnice.

Podle většiny literatury se společenský Smetana suverénně pohyboval napříč plzeňskými měšťanskými domácnostmi, kam mu otevíraly dveře jednak jeho hudební schopnosti, jednak doporučení přátel. Na druhou stranu nelze pominout, že tříletý pobyt mladého a společenského hudebníka, který o sobě sebevědomě prohlašoval „Společnost, kde se tančí nebo provozuje hudba, ale chybí tam Smetana, neznamená nic,⁹⁹ zanechal v paměti města poměrně malou stopu. Jiří Štaif oprávněně upozorňuje, že za pojmem „Smetanova Plzeň“ je třeba až do konce 60. let 19. století vidět Josefa Františka Smetanu. Ten se zdejšími prostředím navázal silné vazby a stal se natolik významnou osobností, že mu byl jen několik let po smrti postaven monumentální pomník.¹⁰⁰

Naproti tomu Bedřich Smetana se pohyboval především v prostředí úřednické honorace. Uvedl jej tam Gustav Beer, premonstrát a profesor plzeňského gymnázia, Smetanův třídní v obou humanitních třídách. Pocházel z Chodové Plané, tedy z hloubi německojazyčného pohraničí. Před příchodem do Plzně, kde učil od roku 1821, působil jako domácí učitel v rodině hraběte Jana Rudolfa Chotka a jednomu z Chotkových synů dělal doprovod na zahraničních cestách. Zdeněk Nejedlý jej popisuje jako světáka, muže velké společnosti a značného rozhledu. Prostředí úřednických rodin bylo tedy Beerovi zřejmě bližší jak jazykem, tak kulturními zájmy.¹⁰¹

Toto prostředí nebylo cizí ani mladému Bedřichu Smetanovi. Jeho rodina se mu podobala jak střídáním působiště, tak životním stylem. V kontaktech, které si poznamenal do svého deníku, převažují právě lidé z této sociální vrstvy, které si pečlivě zapisoval včetně titulu či hodnosti. Odpovídalo to dobovému úzu a vážnosti, které se podobný znak příslušnosti k vyšší společnosti těšil.

Disproporce mezi tím, jak jsou na stránkách deníku zastoupeni příslušníci úřednické vrstvy na jedné straně a měšťanské společnosti na straně druhé, si povšiml už Zdeněk Nejedlý. Konstatuje, že zástupci skutečně předních plzeňských rodin zde chybí. Výslovně uvádí rodinu mlynáře Říhy (ne úplně přesně) a purkmistra Kopeckého. Spokojil se s tím, že mezi častějšími Smetanovými kontakty je alespoň domácnost Františka Guldenera a Františka Wanky.¹⁰² Jenže Guldener sice pocházel ze starého plzeňského rodu, do Plzně se však přistěhoval teprve nedlouho před Smetanovým příchodem.

⁹⁸ Naposledy např. MRÁZEK 2015.

⁹⁹ „Eine Gesellschaft, wo getanzt, oder musicirt wird, und der Smetana fehlt, heißt nichts.“ *DBS IV*, 12. 4. 1842, s. 440.

¹⁰⁰ ŠTAIF 2009, s. 57–58.

¹⁰¹ NEJEDLÝ 1933, s. 32–39.

¹⁰² NEJEDLÝ 1933, s. 73–85.

A Wankovi se vyskytují v deníku pouze na podzim 1841, ale po rozpačitém vánočním večeru už nikdy.

Obdobím možných živějších kontaktů s plzeňským měšťanským prostředím mohl být právě podzim roku 1841. Smetana si tehdy několik měsíců deník nepsal. Dění pak shrnul do krátké retrospektivy, která naznačuje, že to mohlo být dosti veselé období. Právě zde se letmo objeví některá plzeňská jména, jako byli lékaři bratři Škodovi, mlynář Říha nebo právě František Wanka. Ale i tak jde jen o malý zlomek plzeňské měšťanské společnosti, kam by jinak patřila řada dalších rodin. A v následujících měsících poznámky o užších kontaktech s místním prostředím mizí téměř zcela. Výjimku tvoří jen lidé, kteří sice z Plzně pocházeli, ale zároveň byli i úředníky.

Zůstává otázka, jestli v prostředí tradičních plzeňských rodin Smetana nenašel zalíbení, nebo jestli do něj neměl přístup. Možná platí od obojího trochu. Pokud už se někde v takové společnosti vyskytl (a učinil o tom zápis do deníku), většinou to nebyla úplně příznivá zkušenost (večer u Maschauerů nebo Vánoce u Wanků). O jeho hudební umění tu nebyl velký zájem a zřejmě ani jinak se tam necítil doma. Na druhou stranu nalezneme v deníku také indicie, že světy místních měšťanů a úředníků sice měly určité průniky, ale netvořily jeden celek. Existenci předělů uvnitř plzeňské společnosti by mohla naznačovat zmínka, že Kateřina Kolářová měla jít na domácí bál u měšťanské rodiny Klotzů spolu s dívkami z úřednických rodin Köllerů a Grohmannů, ale nakonec nikam nešla, neboť „Köllerová nechtěla jít, protože by tam byla zcela neznámá.“¹⁰³ V tomhle světle je patrně třeba chápat platonickou lásku ke Kláře Klotzové. Smetana se s ní setkal na domácím plese u Horů, což bylo jedno ze styčných míst, neboť Bernard Hora patřil k oběma světům, úřednickému i měšťanskému. Ale další možnosti se téměř nenaskytly a Smetana byl odkázán jen na občasné setkání na ulici nebo u františkánů. Do prostředí, kde se Klára běžně vyskytovala, zřejmě přístup neměl.

Pohled do života plzeňské měšťanské společnosti předbřeznové doby tedy Smetanův deník nabízí jen v omezené míře. Jeho pravý význam spočívá v tom, že osvětluje kulturní a společenský život vrstvy úřednické honorace. Plzeňská historická i memoárová tradice jí nevěnovala příliš pozornosti. Světy měšťanů a úředníků se prolínaly jen zčásti, ale částečně ležely vedle sebe. Smetana, jak se alespoň z jeho deníku zdá, náležel spíše k světu úřednickému. Plzeň jej bere za svého až dodatečně, kdy se do ní vrací svým dílem. A také se k ní hlásí svými vzpomínkami. „Já své manuskripty hrozně nerad propůjčuji, nedávám je z ruky. V tomto pádu ale dělám výminku, protože je to pro Plzeň, kde jsem tři léta mého mládí trávil příjemně co študent, a že to Váš výtečný zpěvácký spolek.“¹⁰⁴

¹⁰³ *DBS V*, 3. 2. 1843, s. 506: „die Köllrische nicht mitgehen wollte, weil sie dort gänzlich unbekannt wäre.“

¹⁰⁴ Dopis B. Smetany sbormistrovi pěveckého spolku Hlahol Matěji Slezákovi z 20. 2. 1880, *AMP*, Slezák Matěj, inv. č. 2546, kart. LP 28/38.

BEDŘICH SMETANA A JEHO STUDENTSKÝ DENÍK

Olga Mojžíšová

Svůj první deník si Bedřich Smetana začal psát na jaře 1840 za pobytu v Praze, kde od podzimu 1839 studoval na Akademickém gymnáziu.¹ Bylo mu 16 let a poprvé se ocitl ve velkém městě, které na něho silně působilo svým bohatým společenským, kulturním a zejména hudebním děním. Je tedy pravděpodobné, že záměr zaznamenávat prostřednictvím deníku osobní i jiné události uzrál právě v souvislosti se vstupem do nového a inspirativního prostředí hlavního města, který pro něho znamenal významnou, do značné míry přelomovou životní změnu.

Studentská léta Bedřicha Smetany

V době, kdy začal deník psát, měl již Smetana za sebou deset let školní docházky – čtyři roky hlavní školy a šest let nepříliš úspěšného a stále ještě nedokončeného studia na gymnáziu. Na podzim 1829 nastoupil v rodné Litomyšli do nižšího oddělení první třídy chlapecké školy u piaristů, ale její vyšší oddělení v dalším školním roce tu již nedokončil, protože se v létě 1831 přestěhovali do Jindřichova Hradce. Zde vychodil druhou a třetí třídu hlavní školy a v roce 1833 tak své základní vzdělání ukončil.² Na podzim téhož roku nastoupil na jindřichohradecké gymnázium. První ročník zvládl s dobrým prospěchem, ale ve druhém (1834/35) propadl v pololetí ze všech předmětů a na konci již nebyl vůbec klasifikován.³ Důvodem mohla být dlouhodobá absence následkem nebezpečného úrazu, který utrpěl neopatrností při klukovské hře. Vážně jej

¹ Z doby jeho dosavadních gymnaziálních studií nemáme žádná svědectví o tom, že by si nějaké záznamy psal.

² Jeho prospěch sice kolísal, ale celkově byl na solidní úrovni. V Litomyšli byl v 1. pololetí dokonce nejlepší ze třídy a v Jindřichově Hradci byl dvakrát zapsán do tzv. zlaté knihy. Přehled jeho známek ze školních katalogů v Litomyšli a v Jindřichově Hradci viz NEJEDLÝ 1924, s. 301, 387–388.

³ NEJEDLÝ 1924, s. 395 a 397.

poranil v obličejí výbuch láhve se střelným prachem, kterou si s kamarády vyrobili.⁴ Ve školním roce 1835/36 měl Smetana druhý ročník opakovat na gymnáziu v Jihlavě, aby se tu zároveň zdokonalil v němčině. Ani tentokrát však školní rok nedokončil. Za jeho předčasným návratem domů na jaře 1836 bylo údajně nepříznivé německé prostředí, jehož důsledkem byl i špatný prospěch v prvním pololetí, kdy propadl ze tří předmětů.⁵ Lepší průběh mělo až následující studium na premonstrátském gymnáziu v Německém (dnes Havlíčkově) Brodě. Smetana nastoupil společně s bratrem Antonínem znovu do první třídy a absolvoval zde tři ročníky (1836–1839). První rok prospíval velmi dobře, v dalších letech se sice zhoršil, ale celkově prošel s uspokojivým prospěchem.⁶ V přívětivější atmosféře Německého Brodu i školního prostředí zřejmě také poprvé naplno prožíval družnou atmosféru studentského života a navázal řadu přátelství se spolužáky především z vyšších ročníků, kteří mu ale byli blízcí věkem. Byli mezi nimi mj. všestranný hudebník František Buttula či pozdější novinář a básník Karel Havlíček. Právě jejich postupný odchod za dalším studiem do Prahy mohl ovlivnit Smetanův přestup do čtvrtého ročníku Akademického gymnázia v Praze.⁷ K přijetí na tento prestižní ústav mu pravděpodobně pomohl příbuzenský vztah, možná i přímá přímluva jeho bratrance Josefa Františka Smetany, který se dobře znal s tehdejšími prefektem gymnázia Josefem Jungmannem.⁸ Avšak mimoškolní zájmy, především hudba, odváděly Smetanu stále více od školních povinností. Kromě toho, že pražský kulturní život nabízel spoustu událostí, věnoval se s bývalými spolužáky z Německého Brodu intenzivně hře ve studentském kvartetu, kterou zřejmě provozovali již na gymnáziu. Smetana pro toto muzicírování také částečně opatroval repertoár – spoluhráči se mu skládali na vstupné na koncerty, aby na základě poslechu zaznamenal skladby, které si pak upravovali pro své potřeby.⁹ Z této doby je již konkrétními skladbami, většinou právě pro smyčcový kvartet, doložena také Smetanova soustavnější kompoziční činnost.¹⁰ Přílišně zauje-

⁴ Záznam podle Smetanova vyprávění viz SRB 1880, s. 9: „Osudná hra. V Jindř. Hradci šli kluci střílet z klíče za město; tu jeden pravil: zaděláme lahev s prachem do země a vystřelíme velkou ránu; učinili tak; zapálil zápalku ale rána nešla; nikdo nechtěl se podívat, proč to; tu šel Bedřich bližší; náhle vyšlehl plamen ale Bedřich nic neslyšel; co se děje; kluci začali utíkat, protože přicházel majitel pole – ale B. [= Bedřich] nemohl se hnout. Krvácel; jeden kluk jej přece odnesl ku vajgaru (rybníku) tam mu ránu vymil a odvedli jej domu; jen své babičce se svěřil, co se stalo – musil ulehnout a několik dní ležet – ženské otci něco nalhaly proč leží – a teprve druhého dne se mu sluch opět vrátil (zdali to nebyl počátek ohluchnutí?!).“ Infekce zanesená do rány na pravé straně obličej postihla posléze zánětem pravou dolní čelist. Podle novodobých výzkumů Smetanových ostatků onemocněl tehdy zánětem kostní dřene (osteomyelitidou), který postupně přešel do chronického stádia, a s jeho důsledky se Smetana potýkal celý život (viz VLČEK 2001, s. 25; RAMBA 2005, s. 167–172).

⁵ ZELENÝ 1894, s. 13; NEJEDLÝ 1925, s. 34–37.

⁶ Přehled Smetanových studijních výsledků v Německém Brodě podle katalogu gymnázia viz NEJEDLÝ 1925, s. 62.

⁷ Srov. NEJEDLÝ 1925, s. 431–432.

⁸ SRB 1880, s. [10]; NERUDA 1881; KRÁSNOHORSKÁ 1885, s. 9; ZELENÝ 1894, s. 13.

⁹ NERUDA 1881; ZELENÝ 1894, s. 14. Společné hraní v kvartetu měl Smetana v paměti i po mnoha letech, viz jeho dopis z 10. září 1863 Františku Buttulovi, který byl zřejmě jeho hlavním iniciátorem (KBS II, s. 32–33): „Tež já Vás mohu ubezpečit, že jsem [...] častokráté take si spomněl, a mnohokráté na onu dobu, když jsme v platnýrské ulici v Praze ve quartetech a v karet hrávali.“

¹⁰ Viz soupis skladeb z 3. 4. 1841, s. 345–349.

tí hudbou se však projevilo na jeho studiu. První pololetí sice ještě s nevalným prospěchem absolvoval,¹¹ ale v květnu 1840 se rozhodl ze školy vystoupit, aby se mohl věnovat hudbě. Tento krok znamenal roztržku s otcem a po necelých dvou měsících návrat z Prahy domů.¹² I když Smetanův pobyt v Praze trval jen necelý rok, umožnil mu rozvinout mnohem intenzivněji než doposud jeho přirozené hudební nadání a nepochybně ovlivnil jeho budoucí životní dráhu. Poslední tři roky studia Smetana absolvoval v letech 1840–1843 na premonstrátském gymnáziu v Plzni, zřejmě opět na doporučení profesora Josefa Františka Smetany, který zde učil na filozofickém lyceu, a studium svého mladšího bratrance tak měl pod dohledem. I tentokrát dostala před školou brzy přednost hudba a další společenské zájmy, nicméně zde Smetana po 10 letech své středoškolské vzdělání uspokojivě zakončil. Ale zároveň v něm definitivně uzrálo rozhodnutí stát se hudebníkem a za tímto svým cílem se v následujících letech vydal i přes otcův nesouhlas, a proto také již bez jeho finanční podpory.¹³

Smetanův otec, sládek František Smetana, nabyt úspěšným podnikáním slušné jmění¹⁴ a své velké rodině zajistil poměrně vysoký životní standard.¹⁵ V roce 1835, kdy Smetana odchází na studia mimo domov, završil své podnikání koupí svobodnického dvora, de facto malého panství v Růžkových Lhoticích na Podblanicku. Jeho součástí byl také pivovar, vinopalna, draslárna, mlýn a hospoda, panský dům měl podobu malého zámečku.¹⁶ Smetanovi se tak majetkově i společensky dostali na úroveň nižší šlechty a v Růžkových Lhoticích žili poměrně blahobytně do roku 1844.¹⁷ Smetana byl tedy od dětství a po celou dobu gymnaziálních studií slušně zabezpečen a tuto životní etapu mohl i díky harmonickému rodinnému zázemí prožívat vcelku bezstarostně.

Tak tomu bylo i v případě Smetanova hudebního vzdělání. Otec, který sám hudbu amatérsky pěstoval, podporoval od útlého dětství jeho mimořádné hudební vlohy.¹⁸

¹¹ Jeho prospěch podle školního katalogu viz NEJEDLÝ 1929, s. 221.

¹² Viz květen, červenec 1840, s. 301, pozn. 50, s. 305, pozn. 60.

¹³ Viz s. 579, pozn. 935.

¹⁴ Jako nájemce pivovaru působil v Nise v pruském Slezsku (1806–1807), v Chvalkovicích (1808–1818), v Novém Městě nad Metují (1819–1823), v Litomyšli (1823–1831) a v Jindřichově Hradci (1831–1835).

¹⁵ František Smetana byl třikrát ženatý a měl celkem 18 dětí, dospělosti se jich dožilo 11. Dcery z druhého manželství se během Smetanova dětství postupně provdaly, viz s. 291, pozn. 5, s. 295, 22–24. Po smrti svého staršího bratra Josefa Smetany v roce 1810 vzal k sobě do Chvalkovic jeho rodinu a finančně ji zabezpečil. Postaral se i o vzdělání jeho dvou synů (NEJEDLÝ 1924, s. 161–164). Starší z těchto Bedřichových bratřanců byl plzeňský „strýc“ Josef František Smetana, který později několikrát významně ovlivnil jeho životní dráhu.

¹⁶ Viz SOMMER 1843, s. 400. Svobodníci byli zvláštní společenskou skupinou – podléhali stejně jako šlechta přímo králi, nikoliv vrchnosti, neměli poddanské povinnosti a měli řadu majetkových i osobních výhod a práv náležejících vrchnostem (např. právo zápisu majetku do zemských desk, právo várečné a výčepní, právo honitby a rybolovu), mohli se volně stěhovat, volit si svobodně povolání a nemuseli k vojenským odvodům.

¹⁷ Růžkovy Lhotice František Smetana prodal 30. srpna 1844 v důsledku finančních ztrát, které utrpěl v první polovině čtyřicátých let následkem několika neúrod. Podrobně k panství Růžkovy Lhotice a k jejich koupi F. Smetanou NEJEDLÝ 1929, s. 239n., s. 493–501; též HNILÍČKA 1924, s. 12 a 151.

¹⁸ Viz *Dalibor* 1863, s. 185: „Jeho otec, tehdaž panský sládek, nacházel se v dobrých poměrech a byl velký přítel hudby. Hrátl dosti dobře na housle a shromáždil u sebe každého týdne tamější přátele hudby k hudbě kvartettu, při níž Bedřich – jsa teprv 4 leta stár – u boku otce svého státi, rukou takt dávatí a listy obracetí musel.“; *Květy* 1867: „První hudební dojmy dostal B. Smetana v otcov-

Nejprve jej krátce vedl sám, ale pak Bedřicha již vzdělávali učitelé a hudebníci v místech, kde rodina žila nebo kde studoval: v Litomyšli Jan Chmelík, v Jindřichově Hradci ředitel kůru František Ikavec, v Jihlavě Viktorin Mařocha, v Praze patrně František Batka.¹⁹ Nejprve se Smetana začal učit na housle, krátce nato přibyl a posléze převážil klavír, z dětských let pocházejí i jeho první skladby.²⁰ V Německém Brodě a v Plzni učitele neměl, patrně aby jej po předchozích propadech v Jihlavě a v Praze hudba neodváděla od učení. Vzdělával se tedy sám studiem dostupné hudební literatury. Do Plzně přišel již jako vyspělý pianista a během zdejšího pobytu zkomponoval řadu skladeb doložených nejen deníkovými záznamy, ale i autografy a dobovými opisy. I když se Smetana jako hudebník v Plzni těšil všeobecnému uznání a respektu, uvědomoval si zároveň stále více své nedostatečné hudebně teoretické základy.²¹ Po skončení gymnázia proto odešel na podzim 1843 do Prahy s cílem doplnit si soustavným studiem své dosavadní hudební vzdělání. Patrně již v prosinci jej za soukromého žáka kompozice přijal Joseph Proksch, proslulý klavírní pedagog a majitel jednoho z nejvýznamnějších hudebních ústavů. Krátce poté, v lednu 1844, získal i dobré existenční a společenské zázemí jako učitel hudby v rodině hraběte Leopolda Thuna-Hohensteina.²² Podle pozdějších vzpomínek jeho žákyně Alžběty Kaunitzové, roz. Thunové je zřejmé, že měl již tehdy rozsáhlé znalosti hudební literatury a výuku pojímal komplexně, nikoliv jen jako pouhé cvičení na klavír. Svým žákům hodně předehrával a výkladem se jim snažil přiblížit nejen charakter dané skladby, ale i samotného autora a jeho svět.²³ Hraběcí rodina si ke Smetanovi vytvořila přátelský vztah a měl možnost setkat se u nich i s řadou významných osobností nejen z hudebních kruhů.²⁴ Díky těmto dobrým podmínkám se tak mohl tři a půl roku kromě učitelských povinností intenzivně věnovat také důkladnému a systematickému studiu kompozice.²⁵ V klavírní hře se Smetana u Proksche dále nevzdělával. Některé rady mu ostatně zkušený učitel mohl dát i v rámci kompozičních

ském domě; jeho otec František Smetana, tehdaž sládek v Litomyšli, měl velké zalíbení v hudbě a byl obzvláště passionovaný primárius. Shromažďoval u sebe každou neděli pravidelně po mši smyčcové kvartetto, kterémuž malý Bedřich pilně naslouchal a sotva 5 let stár [...] překvapil již otce k svátku, postaviv se směle sám k prvním houslím a hrál k nemalému udivení všech přítomných celé kvartetto s takovou jistotou a sebedůvěrou, jakby se již byl s houslemi narodil.⁶

¹⁹ Více viz s. 291, pozn. 8, s. 293, pozn. 11, 13, 17 a 20.

²⁰ První doloženou skladbou je *Kvapík* [D dur], patrně z roku 1831. Faksimile dochovaného zápisu cizí rukou viz *SDBS* I, s. [XIII]. Ve svém prvním seznamu skladeb z 3. dubna 1841 se Smetana souhrnně zmiňuje o svých dětských kompozicích, viz s. 345.

²¹ Viz přípis z 22. listopadu 1848 na opisu *Ouverture c moll* pro čtyřruční klavír: „In völliger Finsterniß geistiger musikalischer Ausbildung componirt [...].“ (Komponováno v naprosté temnotě, co se duchovně hudebního vzdělání týče [...]).

²² Viz s. 581–583.

²³ Viz HNILÍČKA 1924, s. 48–57, 155–156.

²⁴ Zřejmě i díky tomu měl později řadu žáků z aristokratických rodin.

²⁵ Smetanovy pozdní vzpomínky na studium u Proksche viz ZELENÝ 1894, s. 90: „Tehdy jsem nepřestal na cvičeních obecně předepsaných ani jsem se nespokojil počtem úloh, které mi nebožtík Proksch určil. Mimo ně dělal jsem si úlohy sám a komplikoval je materiálem i formou a vyhledával nejtěžší oříšky, kterými jsem se co nejvíce mořil. [...] V zimě v Praze nebylo dosti klidu, ale za to na jaře, jak jsme vyjeli na panství [tj. na letní sídla, pozn. aut.], vzal jsem s sebou balíky notového papíru, a když jsme se na podzim vraceli, mohl jsem Prokschovi zastavit celý byt svými úlohami [...].“ Postup jeho studia dokládají také dochované studijní úlohy a kompozice, viz NM-MBS S 217/1398–1426.

lekcí. Občas ale zřejmě spoluúčinkoval na koncertech ústavu²⁶ a stýkal se i s některými učiteli a žáky, takže i tak si mohl určité podněty Prokschovy klavírní výuky osvojit. Studium u Proksche ukončil v polovině roku 1847 a současně opustil i své místo u Thunů, aby si mohl vybudovat vlastní existenci a založit rodinu.

Podoba a obsah Smetanova deníku

Na začátek deníku Smetana umístil krátkou autobiografii, v níž zrekapituloval nejdůležitější události od svého narození do roku 1840.²⁷ Tento jediný, přímo jím psaný životopisný náčrt představuje jakýsi prolog, po němž teprve začíná vlastní deník. Nejprve velmi stručně zachycuje od ledna 1840 Smetanův pražský pobyt a poněkud barvitěji dobu prázdnin, zejména pobyt u příbuzných v Novém Městě nad Metují. Teprve pak následují podrobné zápisky z jednotlivých roků Smetanových plzeňských studií z let 1840–1843, které jsou těžištěm deníku a které uzavírá záznam o prázdninové návštěvě v rodině Kolářových v Mladé Boleslavi na přelomu srpna a září 1843.²⁸ Na konec deníku Smetana později připojil ještě krátkou rekapitulaci následujícího čtyřletého pobytu v Praze (1843–1847), kdy studoval u Proksche a byl učitelem v rodině hraběte Thuna. Většinu této rekapitulace však věnoval svým neutěšeným pražským začátkům na podzim 1843.²⁹ Tím dal svému deníku, zřejmě bezděčně, nejen určitý obsahový, ale i formální rámec, kterým vymezil svou první životní etapu.

Deník tvoří sedm sešitků jednoduše sešitých z dvojlistů papíru. Mají téměř stejné rozměry a až na dvě výjimky i stejný rozsah 12 dvojlistů.³⁰ Každý má vlastní titulní stranu, ale předěly mezi roky ani jednou nevycházejí na začátek sešitu. Nové kalendářní roky 1841 a 1842 jsou odděleny samostatnou titulní stranou uvnitř příslušných sešitů (DBS I, III). Obsahově na sebe jednotlivé sešity plynule navazují a tvoří jeden celek, tedy jeden deník. Smetana zřejmě zamýšlel deník vést jako kroniku jednotlivých roků svého života a na titulní strany kalendářních roků 1840–1842 tento údaj také nadepsal: „Mein 16tes (17tes, 18tes) Lebensjahr“ (rok 1843 vlastní titulní stranu nemá a je na pří-

²⁶ Doložena jsou jeho vystoupení 9. března 1845 (4. Musikalische Abendunterhaltung), kde hrál s Kateřinou Kolářovou *Glöckchen-Rondo* ze 4. koncertu pro 2 klavíry, op. 131 Henriho Herze, a 15. března 1846 (3. Musikalische Abendunterhaltung, klavírní doprovod), programy viz NM-MBS S 217/1521, 1911.

²⁷ Další biografické črty, k nimž jejich autoři získali informace ještě přímo od Smetany, vznikaly mnohem později. Jejich popisy některých událostí ze Smetanova mládí, někdy podrobnější než strohé údaje v této autobiografii, nejsou ale vždy shodné. Rozdíly a nepřesnosti mohly pocházet již od Smetany, který si po letech nemusel některé příhody pamatovat přesně, omylů a zkreslení se mohli dopustit i autoři při zpracování Smetanových vzpomínek, viz *Dalibor* 1863; *Květy* 1867; KRÁSNOHORSKÁ 1880, knižně 1885; SRB 1880; NERUDA 1881; KLATOVSKÝ 1882; ZELENÝ 1884, knižně 1894.

²⁸ Byl zřejmě psán až po návratu z Mladé Boleslavi, není přesně datován a nezaznamenává celou návštěvu, ale jen její začátek od 23. do 26. srpna, viz *Zápisky 1843–1845*, kde záznamy pokračují až do 12. září, kdy odjel domů.

²⁹ Viz s. 577–585. Rekapitulace není nadepsána a začíná na následující volné straně, o časové pauze vypovídá i vypsanejší rukopis pisatele. Podle data uvnitř textu vznikla 16. srpna 1847 a nevelký rozsah a plynulý tok vyprávění hovoří pro jednorázový vznik tohoto dodatku.

³⁰ Viz popis pramenů, s. 601–603.

slušném místě vyznačen pouze letopočtem v záhlaví). Časová období zachycená v jednotlivých sešitech jsou různě dlouhá a jsou vymezena pouze množstvím a rozsahem Smetanových záznamů.

V jednotlivých letech jsou zápisky členěny po měsících. Jejich název je nadepsán buď na začátku měsíce (DBS I, II), nebo i v záhlaví každé strany daného měsíce (DBS III–VII). Denní záznamy jsou většinou označeny daty a názvy dní, případně názvy některých významných církevních svátků. I přesto je Smetana nepsal vždy ten samý den, ale dost často je zaznamenal zpětně. Delší vynechaná období dopisoval většinou souhrnně a bohužel jen velmi stručně.³¹ V žádném měsíci nejsou záznamy vedeny pro každý den. Jejich hustota i rozsah – od krátkých věcných zápisů až po několikastránkové souvislé texty – se řídily nejen množstvím a významem událostí, ale také Smetanovou momentální náladou nebo aktuálním citovým rozpoložením. Zatímco první sešit zachycuje na 22 stranách období delší než jeden rok, ostatní sešity dvojnásobného rozsahu obsahují podstatně kratší časové úseky.³²

Jednotlivé záznamy mají většinou charakter souvislého textu. Pouze k pražskému období v prvním sešitu (leden – červen 1840) jsou převážně heslovité a v jednotlivých měsících velmi stručně shrnují jen holá fakta. Teprve od léta 1840 začínají být události označovány daty a zápisky dostávají postupně podobu plynulého vyprávění. Vzhledem k rozměrům a rozsahu jednotlivých sešitů jsou záznamy psány hustě a poměrně drobným písmem. Smetanův rukopis je však velmi úhledný, a tudíž dobře čitelný, v textu je jen minimum vsuvek, oprav a škrtnů (výjimkou je několik větších záměrných a zřejmě dodatečných škrtnů). Občas Smetana své záznamy „šifroval“ – do jednotlivých slov vkládal další hlásky a slabiky, čímž se příslušný text stal špatně srozumitelným. Zřejmě se tak snažil chránit některé své záznamy pro případ, že by se deník dostal do nepovolných rukou.³³

Všechny záznamy jsou psány německy, kurentem. František Smetana při svém podnikání a společenských stycích nepochybně komunikoval německy, ale doma se mezi členy rodiny mluvilo a psalo česky³⁴ a Smetana tedy vyrůstal v českém prostředí. Němčina však byla tehdy úředním a dominantním společenským jazykem a byla i vyučovacím jazykem na středních školách. Aby byl Smetana lépe připraven pro studium na gymnáziu, absolvoval základní vzdělání na školách, v nichž výuka probíhala

³¹ Viz např. DBS III, srpen – prosinec 1841, s. 397–401; DBS V, srpen – listopad 1842, s. 491–495.

³² DBS I: 22 s. – 14,5 měsíce; DBS II: 46 s. – 4,5 měsíce; DBS III: 45 s. – 8 měsíců; DBS IV: 45 s. – 2,5 měsíce; DBS V: 45 s. – 8 měsíců (5 měsíců je však shrnuto jen do velmi stručného zpětného záznamu); DBS VI: 39 s. – necelé 2 měsíce; DBS VII: 45 stran – 5 měsíců (kromě retrospektivy z roku 1847).

³³ Tyto zápisy se vyskytují v prvních dvou sešitech, a především v souvislosti se Smetanovými citovými záležitostmi.

³⁴ Nasvědčují tomu dochované písemnosti Smetanových rodičů psané kurentem, ale česky, předreformním pravopisem: dopis F. Smetany manželce 27. června 1828 (faksimile in NEJEDLÝ 1924, za s. 216) a rodinný zápisník se záznamy o narození dětí (NM-MBS, inv. č. 7988, sign. W 14/105). Smetanova raná korespondence s rodinou zachována není, ale jeho dopis rodičům z Göteborgu 23. prosince 1856 (KBS I, s. 75–81) a dopisy jeho matky z počátku 60. let (KBS I, s. 281–282, 348–349; KBS II, s. 3–4, 11) jsou psány česky stejným způsobem.

převážně v němčině.³⁵ V důsledku toho ovládal němčinu mnohem lépe než češtinu, kterou si osvojil jen v mluveném prostředí, nikoliv ve škole. Jeho česká slovní zásoba a stylistické dovednosti se tak nerozvíjely soustavně a český písemný projev zřejmě tehdy zvládal obtížněji. Logicky proto psal své zápisky v němčině, v níž se dokázal vyjadřovat velmi obratně a bez problémů.

Kromě sedmi deníkových sešitů se dochoval ještě malý zápisník s drobnými poznámkami z let 1843–1845. Mají obdobný charakter jako v deníku, ale byly pořizovány jen nepravidelně v různých časových odstupech a jejich počet v jednotlivých letech výrazně klesá. Do srpna 1843 se vesměs kryjí s deníkem, jenom jsou stručnější. Drobné události ze září 1843 a z let 1844 a 1845 doplňují Smetanovu retrospektivu 1843–1847. Na několika stranách se tu vyskytují ještě záznamy týkající se Smetanových finančních záležitostí (seznamy jeho věřitelů a dlužníků). Smetana zápisník zřejmě používal jen příležitostně a nepravidelně.

Mladý Bedřich Smetana ve světle svého deníku

Mimořádná dokumentační hodnota Smetanova studentského deníku spočívá v tom, že je to jediný autentický pramen, který pokrývá souvisle a v plzeňských letech i poměrně podrobně celé jeho mládí. Další důležitý zdroj informací, Smetanova korespondence z doby studií, kdy se již pohyboval mimo domov, se nedochovala. A pouze tento deník dokládá její existenci, neboť obsahuje zmínky o některých dopisech z plzeňského období. Smetana si zaznamenal jak dopisy, které obdržel, tak dopisy, které sám psal. Někdy je i stručně okomentoval, takže alespoň částečně známe jejich obsah.³⁶ Ani z následujících let 1843–1847 není známa téměř žádná korespondence.³⁷ Smetanova stručná retrospektiva na konci deníku a drobné poznámky v zápisníku z let 1843–1845 jsou tak dnes jedinými písemnými prameny k této periodě.

Primárně je deník především zdrojem informací o Smetanovi samotném – o jeho osobním životě, studiích, hudebních a společenských aktivitách. Ale Smetana zachytil i leccos ze společenského života v Plzni a z prostředí, v němž se tu pohyboval, a pozornost věnoval také některým pravidelným i mimořádným událostem v životě města. Rozsah záznamů a způsob, jakým o různých událostech píše, se proměňují podle jeho momentálního zájmu a míry osobního zaujetí – některé záznamy jsou tak pouze věcným konstatováním faktů, zatímco jiné události, zejména pokud byl na nich více

³⁵ V Litomyšli chodil do hlavní školy k piaristům, kde byla čeština spíše jen podpůrným jazykem v první třídě, ve druhé a třetí třídě hlavní školy v Jindřichově Hradci byla již němčina jediným vyučovacím jazykem, viz též NEJEDLÝ 1824, s. 299 a 389.

³⁶ Smetana v deníku zmiňuje 22 dopisů z let 1840–1843 (9 odeslaných a 13 přijatých), což ale nemusí být všechna jeho tehdejší korespondence. První dochovaný dopis je až z konce plzeňského pobytu. Psal jej Kateřině Kolářové do Mladé Boleslavi 6. a 7. srpna 1843, zčásti těsně před odjezdem z Plzně a zčásti při zastávce v Praze, (KBS I, s. 9–13).

³⁷ Je dochován pouze Smetanův dopis Anně Kolářové z 1. března 1844 a máme informaci o Smetanově dopisu Alžbětě Thunové z podzimu 1845 (KBS I, s. 13–15). Z roku 1847 existují dopisy psané Smetanovi hrabětem Thunem (26. června a 29. července) a Josefem Františkem Smetanou (10. července) v souvislosti s jeho odchodem od Thunů, resp. s jeho koncertní cestou do západních Čech, které ještě spadají do časového horizontu studentského deníku (KBS I, s. 16–20).

zainteresován, jsou vyliční obsáhleji, se zaujetím a se značnou stylistickou obratností, někdy téměř literárním způsobem.

Tématem, jemuž Smetana věnuje v denících pouze malou pozornost, je škola a jeho studium, u nichž se většinou omezuje jen na stručná konstatování (např. termíny zkoušek, začátky a konce pololetí apod.). Obsáhleji a poněkud barvitěji školní události popisuje, pouze když ho zaujaly nebo se jej pozitivním či negativním způsobem zvlášť výrazně dotkly, např. při komentování některých svých studijních neúspěchů,³⁸ při popisu slavnosti na rozloučenou s třídním profesorem Graumannem³⁹ nebo když jeho třída dostala v první májový svátek 1841 domácí vězení.⁴⁰ I svou klasifikaci si Smetana zaznamenal v úplnosti pouze v prvních třech pololetích, kdy ještě dosáhl velmi dobrého prospěchu.⁴¹ Zejména v prvním roce přistupoval ke školním povinnostem celkem zodpovědně a patřil dokonce mezi nejlepší studenty ročníku. Ale v dalších pololetích se jeho prospěch zase zhoršoval.⁴² Nevalné školní výsledky však nebyly důsledkem jeho nedostatečných studijních schopností nebo jen lajdáctví, ale spíše zcela jiné hierarchie hodnot a zájmů, které ho od studia odváděly. Škola byla evidentně i v Plzni velmi brzy odsunuta na periferii Smetanova zájmu a tomu odpovídalo i její postavení v deníku. Středem jeho pozornosti byly jiné oblasti studentského života, které také zaznamenal mnohem obsáhleji.

Brzy po příchodu do Plzně začal Smetana opět vést intenzivní společenský život. Především díky svým pianistickým schopnostem, ale i své družné povaze a osobnímu šarmu si získal poměrně brzy přístup do salónů místní honorace.⁴³ V nich tehdy panoval poměrně čilý společenský život zejména díky dospívající mládeži, poněvíc ve věku Smetanových vrstevníků, která se tu scházela ke společným zábavám i k tanci, a pěstovala se tu i hudba. Na návštěvy Smetana docházel většinou na přímá pozvání, někdy se však domácí společnosti tvořily zcela spontánně. Kvůli jeho klavírnímu umění jej s sebou do společnosti brávali také někteří učitelé – hlavním protektorem mu v tomto smyslu byl profesor Gustav Beer. V některých obdobích býval Smetana na návštěvách prakticky denně, často až do pozdních večerních i nočních hodin. Nejpočetnější deníkové záznamy se tak pochopitelně týkají právě jeho společenského angažmá. S různou podrobností dokumentují jeho intenzitu a rozmanitost a do jisté míry tak i tehdejší plzeňský společenský život. Převažují v nich dva tematické okruhy, tanec a hudba, které představují hlavní aktivity, jimiž Smetana tehdy v Plzni intenzivně žil.

Smetana tančil rád a byl evidentně výborným tanečníkem. Byl tak častým a vítaným účastníkem domácích tanečních zábav a bálů, které se konaly hlavně v masopustní době. Neuplatňoval se na nich však jen jako tanečník, často u klavíru obstaral také podstatnou část hudebního doprovodu k tanci. Některým zvláště vydařeným podnikům

³⁸ DBS II, 19. 7. 1841, s. 381; DBS V, 23. 1. 1843, s. 501; DBS VI, 19. 2. 1843, s. 519.

³⁹ DBS III, 1. a 2. 8. 1841, s. 393.

⁴⁰ DBS II, 1. 5. 1841, s. 357.

⁴¹ DBS I, 27. 2. 1841, s. 331; DBS III, 5. 8. 1841, s. 395; 28. 2. 1842, s. 421.

⁴² Kompletní přehled Smetanových studijních výsledků v Plzni sestavil podle záznamů v katalogu gymnázia již Ladislav Dolanský a připojil i opis jeho vysvědčení z Německého Brodu, viz NEJEDLÝ 1918, s. 170–171, 1949, s. 240–241; viz též NEJEDLÝ 1933, s. 44, 45, 47, 48.

⁴³ Již v říjnu 1840, tedy krátce po příjezdu do Plzně, si zaznamenal nové známosti (s. 311) a od roku 1841 jsou záznamy o návštěvách v plzeňských rodinách stálou součástí deníku.

věnoval v deníku poměrně obsáhlé popisy, v nichž zachytil nejen svou osobní účast, ale zdařile vystihl i jejich celkovou atmosféru.⁴⁴ Pokud okolnosti dovolovaly a získal svolení některého z profesorů, účastnil se Smetana aktivně i veřejných tanečních podniků. Tak mohl podrobně zaznamenat císařský ples 19. dubna 1842 včetně příprav k němu⁴⁵ a v letních měsících 1842 a 1843 v deníku přibýly nově záznamy o tzv. reunionech, letních tanečních zábavách na nedalekém Lochotíně, které navštěvoval většinou s rodinou Kolářových.

Rovněž Smetanovy hudební aktivity zachycuje deník průběžně po celou dobu jeho zdejšího pobytu a vypovídá tak do jisté míry i o pěstování hudby v plzeňském prostředí, které Smetanův hudební vývoj určitým způsobem také ovlivňovalo. Všeobecně zde byl považován za výborného pianistu. Často sice hrával pro zábavu a k tanci, ale scházely se tu i společnosti hudbymilovných zájemců, kde mohl uplatnit náročnější repertoár. Do některých rodin docházel pravidelněji také kvůli možnosti zahrát si nebo cvičit na klavír. Velmi častým a vítaným hostem byl zejména v hudbymilovné rodině magistrátního rady Josefa Leipolda.⁴⁶ S jeho paní, která byla i dobrou zpěvačkou, hrával čtyřručně na klavír, jejich dceru učil na klavír, radu Leipolda doprovázel při hře na housle a také hrával druhé housle v amatérském kvartetu, které se u něho scházelo.⁴⁷ Na housle příležitostně hrál i při bohoslužbách na kůru v chrámu sv. Bartoloměje⁴⁸ a jako houslista v orchestru spoluúčinkoval při dobročinných akademiích 17. února a 19. dubna 1843.

V některých plzeňských rodinách, hlavně u Leipoldů, si Smetana také půjčoval noty. V deníku uvádí autory i názvy děl, takže lze alespoň částečně získat představu, jakou hudební literaturu měl k dispozici – nejčastěji jsou zmiňovány skladby Adolfa Henselta a Franze Liszta. Záznamy tohoto druhu se však v deníku vyskytují pouze v průběhu roku 1841.⁴⁹ Zapůjčené noty si většinou opisoval nebo nechával opsat a postupně si tak budoval vlastní hudební archiv.⁵⁰ Studium těchto skladeb se během celého plzeňského období zdokonaloval v klavírní hře a zároveň si průběžně rozšiřoval znalosti tehdejší klavírní literatury. Jeho repertoár však musel obsahovat kromě skladeb tehdejší koncertní a salonní produkce i mnoho tanečních kusů, které běžně hrál v rámci svého bohatého společenského angažmá. Zda je znal z not nebo jen na základě poslechu, o tom deník nevypráví. Hudba, s níž se Smetana v Plzni, ale i před tím v Praze, setkal – ať už jako interpret nebo jen jako posluchač – se nepochybně promítla

⁴⁴ Např. domácí ples u pošt mistrů 14. února 1841 (DBS I, 14. 2. 1841, s. 323–325), domácí bál u své bytné paní Wildmannové a hned poté u Baumannů, velký domácí bál u Horů (DBS III 26., 30. a 31. 1., 2. 2. 1842, s. 405–409).

⁴⁵ DBS IV, 12.–19. 4. 1842, s. 441–449.

⁴⁶ Viz DBS II, 30. 3. 1841, s. 345. Možnost cvičit na kvalitní klavír měl i u Wankových (DBS III, 23. 12. 1841, s. 401–403), přibližně od května 1842 je v záznamech doložen pravidelnější styk s rodinou Kolářových, kam docházel hrát čtyřručně s jejich dcerou Kateřinou.

⁴⁷ DBS V, 29. 6. 1842, s. 481, 1. a 22. 1. 1843, s. 497 a 501; DBS VI, 19. 3., 3. 7. 1843, s. 529 a 565.

⁴⁸ DBS V, 1. a 6. 1. 1843, s. 495 a 497.

⁴⁹ DBS I, II (poslední záznam je z 29. 7. 1841).

⁵⁰ Hlavním plzeňským opisovačem not byl učitel Prokop Folprecht, viz MENTBERGER 1942, s. 23. Dochovalo se šest jeho opisů, které zřejmě byly součástí Smetanova plzeňského archivu (na třech jsou pořadová čísla) – Smetana: *Impromptu As dur, Ouverture c moll, Fantaisie sur un air Bohemien, Duo sans mots* (č. 43), Liszt: *Melodies hongroises d'après Schubert* (č. 44), *Grande valse di bravura* (č. 53). NM-MBS S 217/1341, 1381, 1265, 1346, 1879, 2311.

i do jeho tehdejší tvorby. Pražské skladby jsou většinou pro smyčcový kvartet a souviselely tedy hlavně se studentským muzicírováním. V Plzni jednoznačně převládají skladby klavírní, ale jsou tu i první orchestrální a komorní pokusy.⁵¹ Žánrově převažují tance – kromě nejpočetněji zastoupené polky též valčíky, kvapíky, kadrily, menuet, tedy tance, které Smetana běžně tančil a hrál. Netaneční, koncertní kompozice mají svým charakterem zase blízko ke skladbám, které si půjčoval ke studiu.⁵²

Z deníkových záznamů je zřejmé, že už v Praze a zejména pak v Plzni se Smetana komponování věnoval celkem soustavně. Dokladem je především jeho první „výběrový“ soupis vlastních skladeb z 3. dubna 1841 (viz s. 345–349), v němž podchytil svou tvorbu z let 1840–1841, tedy z doby pražského pobytu a z prvního roku v Plzni. Zapsal do něho skladby, které složil od svého 16. roku (dřívější označil jen za dětské kompozice).⁵³ Není to však pouhý seznam titulů – téměř ke všem uvedeným skladbám jsou připojeny ještě stručné, ale cenné informace: např. okolnosti vzniku, drobná charakteristika, Smetanovo hodnocení. Soupis eviduje celkem čtrnáct položek – šest z Prahy, sedm z Plzně a mezi nimi *Louisina polka* složená o prázdninách v Novém Městě nad Metují. K pražským kompozicím žádný jiný zdroj informací kromě tohoto soupisu neexistuje, k ostatním skladbám, s výjimkou *Polky F dur (Mariina polka)*, se váží ještě další záznamy v deníku, které také obsahují informace o době nebo okolnostech jejich vzniku, v některých případech o jejich dalších osudech, někdy i stručné charakteristiky či hodnocení.⁵⁴ Až na dvě výjimky se jedná o dokončené skladby, z nichž jsou však dnes známy pouze tři.⁵⁵ Kromě toho je dochován ještě klavírní *Galopp di bravoura*, podle dodatečné datace na autografu z roku 1840. O něm však ani v soupise ani jinde v deníku není žádná zmínka.⁵⁶ Teprve od 2. poloviny 1842 jsou k dispozici autografy, případně opisy dalších Smetanových dokončených i nedokončených skladeb. K nim ale již zase nejsou žádné další informace, které před tím poskytoval deník, neboť Smetana svým dílům v deníku věnoval pozornost jen do jara 1842.⁵⁷ Do té doby podchytil pravděpodobně všechny své kompozice od roku 1840. Pak jej však již asi příliš zaměstnávaly jeho citové záležitosti, které v deníku podstatně zmenšily prostor pro věcné informace včetně těch o jeho tvorbě. Přesto deníkové záznamy spolu s dochovanými skladbami podávají zřejmě kompletní přehled o Smetanově tvorbě do konce jeho studií v Plzni.⁵⁸ O skladbách, které vznikly během jeho následujícího pobytu v Praze, se Smetana v dodatku z roku 1847 vůbec nezmiňuje.

⁵¹ *Menuet a Bajaderen-Galopp* pro orchestr, *Fantaisie sur un air Bohemien* pro housle a klavír.

⁵² Za počátek své skutečné kompoziční činnosti označil *Impromptu es moll* z podzimu 1841.

⁵³ Soupis byl ve starší smetanovské literatuře již několikrát publikován: DOLANSKÝ 1903a, s. 360–361; HNILČKA 1915/16, č. 220, s. 3–4; LÖWENBACH 1916/17, s. 309; BARTOŠ 1939a, s. 15–16.

⁵⁴ Nejvíce záznamů se váže ke dvěma polkám: *Louisina polka*, která byla v Plzni všeobecně oblíbená a často hraná, a virtuózní *Velká polka* v souvislosti s dedikací Ludmile Pradáčové, jejíž klavírní hru Smetana velmi oceňoval, viz DBS II, 30. 3. 1841, s. 345.

⁵⁵ Č. 7: *Louisina polka*, č. 9: *Polka D dur* [= Jiřinková polka], č. 11: *Velká polka* (pouze skica).

⁵⁶ Podle dalších náčrtků na autografu klade NEJEDLÝ 1933, s. 303 a BARTOŠ TK (č. 7) jeho vznik ještě do Prahy, BERKOVEC 1999 (1:3) uvádí Plzeň (?).

⁵⁷ Poslední záznam je ze 7. dubna 1842 a zpětný zápis z konce roku 1842 (s. 495) přináší ještě v souvislosti se svátkem Kateřiny Kolářové informaci o vzniku čtyřruční *Ouvertury c moll*.

⁵⁸ Jejich kompletní vydání viz SDBS I.

Záznamy z let 1841–1842 dokládají také Smetanovo první pedagogické působení – v několika rodinách vyučoval za honorář své mladší vrstevníky hře na klavír.⁵⁹ Tyto lekce nemusel dávat z existenční nutnosti, byl to spíš důsledek oblíbenosti a respektu, jimž se v plzeňské společnosti jako pianista těšil. Nicméně ca 8 zlatých měsíčně při 4–5 kondicích byl tehdy pro studenta slušný příjem a výuka syna jeho bytné Smetanovi ve druhém školním roce zčásti hradila náklady na bydlení. Získané zkušenosti mohl navíc brzy po odchodu z Plzně využít při svém pedagogickém působení v rodině hraběte Thuna.

Deník poskytuje také informace ke Smetanovým prvním veřejným vystoupením. Úvodní autobiografie zmiňuje jeho dětské účinkování na akademii v Litomyšli v roce 1830.⁶⁰ Na dvou dalších akademiích spoluúčinkoval za prázdninových pobytů doma v Růžkových Lhoticích. První se konala v nedalekých Čechovicích 29. září 1840. Deník přináší její kompletní program a účinkující, připojeno je i Smetanovo zhodnocení.⁶¹ Za zdařilejší považoval Smetana druhou akademii, uspořádanou v létě 1842 přímo v Růžkových Lhoticích v hostinci švagra Františka Matějky. Zmiňuje ji však jen stručně v prosincové retrospektivě, v níž shrnul události od srpna až do konce roku 1842.⁶² Nejvíce prostoru věnoval svému spoluúčinkování na koncertě mladého a tehdy velmi populárního houslisty Arnošta Nesvadby v Plzni 5. července 1843. Nesvadbu na jeho žádost doprovázel a vystoupil také sólově.⁶³ Jeho výkon ocenily i kritiky koncertu v pražském tisku.⁶⁴ Po příchodu do Prahy na podzim 1843 se Smetana s Nesvadbou spřátelil. Nesvadba jej finančně podporoval a pomohl mu tak překonat těžké začátky jeho pražského pobytu. Jejich přátelství skončilo Smetanovým nástupem do služebního poměru u hraběte Thuna.⁶⁵

⁵⁹ První záznam je z 31. července 1842 (tehdy již učil dva měsíce), výčet všech jeho kondic viz *DBS* IV, 2. 4. 1842 a *DBS* V, [říjen] 1842, s. 437 a 495.

⁶⁰ Více viz s. 291, pozn. 9.

⁶¹ *DBS* I, 29. 9. 1840, s. 309–311.

⁶² Viz s. 491. NEJEDLÝ 1929, s. 432, 435 se domnívá, že hlavním iniciátorem obou podniků byl sám Smetana.

⁶³ Viz *DBS* VII, 2., 3. a 5. 7. 1843, s. 565–567.

⁶⁴ *Prag. Beiblätter zu Ost und West*, 1843, č. 111 (13. 7.), s. 443 (-zka): „Unterstützt wurde er [= Nesvadba] durch Hrn. Smetana, einen Dilettanten, der eine Phantasie über böhmisch-russisches Motiv für das Piano-forte von Henselt, auf eine angenehm überraschende Weise vortrug, und ungeachtet er keinen Meister und auch kein Vorbild hatte, führte er diese Piece nicht nur in technischer Beziehung kräftig, rein und geglättet, sondern auch in Hinsicht des Gesanges so vorzüglich aus, daß das Thema überall und mit viel Gefühl hervorklang. Wir können ihm zu diesem seinem ersten Auftreten nur gratuliren und rathen ihn, die Gelegenheit zu suchen, unter der Leitung eines tüchtigen Meisters die höhere Kunstausbildung sich zu erwerben. Hr. Smetana wurde sehr ehrenvoll anerkannt.“ [Podporován byl [= Nesvadba] p. Smetanou, amatérem, který přednesl fantasii na česko-ruský motiv pro fortepiano od Henselta způsobem, jenž příjemně překvapil, a přestože neměl žádného mistra ani žádný vzor, provedl tento kus nejen v technickém ohledu s patřičnou silou, čistě a uhlazeně, nýbrž i co se zpěvnosti týče natolik znamenitě, že téma všude vynikalo a zaznívalo nanejvýš cituplně. Můžeme mu k tomuto jeho prvnímu vystoupení jenom gratulovat a radíme mu, aby hledal příležitost, získat pod vedením zdatného mistra vyšší umělecké vzdělání. P. Smetanovi se dostalo velkých poct a uznání.]; ... R-: *Z Plzně*, in: *Květy* 10, 1843, č. 58, s. 232: „P. Nesvadbu podporoval ještě p. S.; přednášeltě na fortepianu fantasii Henseltovu na motiv jedné slovanské písně tak výborně, že všeobecně překvapiv i všeobecně pochvaly získal. Byloby přáti, aby v umění svém i dále k nejvyššímu stupni pokračovati hleděl.“

⁶⁵ Viz s. 581–583.

Druhý rozsáhlý okruh Smetanových deníkových záznamů souvisí s jeho studenty láskami a umožňuje tak nahlédnout do jeho nejhlubšího soukromí. První láska k Louise Smetanové, dceři staršího bratrance Václava Smetany, se váže k prázdninovému pobytu v Novém Městě nad Metují v létě 1840. Svou náklonnost Smetana skrýl jen do dvou stručných „šifrovaných“ zápisů. Zanedlouho po odjezdu do Plzně ale toto citové zaujetí pod dojmem nových událostí vyprchalo.⁶⁶

V Plzni začal Smetana peripetie svých studentských lásek zaznamenávat s narůstající intenzitou přibližně od května 1841. To se promítlo i do obsahu deníku. Pasáže odrážející intenzitu jeho citů postupně nabývaly na objemu a tím se zkrátila časová období v příslušných sešitech. Změnila se také tematická skladba záznamů a hierarchie jejich důležitosti a do jisté míry tak i výpovědní potenciál deníku. Z rozsahu a povahy zápisů lze celkem zřetelně sledovat hloubku a opravdovost těchto Smetanových citových vazeb a tím i proces jeho emocionálního vzrávání. Během tří let v Plzni se předmětem jeho zájmu staly tři dívky.

Nejprve Elisa Gollerová, která byla v Plzni na delší návštěvě u své tety paní Guldenerové. Toto Smetanovo okouzlení tak bylo jen záležitostí několika měsíců roku 1841.⁶⁷ V době vznikající náklonnosti zmiňoval hlavně příležitostné kontakty, za nimiž je znát jeho zvýšený zájem. Teprve v květnu dal v šifrované podobě svým citům poprvé naplno průchod s exaltovaností typickou i pro další záznamy tohoto charakteru.⁶⁸ Od té doby již záměrně vyhledával příležitosti Elisou potkat nebo jen spatřit a svěřoval deníku pocity, které si z těchto okamžiků odnášel. Jiných témat si v tomto období všiml většinou jen v souvislosti s ní. Když z tohoto okouzlení poměrně snadno vystřízlivěl, začal opět věcně zaznamenávat konkrétní události, i když se s Elisou Gollerovou ve společnosti dál setkával. Ale její odjezd z Plzně už ani nezaznamenal.

Mnohem intenzivnější bylo Smetanovo druhé citové vzplanutí k dceři plzeňského měšťana a obchodníka Kláře Klotzové. Vypuklo náhle a naplno na jednom z domácích plesů, bez náznaku jakéhokoliv předchozího kontaktu či Smetanova zájmu.⁶⁹ Od té doby patří obsáhlé pasáže v deníku vzrušenému líčení Smetanových duševních a citových stavů, podrobným popisům způsobů, jak vyhledával příležitosti objekt svého obdivu spatřit, případně potkat a formálně pozdravit, což pro něho již znamenalo vrchol blaha nebo zoufalství podle toho, jaká byla reakce druhé strany.⁷⁰ Ostatní informace jsou v deníku opět jen velmi kusé a stručné a pokud jsou některé události zachyceny podrobněji, tak většinou jen v souvislosti s Klárou. Bylo to však obdobné jako v předchozím případě. Všechny pocity, obsáhle a pateticky svěřované deníku, se odehrávaly jen ve Smetanově nitru, aniž by k nim druhá strana jakkoliv, třeba jen bezděčně, zavdala příčinu. Veškeré kontakty mezi nimi zůstaly vždy v mezích běžných společenských styků, nebo šlo jen o pouhá spatření, náhodná i Smetanou záměrně vyhledaná setkání, omezená většinou jen na pozdrav a bez hlubší odezvy na druhé straně. Celé toto romantické blouznění trvalo od února 1842 přibližně tři měsíce. Od dubna nastalo

⁶⁶ Viz *DBS* I, srpen, prosinec 1840, s. 307 a 315.

⁶⁷ První záznam o Elise je z 2. března 1841, s. 331, poslední 8. července 1841, s. 379.

⁶⁸ *DBS* II, 19. 5. 1841, s. 361–363.

⁶⁹ *DBS* III, 2. 2. 1842, s. 409–413.

⁷⁰ Neváhal proto chodit dokonce i několikrát denně do kostela, některé veřejné podniky či divadlo navštěvoval vždy s nadějí, že zde svou vyvolenou alespoň uvidí.

pozvolné vystřízlivění, patos se postupně vytratil a prostor v deníku opět dostaly i pro zaičtější události. V květnu již není o Kláře ani zmínka a 19. června 1842 přinesl deník definitivní tečku za touto jeho láskou. Zatímco vztah k Elise Gollerové vyplnil vydatněji jen část druhého sešitu (ca květen – červenec 1841), Klára Klotzová již zaujala přibližně celou polovinu třetího a polovinu čtvrtého sešitu (únor – duben 1842). Tento poměrně krátký časový úsek však vyvažují Smetanovy záznamy svým objemem.

Zřejmě již od května 1842 byl Smetana pravidelným návštěvníkem v rodině podinspektora důchodkové stráže Karla Koláře, s nimiž se znal již z Jindřichova Hradce (1831–1835). Docházel k nim hrát čtyřručně na klavír s jejich dcerou Kateřinou a účastnil se s nimi různých společenských podniků, výletů a tanečních zábav, jimž v deníku věnoval poměrně velkou pozornost.⁷¹ Jeho zájem začala evidentně přitahovat Kateřina, a to nejen jako výborná pianistka,⁷² což byl hlavní důvod rychlého ochladnutí předchozího citu – přiznání nové lásky v deníku totiž bezprostředně navazuje na jeho definitivní rozloučení s Klárou.⁷³ Lásky ke Kateřině Kolářové vznikala oproti oběma předchozím zvolna a klidně z původně přátelských kontaktů a poprvé to nebylo jen Smetanovo jednostranné vzplanutí. Jeho cit nacházel odezvu i na druhé straně, byť ještě velmi zdrženlivou. Od konce čtvrtého sešitu zaplňuje vztah ke Kateřině Kolářové většinu Smetanova deníku a lze tak sledovat jednotlivá stádia, kterými za jejich pobytu v Plzni procházel. V létě 1842, kdy se Smetanovo přátelství postupně měnilo v lásku, převládají v deníku ještě poměrně obsáhlé a poutavé záznamy o konkrétních událostech, které prožíval ve společnosti Kolářových. Své city i první neshody a následná smířování líčí zatím celkem střízlivým tónem. K výrazné změně došlo až počátkem nového školního roku 1842/43, kdy Smetana přišel ke Kolářům na byt. Možná proto, aby důvěrnější vztah s mladým mužem bydlícím v rodině s dospívající dívkou nezavdal důvod k případným dohadům či klepům, udržovala si k němu nyní Kateřina doma i ve společnosti zjevný odstup. To Smetana těžce nesl, ale čím naléhavěji se jí snažil přiblížit, tím nepříznivější reakce vyvolával. Časté neshody se tak střídaly se vzácnými okamžiky Kateřininy dobré nálady a přízně a tyto peripetie Smetana opět velmi intenzivně prožíval a deníku exaltovaně svěřoval své pocity bolesti a beznaděje i štěstí. V tomto duchu se nesou sešity V a VI, v nichž tak opět ubyly konkrétní informace. Teprve v posledním sešitu je patrné zklidnění, které přetrvalo až do odjezdu Kolářových z Plzně do Mladé Boleslavi v červenci 1843, a Smetanovy záznamy tak přinášejí více věcných informací o posledních měsících pobytu u Kolářových v Plzni. Smířlivou tečkou je i zpětný záznam o jeho prázdninové návštěvě u Kolářů v Mladé Boleslavi, kterou podnikl nedlouho po návratu ze studií.⁷⁴

Zatímco svým citovým záležitostem věnoval Smetana v deníku značný prostor, další informace k jeho osobě, soukromí a rodině jsou jen sporadické. Občas zmiňuje drobné zdravotní problémy, v prvním školním roce zaznamenal spory se svým bytným, učitelem Janem Nepomukem Sýkorou, a především s jeho dcerou Annou, které

⁷¹ Kolářovi přišli do Plzně patrně jako on v roce 1840, ale dosud se s nimi asi moc nestýkal – v deníku má jen dva stručné záznamy dokládající jejich kontakty (*DBS* III, 26. 12. 1841, s. 403; *DBS* IV, 1. 4. 1842, s. 437).

⁷² Viz *DBS* IV, 9. 6. 1842, s. 467–469.

⁷³ *DBS* V, 19. 6. 1842, s. 479–481.

⁷⁴ Viz s. 575–577.

vznikaly zejména kvůli Smetanovým častým pobytům ve společnosti a mnohdy pozdním návratům domů.⁷⁵ Rovněž o své rodině se zmiňuje málo, většinou jen v souvislosti s případnou korespondencí, občas se svátky či narozeninami některých členů rodiny. Rodinný a společenský život Smetanových i jejich příbuzenské vztahy alespoň trochu přibližují prázdninové záznamy, psané bohužel většinou jen souhrnně a stručně.⁷⁶ Také bratrance J. F. Smetany se týkají pouze sporadické a drobné zmínky např. v souvislosti s pravidelnými gratulacemi k jeho svátku, s některými návštěvami, občas musel „strýc“ řešit některé jeho prohřešky. Přestože se evidentně stýkali a Bedřich k němu měl velký respekt,⁷⁷ nenajdeme v deníku nic o jeho osobnosti, působení na škole a ve veřejném životě.⁷⁸ Není tedy vůbec zřejmé, zda Bedřicha již tehdy skutečně mohly ovlivnit jeho pokrokové názory a vlastenecká orientace.⁷⁹ V deníku se spíše objevuje sestřenice Marie Smetanová, sestra J. F. Smetany, do jejíž školy ručních prací chodily dívky z předních plzeňských rodin. Bývala u ní veselá společnost, v níž se Smetana dobře cítil, a Marie mu někdy byla i důvěrníci.

Poměrně obsáhle a poutavě vylíčil Smetana výlety, které podnikal na jaře a v létě se spolužáky nebo dalšími vrstevníky a později též s Kolářovými do blízkého i vzdálenějšího plzeňského okolí.⁸⁰ Společenskou záležitostí byly naopak několikadenní návštěvy v Rokycanech, kam jezdil s profesorem Smetanou a dalšími pány k hudbymilovnému děkanovi Františkovi Suchému. Jejich náplní byly amatérské kvartetní produkce na děkanství, jejichž vysokou úroveň Smetana vždy ocenil, i návštěvy v rodinách místní honorace.⁸¹ Na devíti(!) stranách popsal podrobně také několikadenní návštěvu v Plasích v rodině nadlesního Johanna Wilhelmse, jehož syna učil na klavír. Zaujala jej velkolepá budova kláštera, hrobka Metternichů, ale i harmonický rodinný život jeho hostitelů.⁸²

S různou mírou podrobnosti Smetana v deníku zachytil také řadu veřejných událostí. Některých se aktivně účastnil, jiným pouze přihlížel jako divák. Byly to např. každoroční okázalé oslavy císařových narozenin 19. dubna, kterým věnoval značnou pozornost zejména v souvislosti se svou již zmíněnou účastí na císařském plese v roce 1842. Zaznamenal i návštěvy významných osobností v Plzni, včetně doprovodných akcí jako vojenské přehlídky, koncerty vojenských kapel apod.⁸³ Zapsal si průběh některých církevních událostí a svátků, např. procesí, jichž se pravidelně účastnil se školou.⁸⁴

⁷⁵ *DBS* I, 6. 1., 7. 3. 1841, s. 319 a 335; *DBS* II, 16. a 22. 3., 5. 5. 1841, s. 341, 343 a 357.

⁷⁶ *DBS* I, červenec – září 1840 (zejména pobyt u příbuzných v Novém Městě nad Metují), s. 305–309; *DBS* III, srpen – září 1841, s. 397–399; *DBS* V, [srpen – září] 1842 (Růžkovy Lhotice), s. 491.

⁷⁷ Viz *DBS* V, 27. 1. 1843, s. 503.

⁷⁸ J. F. Smetana je pravděpodobně i autorem obou nejstarších fotografií B. Smetany pořízených technikou daguerrotypie, jíž se tehdy zabýval (viz přední strana obálky a vyobrazení č. 3).

⁷⁹ Viz NEJEDLÝ 1833, s. 233–244.

⁸⁰ Např. do Skvrňan 31. května a do Lobeze 29. června 1841 (s. 367 a 375), do Malesic a Křimic 1. května 1842 (s. 453–455), či do Doudlevců se zpáteční plavbou po řece 19. května 1842 (s. 463–465), s Kolářovými do Starého Plzeňce, na Radyni a na zámek Kozel 12. června 1842 (s. 469–473).

⁸¹ *DBS* I, 21.–23. 2. 1841, s. 327–329; *DBS* II, 14.–15. 4. 1841, s. 353; *DBS* III, 6.–7. 2. 1842, s. 413.

⁸² *DBS* IV, 14.–17. 5. 1842, s. 455–463.

⁸³ Např. návštěvy knížete Windischgrätze 30. června 1841 a 5.–6. května 1842 (s. 377 a 455,) nebo arcivévodě Štěpána Rakouského 4.–5. srpna 1841 (s. 393–395).

⁸⁴ Např. při svátku sv. Anny 26. července 1841 (s. 383) ocenil české kázání profesora Šindeláře, kritickému pohledu naopak podrobil oslavy Božího těla 26. května 1842 (s. 465).

Zachytil také povodeň v lednu 1841,⁸⁵ pravidelné výroční trhy, různé atrakce, které do města přijely, či představení divadelních společností. Ale tyto záznamy zůstávají v rámci deníku v menšině. Řadu z dnešního pohledu možná důležitých událostí Smetana určitě vynechal – nepsal pravidelně a zpětně dopisoval většinou jen ve zkratce, některé události překryly jiné, pro něj tenkrát důležitější a některé oblasti jej vzhledem k jeho věku a tehdejším zájmům mijely zcela, jak již bylo zmíněno v předchozí studii.

Studentský deník je jediným a jedinečným pramenem k době Smetanova mládí nejen pro svůj faktografický potenciál. Po celé období plzeňských studií plnil také roli důvěrníka, jemuž dospívající Smetana v době odloučení od svých blízkých otevřeně a bez zábran svěřoval své postřehy a mnohdy již velmi jasně vyhraněné názory a postoje, ale hlavně své osobní radosti, trampoty a především city, které tehdy neměl s kým sdílet. Deník je tedy i cenným dokladem jeho lidského a citového vyzrání. Objevují se tu již také některé rysy typické i pro pozdější Smetanův písemný projev a související i s jeho osobními vlastnostmi. Osobité komentáře některých událostí nebo lidské a profesní charakteristiky se vyznačují jasností úsudku a vyhraněností názoru, které nacházíme u Smetany ve zralém věku.⁸⁶ Je to rovněž intenzita, s níž prožíval situace, které se ho nejen citově bezprostředně dotýkaly a na něž reagoval často velmi impulzivně, v afektu nebo nepřiměřeně nadsázce. I tyto momenty se v pozdějších denících a korespondenci objevují nejen ve spojení s jeho soukromím, ale i s některými událostmi jeho profesního působení. Deník dokládá také velmi dobrou úroveň a kultivovanost Smetanova písemného projevu. Byl to důsledek nejen dobrého ovládnutí němčiny ale určitě i jeho přirozené inteligence a jistého osobního šarmu, který mu byl po celý život vlastní, a projevoval se později i v některých jeho českých písemnostech. Smetanův čitelný, téměř krasopisný rukopis a celkově úhledná úprava deníku svědčí o pečlivosti a smyslu pro úpravnost. I to je až do pozdního věku typické pro jeho písemnosti a zejména pro autografy jeho skladeb.

V létě 1847 Smetana dokončil studium kompozice u Josepha Proksche a současně opustil dobré místo u hraběte Thuna, v jehož službách si na toto studium vydělával. Tímto krokem definitivně ukončil svá studijní léta a nastoupil samostatnou životní a uměleckou dráhu. A v tomto momentě, kdy lidsky i profesně „dospěl“, také uzavřel svůj studentský deník.

⁸⁵ *DBS I*, 17.–19. 1. 1841, s. 321.

⁸⁶ Viz např. charakteristika klavíristy Josefa Gerlacha (*DBS IV*, 1. 4. 1842, s. 437) nebo profesora Gustava Beera, (*DBS VI*, 27. 3. 1843, s. 533).

NĚMECKÝ JAZYK VE STUDENTSKÉM DENÍKU BEDŘICHA SMETANY¹

Lenka Vodrážková

1. Jazykové poměry v českých zemích v proudu společenských změn

Počátek čtyřicátých let 19. století, kdy vznikaly první německy psané deníkové záznamy Bedřicha Smetany, spadá do doby ekonomických, politických a sociálních změn, které byly spojeny s emancipací české společnosti a jejím národním uvědomováním.² Společenské změny vyvolané narůstajícím českým národním hnutím zaznamenávaly v době Smetanových gymnaziálních studií v Praze a Plzni posun od dosavadního zájmu intelektuálních kruhů k silicím ohlasům a rostoucímu počtu přívrženců postupně se formujícího národa.³

Z hlediska jazykových poměrů byly české země jazykově heterogenní a v době Smetanových studií se zde užívaly dva zemské jazyky – němčina a čeština.⁴ Němčina plnila kromě běžné komunikace ve společnosti zejména funkci oficiálního státního jazyka a měla jako dorozumívací a správní jazyk monarchie dominantní postavení ve státní správě, vědě a školství; tím také získala sociální a kulturní prestiž. Čeština byla jazykem obyvatel venkova, nižších městských vrstev a nižšího školství a pojily se k ní historické a částečně kulturní hodnoty.⁵ V podmínkách multietnického státu a sílící sociální komunikace se pro mluvčí českého jazyka nabízelo – vedle používání češtiny

¹ Za cenné podněty a tvůrčí spolupráci při vzniku příspěvku děkuje autorka PhDr. Olze Mojžíšové, Ph.D. a PhDr. Václavu Petrbockovi, Ph.D.

² K historickému pozadí doby předbřeznové v českých zemích viz BOSL 1974, s. 630–645. K utváření vztahu národa a jazyka v době národního hnutí srov. KAPUSTA 1999; BERGER 2001.

³ K procesu formování národního hnutí srov. HROCH 1999a, s. 7–26, 49–52; HROCH 1999b, s. 192–230.

⁴ K jazykovým poměrům v českých zemích ze sociolingvistické perspektivy viz NEKVAPIL 1997. K historickému pozadí česko-německých jazykových poměrů v českých zemích srov. POVEJŠIL 1997.

⁵ Viz dále HROCH 1999a, s. 53–59; VODRÁŽKOVÁ-POKORNÁ 2007, s. 19–28.

– jako řešení přijetí němčiny, které představovalo možnost získat vstupenku k plnému občanství a sociálnímu vzestupu. Proces osvojování, znalost a používání obou jazyků se odvíjely individuálně od každého jednotlivce a byly významnou složkou sociálních poměrů.⁶ Česko-německá dvojjazyčnost, jejíž povahu a intenzitu určovaly individuální, teritoriální, sociální i profesní faktory, tak byla do doby dobudování všech stupňů českého školství v devadesátých letech 19. století důležitým společenským jevem a plnou součástí kulturních dějin českých zemí.⁷ Dobové společenské poměry spojené s vnímáním jazyka i postavení němčiny a češtiny jako zemských jazyků v českých zemích se v této souvislosti odrážejí v každodenní realitě a jazykové situaci v českých zemích ve čtyřicátých letech 19. století, a tudíž i v životě Bedřicha Smetany a jeho německy psaném deníku.

2. Němčina v životě Bedřicha Smetany⁸

Přijetí němčiny bylo do poloviny 19. století dáno na české straně společenským tlakem i nadějí, že německý jazyk povede k emancipaci, společenskému uznání a profesnímu vzestupu spíše než jazyk český. Společnost byla proto motivovaná pro osvojování jiného jazyka, což zásadně posilovalo její bilingvální povahu ve smyslu jazykovém, sociálním i politickém.⁹ V době Smetanových studií představovala němčina jazyk vyššího vzdělání a k jeho dosažení nebyla kromě volby německé školy na české i německé straně žádná jiná alternativa. Rozdíly v motivaci, průběhu a míře osvojování němčiny byly v české společnosti dány postavením souvisejícím s proměnami chování v rámci celé společnosti i malých sociálních skupin, např. na úrovni rodiny, a také jazykovými poměry v jednotlivých regionech. Němčina v českých zemích se orientovala v průběhu 19. století v podstatě podle normy rakouské němčiny. Regionální povahu jazykových rozdílů určoval podíl českého a německého obyvatelstva a s ním i jeho sociální status, intenzita jazykového kontaktu a historické souvislosti vázané na dané oblasti, tedy např. sousedství a úzké vazby na příslušný region německojazyčných zemí, nářečí atd.¹⁰ U sociálně a regionálně proměnlivých skupin z řad nositelů bilingvismu se ovládnutí příslušného druhého zemského jazyka vyznačovalo odlišnou podobou, mírou ovládnutí mluvené a psané formy daného jazyka, odlišnými cíli a funkcemi v závislosti

⁶ Srov. NEKULA 2001; PETRBOK 2017; HROCH 1999a, s. 76.

⁷ Proces ústupu paralelního užívání češtiny a němčiny souvisel s proměnou postavení obou zemských jazyků, kdy v souvislosti s národním hnutím rostla prestiž českého jazyka. Viz dále HROCH 1999a, s. 76–82. K jazykové situaci v českých zemích v 19. století srov. BERGER 2000. K jazykovým poměrům ve školství a na jednotlivých typech škol do konce první poloviny 19. století srov. NEWERKLA 1999, s. 35–107; HAVRÁNEK 2003; BURGER 2003; ČORNEJOVÁ et al. 2020; LENDEROVÁ – JIRÁNEK et al. 2013, s. 191–205.

⁸ O němčině Bedřicha Smetany v jeho korespondenci pojednává studie Marka NEKULY a Lucie RYCHNOVSKÉ *Jazyk Smetanových dopisů v dobovém kontextu*, in: *KBS I*, s. *28–*73. Srov. dále NEKULA 2003. Ke Smetanovým jazykovým kompetencím a jeho vztahu k němčině a češtině viz NEKULA 2016.

⁹ Srov. HROCH 1999b, s. 259.

¹⁰ SKÁLA 1977; NEKULA – RYCHNOVSKÁ 2016, s. *28–*31.

na doménách používání obou jazyků (např. v rodině, škole, zaměstnání, volném času, cestování) a dané situaci.¹¹

U Bedřicha Smetany, který byl v každodenní praxi konfrontován s česko-německou jazykovou situací, se s ohledem na repertoár Smetanovy němčiny a češtiny promítají do deníkových záznamů ze studentských let individuální, teritoriální, sociální a profesní faktory jeho bilingvismu.¹² Čeština, která byla jazykem užívaným v rodinném kruhu, přáteli, okolím z prostředí města, ustoupila v době studií do pozadí ve prospěch němčiny,¹³ kterou do té doby z rodiny používal Smetanův otec kvůli živnosti v německém a smíšeném prostředí a která zajišťovala s výjimkou církevní domény fungování rodiny v oficiálních veřejných kruzích.¹⁴ Právě proto, že v dobách Smetanova dětství a mládí byly německé vzdělání a němčina známkou prestiže a předpokladem dobrého profesního uplatnění,¹⁵ rozhodli se Smetanovi rodiče zapsat syna na školy s německým vyučovacím jazykem, které navštěvoval až do ukončení studia na plzeňském gymnáziu.¹⁶ Tyto okolnosti vedly také k tomu, že Smetana napsal svůj první deník z let 1840–1843 (s dodatky do roku 1847) německy.

Dobové jazykové poměry reflektoval i Smetana sám na některých místech ve svém německy psaném deníku. Především se jedná o komentáře k osobám, se kterými se seznámil či které pocházely z jeho okolí, nebo zmiňuje poměry na škole. Už v prvním sešitě, psaném od začátku roku 1840 do jara 1841, odráží jeho poznámka na adresu dívky, která se do něho zamilovala, dobové společenské souvislosti mezi úrovní vzdělání a znalostmi němčiny: „*Eine hat sich in mich verliebt, Eine, die sehr wenig Bildung besitzt, ja nicht einmal recht gut deutsch kann!*“ (I, 29)¹⁷. Národnostních a jazykových náležitostí si všimá i tehdy, pokud jsou v užším vztahu ke zmiňované osobě: „[...] *und seine Frau!! die ist noch besser. Eine enorme Patriotinn, eine wahre Czechinn. Aber nicht daß sie vielleicht kein Deutsch könnte! Nein, vielmehr nur zu gut versteht sie's.*“ (II, 13). Některé výroky souvisejí se Smetanovým osobním postojem k jednotlivým osobám hovořícím daným jazykem, nikoli k jejich národnosti, např. „*Doch jener kecke Deutsche war schon wieder da, und wartete, bis ich gehen würde.*“ (II, 40). Jazykových poměrů na gymnáziu se dotýkají zejména zmínky o výuce, která probíhala v němčině, jen okrajově v češtině: „*Um 9 Uhr war die Predigt, vom Professor Schindelař böhmisch*

¹¹ LÜDI 1996; CLYNE 1996.

¹² Srov. dále POVEJŠIL 1997, s. 1659–1661.

¹³ Vliv němčiny převážil vlivem vzdělání a prostředí u Bedřicha Smetany nad češtinou („[...] er [ist] selbst der böhmischen Sprache nicht ganz und vollkommen mächtig“). Viz OTTLOVÁ – POVEJŠIL 2004, s. 430.

¹⁴ Srov. NEKULA – RYCHNOVSKÁ 2016, s. *31–*38.

¹⁵ Čeština se před rokem 1848 zčásti uplatnila jako podpůrný jazyk při výuce některých předmětů na gymnáziu, což platí i pro Smetanovo gymnázium v Plzni. Viz dále NEWERKLA 1999, s. 76–86; NEKULA – RYCHNOVSKÁ 2016, s. *29 a *37.

¹⁶ K mládí a studentskému životu Bedřicha Smetany, jeho vzdělání a roli německého jazyka ve výuce viz studii Olgy MOJŽÍŠOVÉ *Bedřich Smetana a jeho studentský deník* v předkládané publikaci. Dále srov. *KBS I*, s. *74–*76; NEKULA – RYCHNOVSKÁ 2016, s. *36–*38.

¹⁷ Údaje v závorkách se vztahují na číslo sešitu deníku a stranu rukopisu.

gehalten“¹⁸ (II, 42).¹⁹ „Wir hatten Klassenlesung. Die deutsche Rede des Syka war sehr gut vorgetragen.“ (III, 5) „[...] auch sang man einige böhmische Lieder“ (III, 25). Mezi spolužáky z gymnázia jsou dokladem používání češtiny např. přezdívky učitelů: „[P]unčoška Beer“ (VI, 30). I po ukončení gymnaziálních studií v roce 1843 uplatňoval Bedřich Smetana němčinu v Praze, kde v letech 1844–1847 studoval soukromě kompozici u Josepha Proksche, neboť vyučovacím jazykem Prokschova hudebního ústavu byla němčina.²⁰ Z hlediska profesních kontaktů a profese spojené od dob studií s privátní výukou klavíru v měšťanských a aristokratických rodinách dominovala vzhledem k sociálnímu postavení klientů němčina.

3. Němčina skladatelova studentského deníku

V němčině si vedl Bedřich Smetana svůj studentský deník od ledna 1840. První sešit začal psát již v Praze a v jeho vedení pokračoval v době gymnaziálních studií v Plzni do roku 1843.²¹ Převaha němčiny se u Smetany ukazuje i v jejím pronikání z okruhu oficiálního do soukromého, a to v mluvené i psané podobě. Pro svůj deník jako formu komunikace soukromého, neformálního a psaného charakteru²² používá Smetana němčinu jako nezpochybnitelný a samozřejmý jazyk vzdělání.²³ Zároveň svědčí o tom, jak hluboce do něj během školních a gymnaziálních let pronikla německá jazyková výchova. Podle jazyka dokumentu přizpůsobuje svoje rodné jméno i jména ostatních osob (rodiny, přátel, známých atd.), což bylo v kontextu veřejného užití v 19. století běžné.²⁴ Šestnáctiletý Smetana se ve svém životopisu sepsaném v prvním sešitě deníku z roku 1840 označuje jako *Friedrich*²⁵ (I, 12). U otce uvádí formu *Franz*, matku označuje jako *Barbara Smetana geborene Lynek* (I, 12). Německou verzi uvádí v deníku i u sourozenců, např. *Karl*, *Anton*, *Sophia*, *Maria* atd. (I, 12). Němčinu používá také u místních názvů, což bylo – i s ohledem na jazykové poměry a dobový úzus – běžné, např. rodné město Litomyšl uvádí v deníku jako *Leutomischl* (I, 12), z dalších míst spojených s jeho životem jsou zmiňovány např. *Deutschbrod* (Německý, dnes Havlíčkův Brod), *Iglau* (Jihlava), *Neuhaus* (Jindřichův Hradec), *Ruschkolhotitz* (Růžkovy Lhotice) (vše I, 12), *Pilsen* (Plzeň; I, 16) a týká se to i jiných měst v českých zemích, např.

¹⁸ Zatímco v češtině označuje přídavné jméno „český“ zemi, národ a jazyk, v současné němčině je třeba rozlišovat mezi „böhmisch“ a „tschechisch“. Přídavné jméno „böhmisch“ se vztahuje k území historického celku českých zemí, příp. Čech (tzn. die böhmischen Länder, Böhmen) a „tschechisch“ se používá pro označení národa a jazyka. Z historické perspektivy zahrnovalo „böhmisch“ také označení pro národ a jazyk (viz Smetanův deník). Pravopis *tschechisch* je až do 20. století v českých zemích obecně rozšířený. Viz NEWERKLA 1999, s. 26–34; VODRÁŽKOVÁ-POKORNÁ 2007, s. 22; KOŘÁLKA 1996, s. 40.

¹⁹ K uplatnění češtiny ve vyšším školství viz ČORNEJOVÁ et al. 2020, s. 148–151.

²⁰ NEKULA – RYCHNOVSKÁ 2016, s. *38.

²¹ Na titulní straně prvního sešitu Smetana uvedl duben 1840; deníkové záznamy se ale vztahují už k lednu 1840. Srov dále MOJŽIŠOVÁ, OLGA: *Bedřich Smetana a jeho studentský deník* v předkládané publikaci.

²² K typologii textů srov. BRINKER – CÖLFEN et al. 2014, s. 133–138, 143–144.

²³ Viz dále NEKULA – RYCHNOVSKÁ 2016, s. *43.

²⁴ Tento přístup nebyl považován za výraz národní sebeidentifikace. Tamtéž.

²⁵ Bedřich Smetana byl pokřtěn jako Fridrich. Srov. tamtéž, s. *36.

Karlsbad (Karlovy Vary), *Königgrätz* (Hradec Králové), *Chlumetz* (Chlumeck nad Cidlinou), *Podiebrad* (Poděbrady) (vše I, 14) nebo *Rokitzan* (Rokycany; II, 11). Německé názvy nesou i jeho skladby, např. *Louisen Polka* (I, 23). Zároveň je Smetana, jak deník dokládá, schopen vyjadřovat se v němčině o svých emocích a vnitřních prožitcích, kde se obvykle nedostává uživatelům daného jazyka dostatečných jazykových prostředků.

Objevují-li se z dnešního pohledu ve Smetanově němčině zvláštnosti, pak nejde z převážné části o vzájemné ovlivňování češtiny a němčiny, ale o kolektivní dobová a regionální specifika. Němčina je v dané době polycentrický jazyk a konkurují v něm různé varianty. Vlivem školní docházky a vzdělávání v němčině byl Smetana konfrontován s územ potlačujícím nářeční zvláštnosti, a orientoval se proto na standard doby, s ohledem na jazykové vzory vídeňské (např. ve slovní zásobě nebo tvarech jednotlivých slovních druhů). Až na výjimky jsou ale ve Smetanově vyjadřování prvky jihoněmecké provenience i mluveného jazyka celkově málo výrazné. Zároveň deník dokumentuje Smetanovu jazykovou sebereflexi v osvojování a užívání němčiny, a to v opravách vlastního výrazu. Na nich je patrné, jak Smetana identifikuje nepřesnosti v pravopisu, tvaru slova apod. nejen s ohledem na svůj záměr, ale také s ohledem na jazykové či komunikační zvyklosti němčiny tehdejší doby, hodnotí a dodatečně opravuje škrtáním, doplněním apod.

Smetanovy jazykové a komunikační zvyklosti i přístup k jazyku korespondují v sociokulturním kontextu s němčinou první poloviny čtyřicátých let 19. století a dokládají jeho znalosti němčiny, které byly na vysoké úrovni.

3.1 Pravopis: Smetanův způsob psaní němčiny a jeho charakteristika

Z hlediska pravopisu odpovídají texty Smetanova deníku době jeho vzniku – jsou dokladem tehdejších konvencí v psaní osvojeném v rámci vzdělání na německých školách. Zároveň zachycují odlišnosti dané absencí jednotné normy a kodifikace, tzn. celkovou rozkolísaností německého pravopisu, a také regionálními aspekty němčiny. Z tohoto hlediska nepoukazuje Smetanův deník na nedokonalé nebo nesprávné osvojení normy německého pravopisu, ale zaznamenává stav německého pravopisu platný v době Smetanova osvojování psané němčiny v rámci školní docházky i vývoj spojený se Smetanovým jazykovým vyzráváním a každodenní jazykovou praxí.²⁶

Pravopisné zvláštnosti Smetanových textů určují z hlediska poplatnosti době a regionu a) dobová regionální norma, b) odchylky od dobové regionální normy, c) kolísání v zaznamenání různých variant pravopisu, d) rozlišení nebo kombinace českého a německého pravopisného systému zejména použitím diakritiky nebo spřežky a e) rozdíly německého rukopisného písma, tzv. kurentu, a latinky.²⁷

Ve Smetanově deníku se nacházejí odlišnosti v psaní velkých a malých písmen, např. *Jemand* (II, 18), *Etwas* (V, 14), *Alles* (V, 16), *Jeder Andere* (V, 46), *Niemand* (VII, 21), *in Kurzem* (VII, 40). V souladu s dobovými zvyklostmi 19. století se psaní majuskulních přehlásek realizovalo kombinací písmen na začátku slova, a to kvůli

²⁶ Srov. WOLFF 1990, s. 113.

²⁷ Viz NEKULA – RYCHNOVSKÁ 2016, s. *61.

absenci samostatných znaků pro velké přehlásky v tištěné i psané podobě tzv. německého písma i v latině, např. *Uibungen* (Übungen; I, 14);²⁸ postupně se tento způsob záznamu s ohledem na analogii s minuskulními znaky přehlásek měnil a zjednodušoval, jak dokládá ve Smetanově deníku kolísání mezi *Uibrigens* (I, 17) a *Übrigens* (II, 130; IV, 3).

Výjimečné odchylky vykazuje u psaní minuskulních přehlásek kombinace ä / e, např. *Häringe* (Heringe; I, 25), *Gränzen* (Grenzen; VI, 18) i *nemlich* (nämlich; IV, 19); během 19. století směřuje němčina vlivem snah o normování psaní ä na základě etymologie slov k postupné redukci v kolísání psaní mezi oběma variantami.²⁹ U zápisu samohlásek se objevuje vlivem latiny psaní y, např. *Juny* (Juni; I, 12), *July* (Juli; I, 14), *Sylbe* (Silbe; VII, 35); kolísání v psaní se objevuje např. u *May* (Mai; I, 20) s variantou *Maj* (I, 13).³⁰ V případě dvojhásek se běžně psala v první polovině 19. století kombinace ey, např. *bey* (I, 14), *beyde* (I, 16), *Beyfall* (I, 16), *Partey* (I, 22), *zwey* (I, 22), *drey* (I, 26), *Dechantey* (I, 27) atd., vedle které se objevovaly i varianty s ei, např. *beysammen* (I, 19) i *beisammen* (II, 10). Varianty psaní ey a ei se vyskytují také v závislosti na slovních druzích, např. sloveso *seyn* (I, 30) a přivlastňovací zájmeno *sein* (VI, 5); ve složeninách podstatných jmen dochází ke kolísání, např. *Bewußtseyn* (V, 34) a *Bewußtsein* (VI, 29). Zároveň se v deníku objevují i formy s ai, např. *Latain* (I, 18).³¹ Okrajově se kolísání v psaní projevuje i u variant psaní eu / äu, např. *verläugnet* (verleugnet; VI, 6); tento jev souvisí s variabilním zaznamenáváním německých dvojhásek; u dvojhásky eu byla varianta äu v historickém kontextu pod vlivem mluveného jazyka progresivnější.³²

V souladu s dobovými zvyklostmi psaní jsou dlouhé samohlásky u Smetany označeny mj. zdvojením grafému, např. *Schooß* (Schoß; V, 13), *Maaße* (Maße; VI, 22). *Christbescheerung* (Christbescherung; V, 23).³³ Ne zcela ustálený je u Smetany zápis délky samohlásky u slov cizího původu, kde převládá varianta -iren, např. *componirte* (I, 17), *dirigirte* (I, 25), *parodirt* (I, 18), *repetiren* (II, 12), *probirt* (III, 46), *conversiren* (V, 29). Varianta psaní přípony -ieren se v deníku objevuje okrajově, i když se u některých slov opakuje (např. *kopieren* a *spazierten*; II, 27). Obě varianty pak kolísají u *Einstudirung* (I, 13) i *einstudieren* (II, 4) a *Einstudieren* (II, 6); tento jev poukazuje na míru integrace psaní slov cizího původu do němčiny.³⁴

U zápisu souhlásek naznačuje kolísání v psaní dloužícího h v otevřené slabice, kde varianta psaní s h a bez h slouží k významovému rozlišení, Smetanovu pravopisnou nejistotu, např. *mahl* (mal, česky „krát“; I, 12), *zum ersten Mahle* (zum ersten Mal „poprvé“; II, 17), *zum letzten Mahle* (zum letzten Mal „naposledy“; III, 7), *dießmahl* (diesmal „tentokrát“; V, 2) i s variantou bez h, např. *zum erstenmale* (IV, 35), *zum zweiten Male* (VII, 18) vedle významově odlišného *Mahl* (pokrm), např. *Mittagmahle* (Mittagmahl „oběd“; II, 13), *Nachtmahl* (Nachtmahl „večeře“; II, 39). Dále se v deníku objevují *Nah-*

²⁸ Srov. REICHMANN – WEGERA 1993, s. 34–35; LÜHR 1986, s. 226–228.

²⁹ Ke stabilizaci v normování psaní ä / e došlo až v pozdním 19. století. Viz REICHMANN – WEGERA 1993, s. 39–42.

³⁰ Srov. SCHMIDT 2004, s. 302.

³¹ Viz REICHMANN – WEGERA 1993, s. 58–59; SCHMIDT 2004, s. 302.

³² Psaní äu bylo ovlivněno hláskovým vývojem. Srov. SCHMIDT 2004, s. 303.

³³ WOLFF 1990, s. 113; SCHMIDT 2004, s. 303.

³⁴ POLENZ 1999, s. 296–298.

me (II, 9), *Nahmen* (Namen; II, 9) s kolísajícími tvary *Nahmenstag* (I, 14) a *Namenstag* (I, 29) vedle běžného psaní (*Aus*)*nahme* (výjimka; II, 23) a tvarů minulého času slovesa *nehmen* (vzít), např. *nahm* (VII, 40). Převahu variant s dloužícím h vykazují vedle podstatných jmen, např. *Denkmahl* (Denkmal; II, 29), *Gemählde* (Gemälde; IV, 28), *Pohlen* (Polen; II, 3), přídavných jmen, např. *mahlerische* (malerische; V, 17), sloves, např. *verlohren* (V, 36) s kolísáním *verloren* (VI, 12), také příslovce, např. *jemahls* (jemals; I, 13), *einmahl* (einmal; I, 13), *jedesmahl* (jedesmal; I, 24), *damahls* (damals; III, 17); tvary bez h se objevují okrajově, např. *abermals* (I, 24). Ve výjimečných případech dokládají nejistotu v psaní škrty, např. *gebohren* (oprava B. Smetany; geboren; I, 12).³⁵ Psaní ß jako varianty s a ss se váže nejen na pozici po dlouhých samohláskách, např. *dieß* (dies; I, 17), *hießigen* (hiesigen; I, 18), ale následuje i po krátkých samohláskách, zvláště v příponě -nis, např. *Empfängniß* (Empfängnis; I, 18), *Zeugniß* (Zeugnis; I, 31), *Begräbniß* (Begräbnis; II, 39), *Erlaubniß* (Erlaubnis; IV, 11), *Bildniß* (Bildnis; VI, 19); psaní tvarů množného čísla dokládá zdvojení souhlásky, např. *Kenntniß* (VI, 28) – *Kenntnisse* (I, 29). Místo psaní ss se objevuje ß také např. u *paßirte* (passierte; IV, 46).³⁶

U slov cizího původu, kde se c vyslovovalo jako k nebo c, Smetana převážně nemění jejich původní způsob psaní,³⁷ např. psaní c místo vyslovovaného k u *Curse* (I, 12), *Composition* (I, 17), *Clavier* (I, 22), *Collegen* (IV, 36), *Cameraden* (IV, 42), *Conditioenen* (V, 22), *Classifikation* (VI, 8), *Classe* (VI, 8) a psaní c místo vyslovovaného ts např. u *Cirkeln* (I, 15), *Procession* (IV, 31), nebo v obou případech *Accent* (Akzent; V, 21). U některých slov se postupem času objevuje kolísání: *Concert* (I, 16) i *Conzert* (VII, 28), *Lectionen* (I, 17) i *Lektionen* (II, 41), *Franziskanern* (III, 30) i *Franciskaner* (III, 30), *Oncler* (I, 26) i *Onkl* (V, 34), *December* (I, 18) i *Dezember* (I, 20); rozmanitou variabilitu psaní, a tím i určitou míru Smetanovy nejistoty, dokládá *Caffee* (II, 3) – *Kaffee* (III, 26) – *Kaffeh* (V, 11) – *Kaffe* (VII, 42), kde se promítá kolísání v psaní c a k, ve značení délky samohlásky e s jejími variantami zdvojeného i jednoduchého psaní a ve variantě s dloužícím h.³⁸ Ke kolísání dochází u Smetany i v psaní cizích slov se dvěma nebo více zdvojenými souhláskami, např. vedle varianty *Proffesor* (I, 12) se ojedinele objevuje v deníku dodatečně opravená verze *Proffessor* (oprava B. Smetany; I, 24; II, 4) a postupně, i když s kolísáním, převládá *Professor* (např. I, 19; II, 10; III, 3; IV, 10; V, 2; VI, 8; VII, 30).

Psaní zdvojených souhlásek se ve Smetanově deníku vyskytuje také jako ukazatel krátké samohlásky, např. u přípony -inn: *Lehrerinn* (I, 29), *Virtuosinn* (II, 11), *Schülerinn* (III, 9), *Freundinn* (III, 29), *Zeichnerinn* (IV, 22), *Göttinn* (V, 36), *Tänzerinn* (VII, 32), *Musikmeisterinn* (VII, 46); výjimečně se vyskytuje kolísání, např. *Räthinn* (I, 24) – *Räthin* (I, 24). Zdvojení se objevuje i v předponě in-, např. *Innschriften* (IV, 32), kde k němu dochází zřejmě pod vlivem psaní zdvojených souhlásek u slov jako *inner*, *innig*; zde se ale nejedná o předponu slova, ale o součást základového slova (např. *Innerstes*, III, 19; *innig*, IV, 12). Na druhou stranu deník dokládá také odchylku ve zjednodušeném

³⁵ Srov. dále NEKULA – RYCHNOVSKÁ 2016, s. *63.

³⁶ Viz REICHMANN – WEGERA 1993, s. 110–115.

³⁷ K procesu zjednodušování psaní c v cizích slovech adaptací na německý psaný jazyk srov. WOLFF 1990, s. 185–186.

³⁸ K variabilitě psaní variant c a k a značení délky samohlásek u slov cizího původu viz SCHMIDT 2004, s. 304.

psaní města *Insbruck* (Innsbruck; I, 15).³⁹ Ve shodě s dobovým územ německého kurentu značí Smetana zdvojení *m* nebo *n* vodorovným znakem nad příslušným písmenem, např. *īmer* (I, 23), *Hāmer* (V, 12), *bestīmt* (III, 23). Toto značení kolísá s psaním zdvojených písmen, která v některých případech v deníku převažují nad zkrácenou verzí, např. *kōmen* (V, 17) i *kommen* (III, 10), *Zīmer* (II, 26) i *Zimmer* (III, 23), *Zusāmenkunft* (III, 22) i *zusammen* (IV, 30). Někdy dochází ke kolísání v psaní zdvojených souhlásek, např. *ǖbernommen* (I, 13), *angenommen* (I, 13), *Schwimmschule* (I, 13) s jednoduchým psaním, např. *angekommen* (I, 13), *Schwimschule* (I, 13), kde zřejmě nedopatřením chybí označení zkrácení vodorovným znakem. Kolísání se objevuje i u slov např. *gesāmte* (I, 24), *sammt* (IV, 36) i *samt* (I, 28), kde se odchylka v označení zdvojení objevuje pravděpodobně pod vlivem psaní *zusammen*. Všechny uvedené varianty dokládá v krátkém rozsahu textu jednoho ze sešitů deníku např. *himmlischen* (III, 34), *hīmlischen* (III, 38) i *himlisches* (III, 37). Nestabilitu psaní zdvojených souhlásek, která zřejmě souvisí se sémantickou neprůhledností slova, dokládají i *Jannuar* (I, 13) a *Monntag* (I, 16).⁴⁰ Nepozorností se někdy objevují odchylky dané absencí zdvojených souhlásek, např. *bischen* (V, 13), nebo jejich výskytem např. *überirrdisches* (VI, 22); odchylky, zřejmě způsobené nedopatřením, se vzácně objevují i v předělu předpony a základového slova, kde se potkávají dvě stejné souhlásky, např. *erichte* (erreichte; I, 12).

Důslednější je původní zápis *th*,⁴¹ nejen ve slovech řeckého původu, např. *Theater* (I, 18), ale zůstává i u slovní zásoby německého původu, kde se tento tradiční způsob psaní postupně od 18. století zjednodušoval, např. *thun* (tun; I, 18) i s odvozeninami (např. *angethanen*, I, 13; *Nichtsthun*, I, 20), *Rath* (I, 22) i s odvozeninami (např. *Räthinn*, I, 24; *errathen*, I, 22), *Theil* (II, 29) i s odvozeninami (např. *Gegentheil*, I, 19; *Beurtheilung*, II, 11; *theilen*, II, 20; *theils*, IV, 43; *ertheilen*, V, 26; *Abtheilungen*, III, 23; *theilnehmend*, VII, 3), dále *Werth* (II, 42) i s odvozeninami (např. *bedauernswerther*, III, 32; *achtungswerth*, VI, 14; *Beklagenswertheste*, VII, 25), *Noth* (II, 36) i s odvozeninami (např. *nöthig*, IV, 6; *Nothdurft*, IV, 31; *nothwendig*, V, 38) a *Muth* (V, 34) s odvozeninami (např. *vermuthlich*, I, 29; *anmuthig*, II, 8; *Unmuth*, II, 37; *Schwermuth*, III, 33; *muthmaße*, IV, 3; *Großmuth*, VI, 29; *Wehmuth*, VI, 33; *ermuthigend*, VII, 43). Zcela důsledně zůstává psaní *th*, např. u *monathlichen* (I, 17) a *Monath* (I, 18), *Anbethung* i *bethen* (I, 18), *Thor* (V, 26) i *Thorheit* (III, 33) a dále např. *wüthen* (I, 23), *Thür* (II, 7), *Thatsachen* (II, 33), *Thiere* (VI, 13). Ojedinelé je kolísání *Thränen* (V, 46) – *Trähnen* (VII, 13), které je u *Trähnen* ovlivněno značením délky samohlásky pomocí dloužičího *h*.⁴² Kolísání v psaní se objevuje i u zápisu kombinace *ck*, která se v deníku objevuje také bez *c*, např. *schrecklich* (II, 14) i *schrecklicher* (V, 24), *erblickte* (I, 24) i *erblickte* (II, 37), *Streke* (II, 11) i *Strecke* (VII, 8), *(von dem) Roke* (Rock; I, 28) i *Rock* (II, 16), *schikten* (I, 19) i *schicken* (II, 11), *zurük* (II, 6) i *zurück* (V, 13), *Stüke* (II, 14) i *Stücke* (II, 8), *Schiksals* (III, 46), i *Schicksal(s)* (VII, 30), *Geschik* (II, 4) i *Geschick* (III, 27), *Unglückstag* (I, 16) i *Unglück* (II, 21) a *Dreiek(s)* (II, 37) vedle *Eck* (III, 3) a *Eckhaus* (III, 29).⁴³ Do-

³⁹ Viz dále NEKULA – RYCHNOVSKÁ 2016, s. *63.

⁴⁰ K etymologicko-sémantickému kontextu viz KLUGE – SEEBOLD 1999.

⁴¹ K procesu zjednodušování psaní *th* v němčině viz WOLFF 1990, s. 185–186.

⁴² Ke kolísání psaní *th* srov. dále SCHMIDT 2004, s. 304; REICHMANN – WEGERA 1993, s. 94.

⁴³ Viz SCHMIDT 2004, s. 304.

bově adekvátní je i zápis s kombinací *dt*, která poukazuje na kompromis principů psaní na základě neznělé výslovnosti (*t*) a příbuznosti slov (*d*), např. *todt* (tot; VI, 5) vedle (zum) *Tode* (VII, 35) odpovídajícímu znělé výslovnosti *d* uprostřed slova;⁴⁴ o tendenci k jednotnému psaní na základě příbuznosti slov svědčí psaní *d* u *Tod* (III, 36).

Specifický je zápis osobních jmen. Zápis českých osobních a místních jmen ukazuje na vzájemné působení češtiny a němčiny, např. *Wlczek* (I, 13), *Czechtitz* (I, 16), *Schindelař* (I, 17), *Woditzka* (I, 19), *Žižka* (II, 20), *Zichlarž* (II, 34), *Schindelarž* (II, 41), *Kolarž* (III, 11) nebo *Kolarž* (IV, 38) nebo *Kolarž* (IV, 39).⁴⁵ Odlišnosti a kolísání dokládá v některých případech zápis cizích osobních jmen, např. *Lifst* (I, 13, 14), ale i *Liszt* (I, 29); v deníku pak v tomto případě dochází k postupné adaptaci psaní ve shodě s běžnou písemnou podobou osobního jména.

Odlišnosti vykazuje i psaní složenin se spojovníkem, např. *Prüfungs-Zeit* (I, 13), (im) *Schloß-Saale* (I, 15), (mit) *Gesellschafts-Spielen* (II, 18), (in ihrem) *Sonntags-Anzuge* (III, 38), *Tanz-Unterhaltung* (VI, 15), *Geld-Auslagen* (VI, 18), *Conservatoriums-Direktor* (VII, 45). Tento jev souvisí s variabilitou psaní složenin v němčině; spojovník v psaní složenin pak naznačuje přechod ke psaní dohromady.⁴⁶

3.1.1 Vliv mluveného jazyka na Smetanův pravopis

V průběhu 19. století narůstá vlivem rozmachu komunikace a role školního vzdělání míra konvencí v německém psaném jazyce vedoucí postupně zejména od druhé poloviny 19. století ke snahám o vytvoření jednotné normy. I nadále však psaný jazyk nezůstává bez vlivu mluveného jazyka, zvláště v neformálních textech soukromé povahy, jak ho zachycuje i Smetanův deník.

Tendence k používání vytríbeného jazyka se odráží mj. v hyperkorektní výslovnosti krátkého a dlouhého *i* jako *ü* a naopak, které zaznamenává text deníku např. u *Hülfe* (Hilfe, II, 4); tento jev se objevuje zejména v jihoněmecké oblasti, odkud se šířil dál.⁴⁷ Snaha o hyperkorektní tvar dokládá Smetanovu nejistotu v psaní např. *Geschwiestern* (Geschwistern; I, 20).⁴⁸ Z regionalismů jihoněmecké proveniencí dokládá Smetanův deník např. *verheurathet* (verheiratet; I, 12), kde mají výslovnost a psaní oporu v etymologii ve spojení s *geheuer* (pův. milý, důvěrný, drahý);⁴⁹ analogicky k *verheiratet* se v deníku vyskytuje kolísání *in heirigen Ferien* (I, 16).

Pod vlivem mluveného jazyka odráží Smetanova psaná němčina redukci, resp. zánik samohlásky v nepřízvučných slabikách, a to uprostřed slova, zejména ve flektivních koncovkách, např. *gehn* (gehen; I, 18), *andern* (anderen; I, 23), *frühern* (früheren; II, 8), *Onkl* (Onkel; II, 46), *unsern* (unseren; III, 3) nebo na konci slova, např. *heut* (heute; IV, 3), *hab* (habe; I, 18), *schreib* (schreibe; I, 18), *Ruh* (Ruhe; VI, 23), *komm* (komme; VI, 8), *wär* (wäre; VI, 9), *brauch* (brauche; VI, 33). V některých případech je redukována samohláska označená apostrofem, např. *hör'* (höre; II, 22), *welch'* (welche; III, 5),

⁴⁴ K psaní *dt* v historickém kontextu srov. REICHMANN – WEGERA 1993, s. 75–77.

⁴⁵ NEKULA – RYCHNOVSKÁ 2016, s. *63.

⁴⁶ Srov. dále SCHMIDT 2004, s. 306–307.

⁴⁷ Srov. REICHMANN – WEGERA 1993, s. 75–77.

⁴⁸ Viz dále tamtéž, s. 63.

⁴⁹ Viz KLUGE – SEEBOLD 1999.